

АГРОСВІТ

№ 1-2 січень 2021

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуґушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 1—2 січень 2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "АКС Центр"

Видавець:
ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 28.01.21р.
Підписано до друку 28.01.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 12,4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2801/2.

Віддруковано у ТОВ «АКС Центр»

м. Київ, пров. Курнівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2021

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 1—2 січень 2021 р.

У НОМЕРІ:

<u>Третяк А. М., Третяк В. М.</u> Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні	3
<u>Качула С. В., Лисяк Л. В., Ляшевський Я. О.</u> Аналіз формування доходу і розподілу прибутку страхових компаній (на прикладі Акціонерної компанії "Страхова група" ТАС ")	12
<u>Макаренко А. П., Зарубежнова О. І.</u> Удосконалення оподаткування, обліку та податкової звітності нарахування заробітної плати в ломбардах	20
<u>Пришляк Н. В.</u> Потенційні можливості вирощування біоенергетичної сировини на виробництво твердого біопалива	33
<u>Галат Л. М.</u> Експортний потенціал та проблеми розвитку галузі ягідництва України	46
<u>Семенда Д. К., Семенда О. Вс., Семенда О. В.</u> Маркетингові дослідження кон'юнктури ринку зерна	56
<u>Коваленко Г. О., Чукіна І. В.</u> Логістичні стратегії сільськогосподарських підприємств	65
<u>Подмешальська Ю. В., Прокопенко А. Ю.</u> Удосконалення обліку та аудит доходів від реалізації готової продукції в умовах використання інформаційних систем та технологій	71
<u>Смирнова С. М., Смирнов В. М., Мась А. Ю., Шаповаленко Д. Р.</u> Стратегічне планування використання земель	82
<u>Кириченко С. О., Половинка К. І.</u> Принципи формування асортиментної політики	90
<u>Ходаківський В. М., Місевич М. А., Куликівська О. П., Полозун А. В.</u> Планування альтернатив капіталовкладень в сільськогосподарські підприємства Житомирської області на умовах їх сталого розвитку	95
<u>Гайдар А. А.</u> Оцінка мотиваційних аспектів споживачів біотехнологічної продукції	102

№ 1—2 / 2021

CONTENTS:

Tretiak A., Tretiak V. THEORETICAL BASIS OF A MODERN LAND USE SYSTEM DEVELOPMENT IN UKRAINE	3
Kachula S., Lysiak L., Liashevskiy Ya. ANALYSIS OF INCOME FORMATION AND PROFIT DISTRIBUTION OF INSURANCE COMPANIES (ON THE EXAMPLE OF JOINT STOCK COMPANY "INSURANCE GROUP "TAS"	12
Makarenko A., Zarubezhnova O. IMPROVEMENT OF TAXATION, ACCOUNTING AND TAX REPORTING PAYROLL IN THE PAWNSHOPS	20
Pryshliak N. POTENTIAL POSSIBILITIES OF GROWING BIOENERGY CROPS FOR THE PRODUCTION OF SOLID BIOFUELS	33
Galat L. EXPORT POTENTIAL AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE BERRIES OF UKRAINE	46
Semenda D., Semenda E., Semenda O. MARKETING RESEARCH OF GRAIN MARKET CONDITIONS	56
Kovalenko H., Chukina I. LOGISTICS STRATEGIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	65
Podmeshalska Yu., Prokopenko A. IMPROVING ACCOUNTING AND AUDITING OF REVENUES FROM SALES OF FINISHED PRODUCTS IN TERMS OF INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES	71
Smyrnova S., Smyrnov V., Mas A., Shapovalenko D. STRATEGIC LAND USE PLANNING	82
Kyrychenko S., Polovynka K. PRINCIPLES OF ASSORTMENT STRATEGY FORMATION	90
Khodakivskyy V., Misevich M., Kulykivska O., Polozun L. PLANNING ALTERNATIVES FOR INVESTMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF ZHYTOMYR REGION IN TERMS OF THEIR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	95
Haidar A. EVALUATION OF MOTIVATIONAL ASPECTS OF CONSUMER BIOTECH PRODUCTS	102

УДК 332.2.01:332.36

А. М. Третяк,
д. е. н., професор, головний науковий співробітник,
Інститут агроекології і природокористування НААН України
ORCID ID: 0000-0002-1154-4797

В. М. Третяк,
д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-6779-1941

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.3

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

A. Tretiak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher,
Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS of Ukraine
V. Tretiak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University

THEORETICAL BASIS OF A MODERN LAND USE SYSTEM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Обґрунтовано, що сучасні економічні, екологічні, соціальні та інституціональні умови розвитку системи економічно-ефективного, екологічно-безпечного та соціально-збалансованого землекористування в Україні висунули ряд нових напрямів розширення змісту терміну "система землекористування". Обґрунтовано, що під системою землекористування необхідно розуміти інтегральну багатфункціональну соціально-економічну та природну систему, що включає підсистеми: 1) землекористування сформоване у виді земельної ділянки або їх сукупності, яке характеризується правами володіння, користування, розпорядження та іншими видами "пучка" прав як матеріальний актив і речова складова земельного капіталу; 2) землекористування сформоване у виді прав володіння, користування, управління (за виключенням розпорядження) земельними та іншими природними ресурсами в межах земельної ділянки або їх сукупності та територій, як нематеріальний актив і інтелектуальна складова земельного капіталу; 3) землекористування як процес організації збереження, використання і охорони земель та інших природних ресурсів, що результатуються у виді земельної, екологічної та містобудівної ренти і є оціночною складовою економічного активу та функціональною земельного капіталу; 4) державна реєстрація земельних ділянок та прав на них а також територіальних та індивідуальних, по відношенню земельних ділянок, обмежень у використанні земель та інших природних ресурсів, що сформовані в процесі землеустрою та землевпорядкування.

Обґрунтовано, що інституційне середовище формування і регулювання функціонування системи землекористування повинно базуватися на новітній інституціонально-поведінковій економічній теорії, яка базується на: новій економічній історії, теорії суспільного вибору, теорії власності, теорії економічних організацій, теорії поведінкової (організаційної) економіки, теорії оптимального контракту (угоди), теорія трансакційних витрат. Вони є базовою основою для розвитку теоретичних засад формування і регулювання функціонування системи землекористування. Визначено, що важливою інституцією і механізмом формування та регулювання функціонування системи землекористування є землеустрій та землевпорядкування. Їх інституціональне середовище та його ефективність у формуванні і регулюванні функціонування системи землекористування, як і відносин прав власності на землю та інші природні ресурси, нами буде розглянуто в подальших дослідженнях.

It is substantiated that modern economic, ecological, social and institutional development conditions of the economically efficient, ecologically safe and socially balanced land use system in Ukraine have put forward a number of new directions of expanding the meaning of the term "land use system". It is proposed to understand the land use system as an integrated socio-economic and natural system, which includes following subsystems:

1) land use formed in the form of a land plot or their aggregate, characterized by the rights of ownership, use, disposal and other types of rights "bundle" as a material asset and a material component of land capital;

2) land use formed in the form of rights of ownership, use, management (except disposal) of land and other natural resources within the land plot or their aggregate and territories, as an intangible asset and an intellectual component of land capital;

3) land use as a process of organizing preservation, use and protection of land and others natural resources, resulting in the form of land-, environmental- and urban-planning rent and is an estimated component of an economic asset and functional land capital;

4) state registration of land plots and rights to them, as well as territorial and individual in relation to land plots, restrictions on the use of land and other natural resources formed in the process of land management and land ordering.

It is substantiated that the institutional environment of formation and regulation of land use system should be based on the latest institutional-behavioral economic theory, which is based on: new economic history, theory of social choice, theory of property, theory of economic organizations, theory of behavioral (organizational) economy, theory of optimal contract (agreements), the theory of transaction costs. They are the foundation for the development of theoretical framework of the formation and regulation of the land use system. It is determined that land management and land ordering are an important institution and mechanism of formation and regulation of functioning of land use system. Their institutional environment and its effectiveness in shaping and regulating the functioning of the land use system, as well as the relationship of ownership of land and other natural resources we will consider in further research.

Ключові слова: теорія, землекористування, система землекористування, види прав власності, новітня інституціонально-поведінкова теорія.

Key words: theory, land use, land use system, types of property rights, the latest institutional-behavioral theory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування системи землекористування необхідно розглядати як економічно ефективне, довгострокове державне капіталовкладення в інфраструктуру країни, без якої нормальне функціонування держави неможливо. Ефективна система землекористування дозволяє: забезпечувати гарантії і надійний захист прав власності, володіння і користування на земельні ділянки та інші природні ресурси, а також пов'язаного з ними іншого нерухомого майна; обґрунтувати рівень земельних платежів та забезпечувати фінансову стабільність розвитку територіальних громад; здійснювати охорону земель та інших природних ресурсів; розвивати і регулювати земельний ринок; забезпечувати іпотеку земельної власності; забезпечувати процес планування і розвитку землевпорядної та іншої інфраструктури облаштування земельних ділянок; знижувати кількість земельних спорів; підтримувати раціональне використання природних ресурсів; забезпечувати створення баз даних і карт із земельних та інших природних ресурсів, стану навколишнього середовища; забезпечувати капіталізацію та екологізацію землеволодінь і землекористувань юридичних осіб та громадян і т.п.

Оскільки система землекористування в Україні, як ми відзначали в ряді виданих робіт [1—16], дуже складна, що включає початкову кількість природних, соціальних, екологічних, економічних, технологічних, оборонно-безпекових та інших явищ і чинників, то при розкритті змісту озвученої теми дослідження доцільно використовувати генетичний та інститу-

ціональний методи дослідження цих явищ, заснованих на аналізі їх розвитку. Ці методи вимагають встановлення: 1) початкових умов розвитку системи; 2) головних її етапів; 3) основних тенденцій, напрямків розвитку. Тому наукове завдання цієї роботи полягає у наданні на основі теоретичного узагальнення і за допомогою генетичного та інституціонального методів дати цілісне уявлення про теоретичні засади формування та регулювання системи землекористування України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема вірного вживання терміну "землекористування" порушувалася в роботах таких науковців: Д.І. Бабміндра, О.М. Гарнага, Д.С.Добряк, В.М.Другак, Ш.І.Ібатулін, Р.М.Курильців, А.Г. Мартин, А.Я. Новаковський, В.М. Русан, А.М. Третяк, М.А. Хвесик та ін. Проте й досі залишається відкритим питання чіткого та однозначного визначення "землекористування" та "система землекористування" і особливо теоретичних засад їх формування та регулювання функціонування в умовах нових земельних відносин як базової основи сталого (збалансованого) розвитку країни в цілому, її регіонів, а також територій об'єднаних територіальних громад.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження понятійного базису сучасної системи землекористування в Україні та інституційного середовища її формування і регулювання функціонування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основна мета такого дослідження — виявлення зв'язку досліджуваних явищ у часі, вивчення переходів від нижчих форм до вищих. Генетичний метод не здатний розкрити всю складність процесу розвитку. Тому його необхідно доповнювати іншими методами (структурно-функціонального аналізу, системного аналізу, порівняльно-історичним і іншими), серед яких нами прийнятий інституціональний метод. Генетичний аналіз (genetic analysis) — розглядає об'єкт з точки зору його походження і минулого розвитку. Наприклад, при створенні системи управління вивчаються різні потоки інформації стосовно об'єкта (земельно-кадастрової, містобудівної, бухгалтерської та ін.). У цьому випадку генетичний аналіз (тобто спроба з'ясувати, чому саме виникла необхідність у тих чи інших показниках і як вони поступово змінювалися) виявляється корисним для спрощення системи показників (зокрема, для ліквідації дублювання, виявлення непотрібних показників і т.д.). У цьому ж сенсі говорять про генетичний підхід до вивчення економічних явищ.

Генетичний підхід (genetic approach), стосовно до системи землекористування, означає, що при визначенні прогнозних та планувальних завдань головна роль відводиться кількісному та якісному обліку земель, їх потенціалу і продуктивності, форм, типів та функціональних видів землекористування, сформованих темпів капіталізації, екологізації та соціалізації землекористування, розвитку земельного устрою країни та її регіонів, системи землекористування тих чи інших галузей, підприємств, громадян на відміну від нормативного підходу. Застосовуючи генетичний метод, згрупуємо можливі напрямки розширення змісту поняття "система землекористування" в блоки інформації, що збирається.

Сучасні економічні, екологічні, соціальні та інституціональні умови розвитку системи економічно-ефективного, екологічно-безпечного та соціально-збалансованого землекористування в Україні висунули ряд нових напрямків розширення змісту терміна "система землекористування":

— землекористування як фактор розвитку економічних, екологічних та соціальних відносин;

— землекористування як об'єкт правових відносин;

— землекористування як елемент реалізації інноваційних проектів;

— землекористування як елемент організаційно-економічного механізму управління земельними та іншими природними ресурсами і земельно-майновими комплексами;

— землекористування як елемент системи ресурсного забезпечення інвестиційних проектів або землекористування як умова економічної забезпеченості інвестиційних проектів;

— землекористування як фактор підвищення ефективності використання земельних та інших природних ресурсів і як об'єктів підприємницької діяльності;

— землекористування як елемент підвищення ринкової вартості земельних ділянок та прав власності на них;

— землекористування як елемент підвищення активності формування ринку нерухомості і цінних паперів;

— землекористування як показник підвищення вартості основних фондів, у тому числі виробничого призначення;

— землекористування як показник підвищення балансової вартості та капітальної вартості земельних ділянок;

— землекористування як фактор формування фіскальної політики;

— землекористування як одиниця державного кадастрового обліку об'єктів земельно-майнового комплексу;

— землекористування як умова розвитку міських та сільських територій, у тому числі житлово-комунального господарства;

— землекористування — основний елемент підвищення ефективності використання земельних та інших природних ресурсів;

— землекористування — одне з основних умов політичної та територіальної безпеки країни і територій;

— землекористування як елемент забезпечення стійкості та ефективності використання територій об'єднаних територіальних та інших громад;

— землекористування як фактор формування соціальної політики;

— землекористування як елемент механізму управління органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

— землекористування як елемент національних і регіональних моделей земельного устрою щодо забезпечення їх ефективності;

— елемент формування просторової збалансованості системи землекористування органів місцевого самоврядування;

— елемент формування системи землекористування в населених пунктах;

— елемент формування системи землекористування мегаполісів;

— елемент формування системи землекористування окремих категорій земельного фонду, типів (підтипів) землекористування, охоронних зон тощо;

— землекористування як елемент системи регулювання зміни клімату та боротьби з опустелюванням на національному та глобальному рівнях;

— землекористування як елемент системи продовольчої безпеки національного та глобального рівнів.

Таким чином, ці нові напрями системи землекористування можна згрупувати в нові блоки підсистем, наприклад:

1) землекористування — елемент інституційно-поведінкового механізму економіки країни, її регіонів та територій територіальних громад;

2) землекористування — елемент механізму інвестиційно-інноваційної діяльності;

3) землекористування — елемент підвищення природно-ресурсного потенціалу території;

4) землекористування — елемент соціально-екологічного механізму;

5) землекористування — елемент організаційного та землевпорядно-правового механізму управління земельними та іншими природними ресурсами і земельно-майновими комплексами;

6) землекористування — елемент фінансово-кредитного механізму.

Групування в підсистеми напрямків системи землекористування спричинило за собою такі зміни (або доповнення) щодо розвитку системи економічно-ефективного, екологічно-безпечного та соціально-збалансованого землекористування:

а) з'явилися нові об'єкти землекористування, що мають умовні теоретичні межі (а саме: коли межі жорстко не за координовані, бо вони мають розмитий характер: сільськогосподарські угіддя, функціональні зони природно-заповідних територій, структурні елементи екологічної мережі України, ліс-пасовище чи болото-сінокоси в межах території землекористування лісгосподарських та сільськогосподарських підприємств, сквери, парки і інші зелені зони в населених пунктах, водоохоронні зони та прибережні захисні смуги і т.д.);

б) з'явилися юридичні проблеми і казуси (наприклад, із заміною категорій земельного фонду на містобудівні зони певного функціонального призначення, тобто замість строго визначених правових норм використання

сільськогосподарських угідь — розмиті норми правил землекористування і забудови містобудівного характеру);

с) нехтування вимогами ввести обов'язковість для власників земельних ділянок процедури держреєстрації видів економічних та екологічних прав власності на землю та інші природні ресурси, які підвищують капіталізацію і екологізацію землекористування;

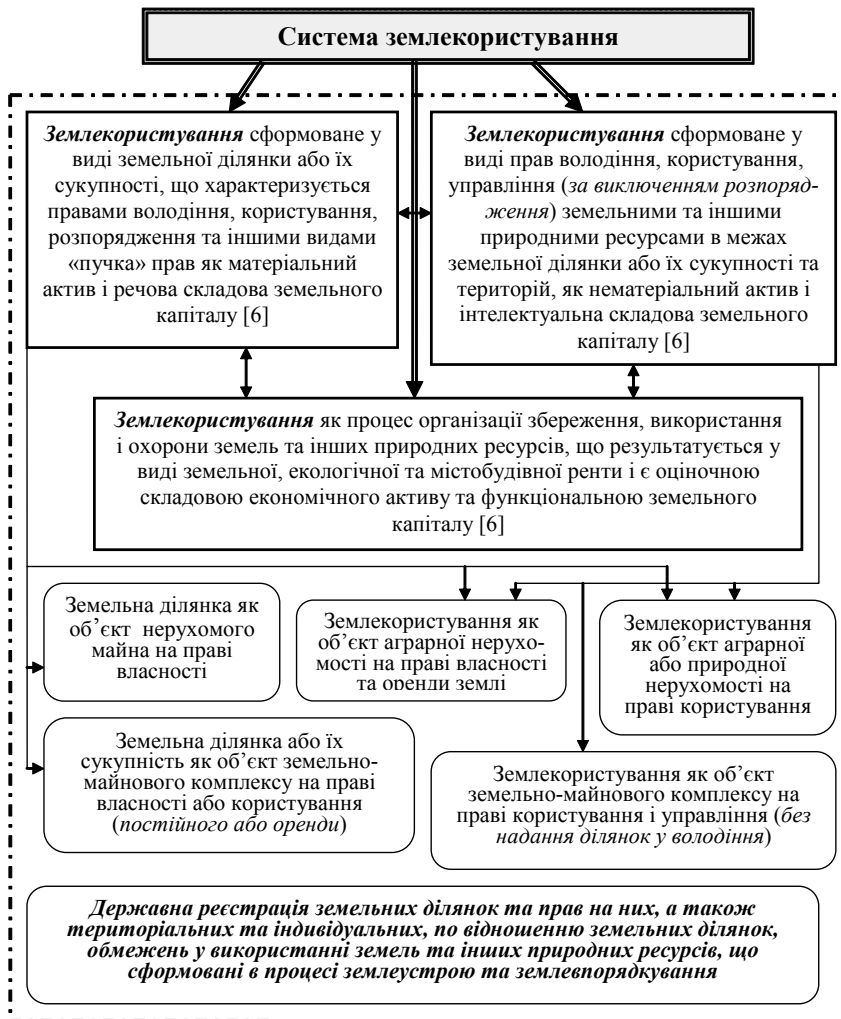
д) нестійкість (або знищення кадастрового обліку) і недостатність інформаційної бази щодо кількісного та якісного обліку земель, землеволодінь та землекористувань юридичних осіб і громадян і т.д.

Ці та інші зміни в свою чергу тягнуть за собою проблеми формування та регулювання функціонування землекористування як у територіальному аспекті так і практично в кожній категорії земельного фонду.

Як нами раніше було відмічено, понятійний базис землекористування досліджувався не багатьма дослідниками. В цьому зв'язку приведемо визначення, які нами підтримуються: землекористування — це процес використання людиною (суспільством) інтегрального потенціалу території, який включає всі ресурси на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно-територіального комплексу регіонального та місцевого рівнів і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє проявлення у процесі регулювання земельних відносин [5]. В.М. Другак констатує, що землекористування визначається в трьох аспектах [16; 17]: 1) як користування землею в установленому законом порядку (земельна ділянка); 2) як частина єдиного земельного фонду, що надана державою або набута у власність чи оренду окремим користувачем для господарської або іншої мети, обмежена на місцевості; 3) як об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських та інших земельних відносин, на який землекористувачу виданий документ, що посвідчує право на землю з визначеними межами, площею, складом угідь, майнових об'єктів та за необхідністю з геодезичними координатами межових знаків, що визначені в натурі.

Отже, поняття "землекористування" а відповідно і "система землекористування" — це комплексне поняття, яке складається з декількох складових блоків:

— це вид господарського використання земельних та інших природних ресурсів (земельних ділянок як об'єкту земельних відносин), визначений у встановленому законом порядку

Рис. 1. Логічно-змістовна модель теоретико-метологічної сутності системи землекористування

(для будівництва, ведення сільського господарства і т.д.);

— це просторова одиниця — частина єдиного земельного фонду країни, надана органами виконавчої влади та місцевого самоврядування окремому суб'єкту земельних відносин для її господарського чи іншого використання, яка обмежена на місцевості, а саме із встановленими на місцевості межами;

— це земельна ділянка або їх сукупність як об'єкт права, елемент земельних економічних, екологічних, соціальних або (і) містобудівних, рекреаційних та інших відносин, на який суб'єкту зареєстровано право його використання з видачею кадастрового плану, де зазначені площі, розмір, лінії меж (у разі необхідності — з координатами точок повороту), термінами і видами користування і т.д.;

— це просторовий об'єкт системи територіального планування земле- та природокористування;

— це просторовий об'єкт сільськогосподарської, містобудівної, екологічної, рекреаційної та іншої організації земельної території і господарської діяльності.

Відповідно, сутність "системи землекористування" можна відобразити у виді логічно-змістовної моделі (рис. 1).

Отже, землекористування, як правило, залежить від уречевленості земельних ділянок та прав на них (матеріальний та нематеріальний актив), термінів дії і видів прав та якості їх захисту, виду господарської діяльності залежно від режиму використання (цільового, функціонального) земельних та інших природних ресурсів, її ефективності, існуючого інституціонального (законодавчо-нормативного, організаційно-управлінського та іншого) середовища, просторових характеристик і багатьох інших факторів.

Таким чином, система землекористування в загальному сенсі є надзвичайно складним поняттям. З точки зору економіки, вона розглядається в зв'язку з реальним місцем роз-

ташування, формами та видами прав власності, формами землекористування (господарювання), земельними економічними відносинами, характером привласнення прибутку (земельної ренти, доходу), ефективністю управління землекористуванням і господарського використання землі та інших природних ресурсів і майна як економічного активу та капіталу.

Юриспруденція встановлює правові характеристики системи землекористування, режиму використання і охорони земель та інших природних ресурсів, що невіддільні від земельної ділянки, економічного обігу прав власності на землю і інші природні ресурси, які знаходять своє відображення в нормативній законодавчій базі, обов'язковій для виконання всіма суб'єктами системи землекористування.

Екологічні вимоги формують наукову основу раціонального землекористування та природокористування в цілому на основі забезпечення вимог збереження стійкості навколишнього середовища, його здатності до саморегу-

ляції, відновлення початкового стану системи і ін.

Враховуючи викладене, під системою землекористування необхідно розуміти інтегральну багатофункціональну соціально-економічну та природну систему, що включає підсистеми: 1) землекористування сформоване у виді земельної ділянки або їх сукупності, яке характеризується правами володіння, користування, розпорядження та іншими видами "пучка" прав як матеріальний актив і речова складова земельного капіталу; 2) землекористування сформоване у виді прав володіння, користування, управління (за виключенням розпорядження) земельними та іншими природними ресурсами в межах земельної ділянки або їх сукупності та територій, як нематеріальний актив і інтелектуальна складова земельного капіталу; 3) землекористування як процес організації використання і охорони земель та інших природних ресурсів, що результатуються у виді земельної, екологічної та містобудівної ренти і є оціночною складовою економічного активу та функціональною земельного капіталу; 4) державна реєстрація земельних ділянок та прав на них, а також територіальних та індивідуальних, по відношенню земельних ділянок, обмежень у використанні земель та інших природних ресурсів, що сформовані в процесі землеустрою та землевпорядкування.

Одночасно відмітимо, що система землекористування є базовою основою та невід'ємною складовою системи природокористування, то доцільним і правомірним є формування теорії землекористування на інституціональних засадах, як таких, що еволюціонують від теоретичних засад інституціональної економічної теорії природокористування [18; 19]. Інституціональна економічна теорія є досить новою теоретичною концепцією, яка стала дієздатною альтернативному неокласичному синтезу. Серед лауреатів премії Шведської королівської академії наук пам'яті Альфреда Нобеля з економіки останні десятиліття переважають представники нового інституціоналізму і неоінституціоналізму. Специфіка інституціональних підходів до дослідження проблем землекористування полягає в дослідженні правил, норм, процедур, що регламентують його процеси, і виявленні закономірностей їх розвитку на основі використання емпіричних методів економічного аналізу.

Водночас, враховуючи значний вплив людського фактору на процес формування та регулювання функціонування землекористування в Україні, нами із врахуванням положень

поведінкової економічної теорії, розроблено концептуальну модель розвитку новітньої інституціонально-поведінкової економічної теорії [20], яка є базовою для розвитку теорії формування та функціонування системи землекористування.

Неоінституціональна парадигма реалізується в сучасній економічній теорії безліччю концепцій, теорій, напрямків аналізу і дослідницьких програм, серед яких найбільш значущими є приведені нами в дослідженні "Концептуальні засади новітньої інституціонально-поведінкової економічної теорії для економіки землекористування України" [20], зокрема:

1) теорія прав власності, що досліджує інституції, що діють в приватній сфері (А. Алчіан, Р. Коуз, Р. Познер, С. Пейович, Й. Барцель, А. Де Олесі, Г. Демсец, О. Вільямсон, Е. Фуруботн), у нашому випадку економічні та екологічні відносини у сфері розподілу видів (пучка) прав власності на землю та інші природні ресурси;

2) теорія трансакційних витрат (Р. Коуз, О. Вільямсон), в нашому випадку пов'язані з обігом земельної власності на земельному ринку, з управлінням землекористуванням та діючою системою раціонування розподілу (перерозподілу) земель;

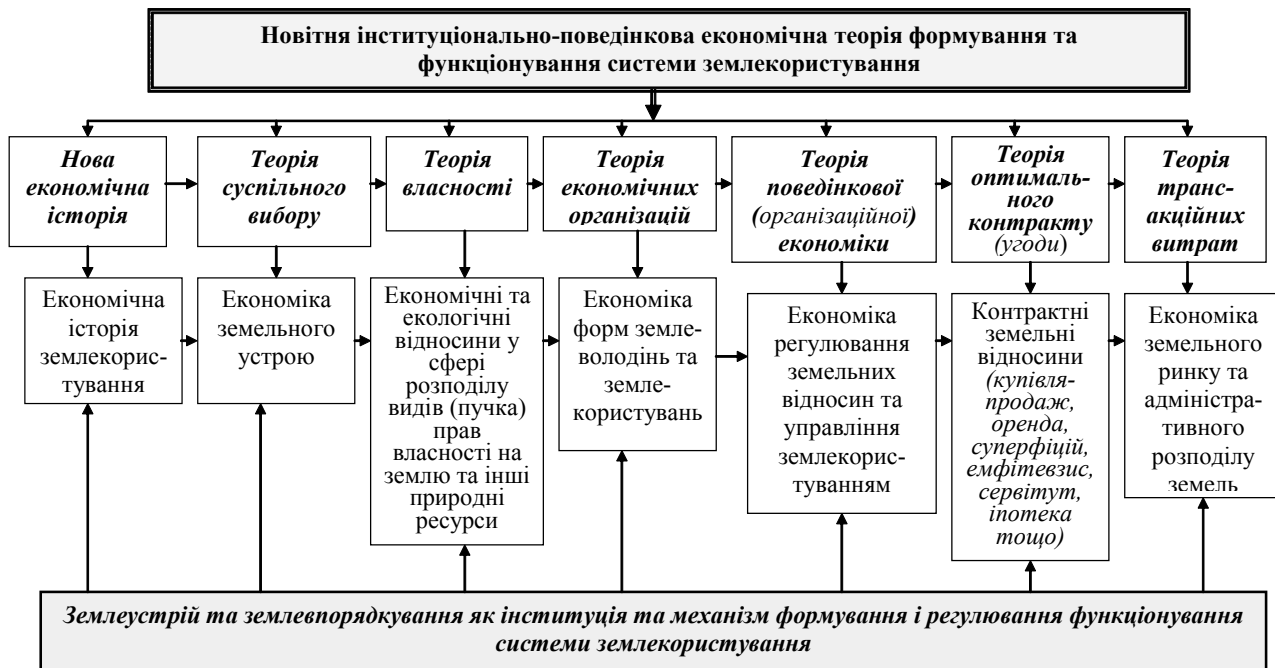
3) теорія суспільного вибору, що вивчає інституції, що діють в публічній сфері (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, К. Ерроу, М. Олсон, Д. Мюллер), у нашому випадку це модель земельного устрою країни, органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадські організації у галузі використання і охорони земель та земельних відносин;

4) нова економічна історія (Д. Норт, Дж. Уолліс, Р. Фогель), у нашому випадку це історія розвитку земельних відносин та системи землекористування;

5) теорія оптимального контракту, що досліджує агентські відносини (agencytheory) і взаємодії "принципал-агент" (Дж. Стігліц, Й. Макніл), у нашому випадку контрактні земельні відносини;

6) теорія економічних організацій, яка розглядає різні організаційні форми, які на основі загальних правил та норм створюються індивідами (А. Алчіан, Ф. Найт, Р. Коуз, Р. Демсец, О. Вільямсон, К. Менар, Франсуа Емар-Дюверне, Б. Мільнер, А. Шаститко), у нашому випадку форми землеволодінь та землекористувань;

7) конституційна економіка (В. Ванберг), у нашому випадку базова основа економіки земельного устрою.

Рис. 2. Логічно-змістовна модель новітньої інституціонально-поведінкової економічної теорії формування та функціонування системи землекористування

В їх розвиток нами розроблено логічно-змістовну модель новітньої інституціонально-поведінкової економічної теорії формування та функціонування системи землекористування (рис. 2).

Важливою інституцією і механізмом формування та регулювання функціонування системи землекористування є землеустрій та землевпорядкування. Їх інституціональне середовище та його ефективність у формуванні і регулюванні функціонування системи землекористування, як і відносин прав власності на землю та інші природні ресурси, нами буде розглянуто в подальших дослідженнях.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Під системою землекористування необхідно розуміти інтегральну багатофункціональну соціально-економічну та природну систему, що включає підсистеми: 1) землекористування сформоване у виді земельної ділянки або їх сукупності, яке характеризується правами володіння, користування, розпорядження та іншими видами "пучка" прав як матеріальний актив і речова складова земельного капіталу; 2) землекористування сформоване у виді прав володіння, користування, управління (за виключенням розпорядження) земельними та іншими природними ресурсами в межах земельної ділянки або їх сукупності та територій, як

нематеріальний актив і інтелектуальна складова земельного капіталу; 3) землекористування як процес організації використання і охорони земель та інших природних ресурсів, що результатуюється у виді земельної, екологічної та містобудівної ренти і є оціночною складовою економічного активу та функціональною земельного капіталу; 4) державна реєстрація земельних ділянок та прав на них а також територіальних та індивідуальних, по відношенню земельних ділянок, обмежень у використанні земель та інших природних ресурсів, що сформовані в процесі землеустрою та землевпорядкування.

Інституціональне середовище формування і регулювання функціонування системи землекористування повинно базуватися на новітній інституціонально-поведінковій економічній теорії, яка базується на: новій економічній історії, теорії суспільного вибору, теорії власності, теорії економічних організацій, теорії поведінкової (організаційної) економіки, теорії оптимального контракту (угоди), теорії трансакційних витрат. Вони є базовою основою для розвитку теоретичних засад формування і регулювання функціонування системи землекористування.

Перспективи подальших розвідок заключаються в дослідженні інституціонального середовища землеустрою та землекористування, як і відносин прав власності на землю та інші природні ресурси, та його ефективності щодо фор-

мування і регулювання функціонування системи землекористування.

Література.

1. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою: навч. посіб. — К.: Аграрна наука, 2002. — 167 с.

2. Третяк А.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / Третяк А.М., Другак В.М. — К.: ТОВ "ЦЗРУ", 2003 — 345 с.

3. Другак В.М. Теоретичні та методичні основи економіки землекористування / В.М. Другак. — К.: ЦЗРУ, 2004 — 129 с.

4. Третяк А.М. Землевпорядне проектування: теоретичні та методичні основи інвестицій у землекористування / А.М. Третяк, В.М. Другак, Д.П. Романська. — К.: ТОВ "ЦЗРУ", 2007. — 246 с.

5. Третяк А.М. Економіка землекористування та землевпорядкування: навч. посібник / А.М. Третяк. — К.: ТОВ ЦЗРУ, 2004. — 542 с.

6. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: монографія / Третяк А.М. — Львів: Сполом, 2011.— 520 с.,

7. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: монографія / А.М. Третяк. — Херсон: Грінь Д.С., 2012.— 440 с.

8. Третяк А.М. Земельна політика та земельні відносини: соціально-економічні і духовні аспекти розвитку / А.М. Третяк, В.М. Другак. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 178 с.

9. Третяк А.М. Сутність і поняття екології землекористування в умовах нових земельних відносин // А.М. Третяк. Екологічні науки.— 2012. — № 2.— С. 84—91.

10. Третяк А.М. Головні функціонали буття і критерії політики сталого розвитку України як унікальної європейської цивілізації / А.М. Третяк, В.М. Другак // Стратегія соціально-економічного розвитку України. Наук. вид. в 2-х том. — К.: "Юрисконсульт", 2014.— 304 с. С. 188—194.

11. Третяк А.М. Сутність та поняття економіки рекреаційного землекористування у сфері природокористування в умовах нових земельних відносин / А.М. Третяк, Г.В. Гребенник // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — 2014. — № 1—2. — С. 92—101.

12. Третяк А., Третяк В. Поняття, сутність та зміст раціонального використання землі: теорія, методологія та практика / А. Третяк, В. Третяк // Землевпорядний вісник. — 2015. — № 8. — С. 21—25.

13. Капіталізація землекористування населених пунктів в процесі зміни їх меж та трансформації видів використання земель: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Н.А. Третяк, А.В. Лобунько. — Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. — 133 с.

14. Третяк А.М., Мельничук А.Ю. Поняття та сутність землекористування оборони в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — № 3. — 2018. С. 21—34.

15. Третяк А.М. Економіка земельного ринку: базові засади теорії, методології, практики: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, О.Ф. Ковалишин, Н.А. Третяк; [за заг. ред. А.М. Третяка]. — Львів: СПОЛОМ, 2019. — 488 с.

16. Другак В.М. Економіка сільськогосподарського землекористування: теорія, методологія та практика: дис... доктора екон. наук: 08.00.06 / В.М. Другак. — К., 2010. — 461 с.

17. Другак В.М. Теоретичні та методичні основи економіки землекористування / В.М. Другак. — К.: ЦЗРУ, 2004. — 129 с.

18. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів / М.А. Хвесик, В.А. Голян. — К.: Кондор, 2007. — 772 с.

19. Рогач С.М. Проблеми формування та збалансування інституціонального середовища сфери природокористування України. URL: <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/128.pdf>

20. Третяк А.М., Третяк В.М. Концептуальні засади новітньої інституціонально-поведінкової економічної теорії для економіки землекористування України. MODERN PROBLEMS IN SCIENCE. Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference Prague, Czech Republic. November 09—12, 2020. С. 163—166.

References:

1. Tretiak, A.M. (2002), Istoriia zemel'nykh vidnosyn i zemleustroiu [History of land relations and land management], Agrarna nauka, Kyiv, Ukraine.

2. Tretiak, A.M. (2003), Naukovi osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia [Scientific bases of land use economics and land management], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.

3. Drugak, V.M. (2004), Teoretychni ta metodychni osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia [Theoretical and methodical bases of land use economy], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.

4. Tretiak, A.M. (2007), Zemlevporiadne proektuvannia: teoretychni ta metodychni osnovy investytsij u zemlekorystuvannia [Land mana-

gement design: theoretical and methodical bases of investments in land use], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.

5. Tretiak, A.M. (2004), *Ekonomika zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia* [Economics of land use and land management], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.

6. Tretiak, A. (2011), *Zemelnyi kapital: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia* [Land capital: theoretical and methodological foundations of formation and operation], SPOLOM, Lviv, Ukraine.

7. Tretiak, A.M. (2012), *Ekolohiia zemlekorystuvannia: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta administruvannia* [Ecology of land use: theoretical and methodological bases of formation and administration], Hrin D.S., Kherson, Ukraine.

8. Tretiak, A.M. (2007), *Zemel'na polityka ta zemel'ni vidnosyny: sotsial'no-ekonomichni i dukhovni aspekty rozvytku* [Land policy and land relations: socio-economic and spiritual aspects of development], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

9. Tretiak, A.M. (2012), "The essence and concept of ecology of land use in terms of new land relations", *Ekolohichni nauky*, vol. 2, pp. 84—91.

10. Tretiak, A.M. (2014), "The main functionalities of life and criteria of sustainable development policy of Ukraine as a unique European civilization", *Stratehiia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Strategy of socio-economic development of Ukraine], Yurykonsul't, Kyiv, Ukraine, pp. 188—194.

11. Tretiak, A.M. (2014), "The essence and concept of the economy of recreational land use in the field of nature management in terms of new land relations", *Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel'*, vol. 1—2, pp. 92—101.

12. Tretiak, A. and Tretyak, V. (2015), "The concept, essence and content of rational land use: theory, methodology and practice", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 8, pp. 21—25.

13. Tretyak, A.M. Tretyak, V.M. Tretiak, N.A. and Lobunko, A.V. (2016), *Kapitalizatsiia zemlekorystuvannia naselenykh punktiv v protsesi zminy ikh mezh ta transformatsii vydiv vykorystannia zemel'* [Capitalization of land use of settlements in the process of changing their boundaries and transformation of land use], OLDI-PLYuS, Kherson, Ukraine.

14. Tretiak, A.M. and Melnichuk, A.Y. (2018), "The concept and essence of military land use in Ukraine", *Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel'*, vol. 3, pp. 21—34.

15. Tretiak, A.M. Tretiak, V.M. Kovalyshyn, O.F. and Tretiak, N.A. (2019), *Ekonomika*

zemelnoho rynku: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky [Land market economics: basic principles of theory, methodology, practice], SPOLOM, Lviv, Ukraine.

16. Drugak, V.M. (2011), "Economics of agricultural land use: theory, methodology and practice", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

17. Druhak, V.M. (2004), *Teoretychni ta metodychni osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia* [Theoretical and methodological foundations of land use economics], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.

18. Khvesyk, M.A. (2007), *Instytutsional'na model' pryrodokorystuvannia v umovakh hlobal'nykh vyklykiv* [Institutional model of nature management in terms of global challenges], Kondor, Kyiv, Ukraine.

19. Rogach, S.M. (2016), "Problems of Formation and Balancing of the Institutional Environment in the Sphere of Environmental Management in Ukraine", available at: <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/128.pdf> (Accessed 25 Dec 2020).

20. Tretiak, A.M. and Tretyak, V.M. (2020), "Conceptual bases of the newest institutional-behavioral economic theory for economy of land use of Ukraine", *MODERN PROBLEMS IN SCIENCE. Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference*, Prague, Czech Republic. November 09—12, pp. 163—166.
Стаття надійшла до редакції 26.12.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 336.671.1

С. В. Качула,

д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-2540-862X

Л. В. Лисяк,

д. е. н., професор, професор кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-2948-7089

Я. О. Ляшевський,

магістрант кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0002-9451-5501

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.12

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДОХОДУ І РОЗПОДІЛУ ПРИБУТКУ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ (НА ПРИКЛАДІ АКЦІОНЕРНОЇ КОМПАНІЇ "СТРАХОВА ГРУПА" ТАС ")

S. Kachula,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State University of Agriculture and Economics

L. Lysiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department State,
Local and Corporate Finance, University of Customs and Finance

Ya. Liashevskiy,

Master's student of the Department of State, Local and Corporate
Finance, University of Customs and Finance

ANALYSIS OF INCOME FORMATION AND PROFIT DISTRIBUTION OF INSURANCE COMPANIES (ON THE EXAMPLE OF JOINT STOCK COMPANY "INSURANCE GROUP "TAS"

У статті визначено особливості формування доходів страховика, як специфічного суб'єкта підприємницької діяльності. Наведено визначення прибутку страховика, його види та порядок утворення. Показано, що прибуток страхової компанії доцільно розглядати як позитивний фінансовий результат від усіх видів її діяльності та джерело фінансування і створення страхових резервів. Здійснено аналіз формування доходів та розподілу прибутку страхових компаній в Україні на прикладі Акціонерного товариства "Страхова група ТАС" (АТ"СГ "ТАС") за останні три роки (2017—2019 роки). Визначено напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів за рахунок отримання додаткового доходу на вкладений капітал. Акцентовано, що операції з перестрахування сприяють збалансованості страхового портфеля (внаслідок мінімізації ризиків). Водночас активна інвестиційна діяльність страхової компанії буде сприяти подальшому її розвитку, збільшенню обсягів доходів та прибутку.

In the article the features of income of the insurer, as a specific business entity are identified. The definition of the insurer's profit, its types and the order of formation are given. It is shown the insurance company's profit should be considered as all its activities positive financial result and a source of financing and creation of insurance reserves.

The analysis of income generation and profit distribution of insurance companies in Ukraine on the example of the joint-stock company "Insurance Group TAS" (JSC "IG" TAS "). The most significant share in the structure of income is determined based on the composition, structure and dynamics of income of the JSC "IG" TAS" analysis. The analysis of income by the insurance company areas of activity revealed weaknesses and possible shortcomings in management and at the same time it allowed to identify reserves to increase income. Based on the analysis of the financial results of JSC

"IG" TAS", the process and sequence of distribution of net profit of the insurance company, dynamics of indicators for the last three years (2017—2019), the dynamics of profitability were calculated. Proposals to improve the company's efficiency are also developed.

Insurance reserves are determined to be the main factor in ensuring the growth of the insurance company's income. The actual and forecast composition, dynamics and structure of assets in which the insurance reserves of the JSC "IG" TAS" are presented are analysed. Measures on insurance reserves possible growth are shown. Under current legislation, the directions of free insurance reserves of the insurer allocation optimization are offered. Current deposit programs of leading Ukrainian banks (PJSC CB "PrivatBank", JSC "Raiffeisen Bank Aval", JSC "UkrSibBank", PJSC "A-Bank", JSC "CredoBank") are considered. The ways to increase efficiency of use of financial resources at the expense of reception of the additional income on the invested capital are defined. The forecast calculation of income of JSC "IG" TAS" from investing funds in deposit accounts of banks. It is proven that reinsurance operations contribute to the balance of the insurance portfolio (due to risk minimization). At the same time, the active investment activities of the insurance company will contribute to the insurer further development, increase income and profits.

Ключові слова: доходи страхової компанії, фінансовий результат, прибуток, розподіл чистого прибутку, рентабельність, Акціонерне товариство "Страхова група "ТАС".

Key words: income of the insurance company, financial result, profit of the insurer, net profit distribution, profitability, Joint-stock company "Insurance group "TAS".

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Страхові компанії, як і будь-який суб'єкт господарювання, функціонують у державі відповідно до чинного законодавства та зацікавлені у здійсненні прибуткової діяльності. Водночас вони є специфічними суб'єктами підприємницької діяльності. Предметом діяльності страхової компанії є надання страхового захисту у суспільстві. Відтак страхові компанії мають бути фінансово спроможними і у разі виникнення страхового випадку у визначений час забезпечити страхове відшкодування страховальнику. Досягнення такого завдання можливе за умови розширення джерел формування доходів та ефективного управління фінансами страхових компаній. Аналіз фінансових результатів діяльності страхової компанії дає можливість приймати обґрунтовані управлінські рішення, які забезпечуватимуть стабільне, успішне її функціонування та у подальшому сприятимуть збільшенню прибутку. Стратегічна роль і значення прибутку зумовлює необхідність аналізу та оцінки усіх складників, що формують фінансовий результат страховика.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам формування доходу та розподілу прибутку страхових компаній присвячені наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників: М.М. Александрової, В.Д. Базилевича, Н.Н. Внукової, О.Д. Вовчак, О.С. Журавки, О.В. Проскурович, Д. Поосера, М. Браун та інших. У роботах авторів існує множина підходів до визначення та аналізу як доходів, так і прибутку страховика. Так, О.С. Журавка доходи страховика розглядає як результат

здійснення переважно страхової діяльності [6]. О.В. Корват, Н.К. Мамедов, оцінюючи систему управління доходами страховика виділяють два види діяльності страхової компанії: операційну (страхову) та інвестиційну [8]. Г. Кравчук та Т. Бережна окреслюють специфіку формування фінансових результатів функціонування страховиків за різними видами їх діяльності [9]. О. Кнейслер систему управління доходами страховика розглядає крізь призму оптимізації фінансових потоків страхової компанії від всіх видів діяльності [10]. Алескерова Ю.В. та Рачок В.О. зазначають, що "прибуток, який формується як результат всіх видів діяльності страховика, являє собою досить складне економічне утворення, має свою внутрішню структуру і логіку" [2]. Д. Поосер і М. Браун досліджують взаємозв'язок між задоволеністю клієнтів страхової компанії та її прибутковістю [14]. Водночас сучасні умови функціонування страхових компаній на вітчизняному ринку вимагають все ефективніших методів управління процесами отримання доходів та збільшення прибутку. Це актуалізує необхідність постійного аналізу результатів діяльності страховиків, пошуку шляхів підвищення доходів та раціонального розподілу прибутку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз формування доходів та розподілу прибутку страхових компаній і розробка пропозицій щодо їх зростання в сучасних умовах (на прикладі АТ "СГ "ТАС").

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Страхова діяльність відноситься до сфери фінансових послуг, що суттєво впливає на

склад доходів страхових компаній. Доходи є одним з найважливіших показників діяльності страхової компанії. Різниця між доходами та витратами страховика визначає фінансовий результат від страхових операцій, виступає вартісною оцінкою його фінансово-економічної діяльності [4]. Якщо фінансовий результат позитивний — він набуває форми прибутку, негативний — збитку. Відтак прибуток/збиток страхової компанії — фінансовий результат її діяльності за певний період. У страховій діяльності розрізняють два види прибутку: фактичний, отриманий за результатами роботи організації, і нормативний, що закладений у структуру бруто-премії. Розбіжність між ними посилюється під впливом низки факторів, серед яких — ймовірна природа страхових виплат. Тобто реальні страхові виплати, як правило, не співпадають з тими, що були враховані в структурі страхового тарифу.

Діяльність страхової компанії спрямована на отримання доходу та прибутку шляхом надання юридичним і фізичним особам послуг для забезпечення їх страхового захисту. Призначення доходу — не лише покриття поточних витрат, але і забезпечення досягнення стратегічних цілей, які зорієнтовані на довгострокове стабільне функціонування й ефективний розвиток страхової компанії, зростання її ринкової вартості [8]. На основі інформації про фінансовий результат, як узагальнюючий показник діяльності страхової компанії, формується уявлення про поточний стан і можливі перспективи розвитку. Цілком зрозуміло, що досягнення цільової величини прибутку має бути узгоджене із стратегічними цілями розвитку страхової компанії [1; 3].

Здійсимо аналіз складу, структури та динаміки доходів страхової групи "ТАС" за 2017—2019 рр. (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці 1, обсяг доходів страхової компанії у 2019 р. становив 1847 млн грн проти 966 млн грн у 2017 р., тобто за аналізовані роки збільшився на 881 млн грн (на 91,2%). Найвагомішою часткою у структурі доходів є чисті зароблені премії — незважаючи на її зниження у 2019 р. (до 79,8%) у порівнянні з 2017 р. (84,0 %) на 4,2%. Обсяг чи-

Таблиця 1. Аналіз складу, структури та динаміки доходів АТ "СГ "ТАС" за 2017—2019 рр., млн грн

Показники	2017	2018	2019	Абсолютне відхилення (+,-) 2019 р. від		Темп приросту, % 2019 р. до	
				2017	2018	2017	2018
Доходи страхової компанії, у т.ч.:	966	1231	1847	881	616	91,2	50,0
Чисті зароблені страхові премії	811	967	1474	663	507	81,8	52,4
у % до доходів компанії	84,0	78,6	79,8	-4,2	1,2	-	-
Інші операційні доходи	53	93	95	42	2	79,2	2,2
у % до доходів компанії	5,5	7,6	5,2	-0,3	-2,4	-	-
Інші фінансові доходи	97	129	205	108	76	111,3	58,9
у % до доходів компанії	10,0	10,5	11,1	1,1	0,6	-	-
Інші доходи	5	42	73	68	31	1360,0	73,8
у % до доходів компанії	0,5	3,3	3,9	3,4	0,6	-	-

Джерело: складено за даними [11].

стих зароблених премій у 2017—2019 рр. збільшився на 663 млн грн (приріст за аналізований період склав 81,8%) та на кінець 2019 р. становив 1474 млн грн проти 811 млн грн у 2017 р. Інші операційні доходи компанії за 2017—2019 рр. збільшилися на 42 млн грн та на кінець 2019 р. становили 95 млн грн (темп приросту 79,2%) Частка даної статті у структурі доходів страхової компанії у 2019 р. склала 5,2%. Інші фінансові доходи у 2019 р. становили 205 млн грн або 11,1% доходів компанії. Обсяг даної статті доходів за 2017—2019 рр. збільшився на 108 млн грн, або 111,3%, а частка у структурі доходів зросла на 1,1%. Обсяг інших доходів страхової компанії у 2019 р. становив 73 млн грн та за 2017—2019 рр. збільшився на 68 млн грн або 1360,0%. Частка даної статті доходів у загальній структурі характеризується зростанням: від 0,5% у 2017 р. до 3,9% у 2019 р.

Доходи страхової компанії важливо також проаналізувати за напрямками діяльності (табл. 2).

Таблиця 2. Аналіз доходів АТ "СГ "ТАС" за напрямками діяльності, млн грн

Показники	2017	2018	2019	Абсолютне відхилення (+,-) 2019 р. від		Темп приросту, % 2019 р. до	
				2017	2018	2017	2018
Доходи страхової компанії, у т.ч.:	966	1231	1847	881	616	91,2	50,0
Доходи від страхової діяльності	864	1060	1569	705	509	81,6	48,0
у % до доходів компанії	89,5	86,2	85,0	-4,5	-1,2	-	-
Доходи від інвестиційної діяльності	5	42	73	68	31	1360,0	73,8
у % до доходів компанії	0,5	3,3	3,9	3,4	0,6	-	-
Доходи від фінансової діяльності	97	129	205	108	76	111,3	58,9
у % до доходів компанії	10,0	10,5	11,1	1,1	0,6	-	-

Джерело: складено за даними [11].

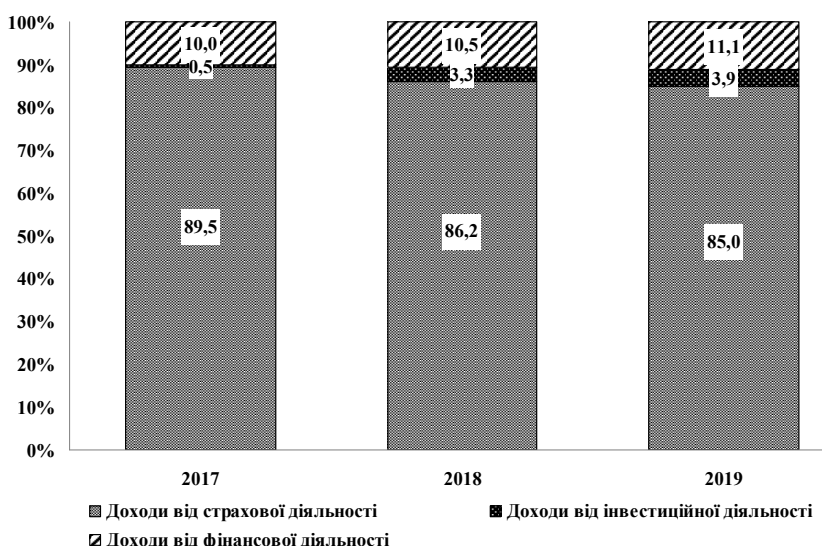

Рис. 1. Структура доходів АТ "СГ "ТАС" за напрямками діяльності у 2017—2019 рр., %

Джерело: побудовано за даними [11].

На рисунку 1 представлено структуру доходів АТ "СГ "ТАС" за напрямками діяльності у 2017—2019 рр.

Представлена на рисунку 1 структура доходів страхової компанії АТ "СГ "ТАС" за напрямками діяльності наочно демонструє, що впродовж 2017—2019 рр. найбільшу їх частку займають доходи, отримані від здійснення опе-

раційної страхової діяльності (що становить 85,0% у 2019 р.). Незначною є частка доходів від інвестиційної діяльності (3,9% у 2019 р.), попри те, що в абсолютному вимірі обсяг доходів від інвестиційної діяльності за 2017—2019 рр. збільшився на 68 млн грн та на кінець 2019 р. склав 73 млн грн. Водночас в умовах нестабільності саме цей напрям може забезпечити ефективне розміщення вільних резервів та зростання доходів. Обсяг доходів від фінансової діяльності компанії за аналізовані роки збільшився на 108 млн грн, а їх частка у структурі доходів збільшилася з 10,0% у 2017 р. до 11,1% у 2019 р.

Таким чином, аналіз свідчить, що частка доходів від операційної страхової діяльності протягом аналізованих років у загальній сумі доходів зменшується, але залишається найвагомішою. Частка доходів від інвестиційної діяльності має тенденцію

Таблиця 3. Аналіз фінансових результатів діяльності АТ "СГ "ТАС" за 2017—2019 рр., млн грн

Показники	2017	2018	2019	Абсолютне відхилення (+,-) 2019 р. від		Темп приросту, % 2019 р. до	
				2017	2018	2017	2018
Валовий прибуток	233	256	418	185	162	79,4	63,3
Фінансовий результат до оподаткування	90	42	167	77	125	85,6	297,6
Чистий прибуток	63	4	108	45	104	71,4	2600,0

Джерело: складено за даними [11].

Таблиця 4. Аналіз розподілу чистого прибутку АТ "СГ "ТАС" за 2017—2019 рр., млн грн

Показники	2017	2018	2019	Абсолютне відхилення (+,-) 2019 р. від		Темп приросту, % 2019 р. до	
				2017	2018	2017	2018
Чистий прибуток, у т.ч.:	63	4	108	45	104	71,4	2600,0
Виплата дивідендів	6	0,2	13,0	7	12,8	116,7	6400,0
у % до чистого прибутку	9,5	5,0	12,0	2,5	7	-	-
Поповнення резервного капіталу	3	0,3	9,2	6,2	8,9	206,7	2966,7
у % до чистого прибутку	4,8	7,5	8,5	3,7	1	-	-
Поповнення нерозподіленого прибутку	54	3,5	85,8	31,8	82,3	58,9	2351,4
у % до чистого прибутку	85,7	87,5	79,5	-6,2	-8	-	-

Джерело: складено за даними [11].

до зростання, що є позитивним. Страхова компанія має вільні фінансові ресурси, які доцільно ефективно інвестувати для отримання додаткового прибутку. У табл. 3. наведено аналіз фінансових результатів діяльності страхової компанії.

Дані табл. 3 свідчать, що валовий прибуток страхової компанії в абсолютному значенні впродовж 2017—2019 рр. зростав. Так, у 2019 р. його обсяг становив 418 млн грн проти 233 млн грн у 2017 р., тобто збільшився на 185 млн грн, або на 79,4%. Зростання валового прибутку компанії було забезпечено збільшенням кількості укладених договорів страхування за цей період та відповідно збільшенням обсягів надходжень страхових премій. Фінансовий результат до оподаткування впродовж 2017—2019 років є позитивним, що було забезпечено отриманими доходами від фінансової діяльності, так як у 2017—2019 рр. фінансовий результат від операційної діяльності був збитковим. Так, у 2019 р. фінансовий результат до оподаткування становив 167 млн грн, що на 77 млн грн більше за показник у 2019 р. Темп приросту за період склав 85,6%. Чистий прибуток страхової компанії у 2019 р. становив 108 млн грн та за 2017—2019 рр. збільшився на 45 млн грн або 71,4%.

Вагоме значення у діяльності страхової компанії є раціональний розподіл та використання прибутку. Від цього значною мірою залежить ефективність діяльності страхової компанії як у поточному періоді, так в стратегічному [9]. Прибуток може розподілятися: на виплату дивідендів, поповнення резервного капіталу, поповнення нерозподіленого прибутку [1; 3; 4]. Аналіз розподілу чистого прибутку АТ "СГ "ТАС" у 2017—2019 рр. наведено у таблиці 4 та для наочності на рисунку 2.

За наведеними у таблиці 4 показниками можна зробити висновки, що чистий прибуток страхової компанії протягом аналізованих років у переважній більшості використовувався на поповнення нерозподіленого прибутку: у 2017 р. на ці цілі було спрямовано 85,7% чистого прибутку або 54 млн грн, у 2018 р. — 87,5% або 3,5 млн грн, у 2019 р. — 79,5% або 85,8 млн грн, що сприяє зростанню власного капіталу для фінансування діяльності страховика, посиленню його фінансової стійкості, більш безпечному функціонуванню. Нерозподілений прибу-

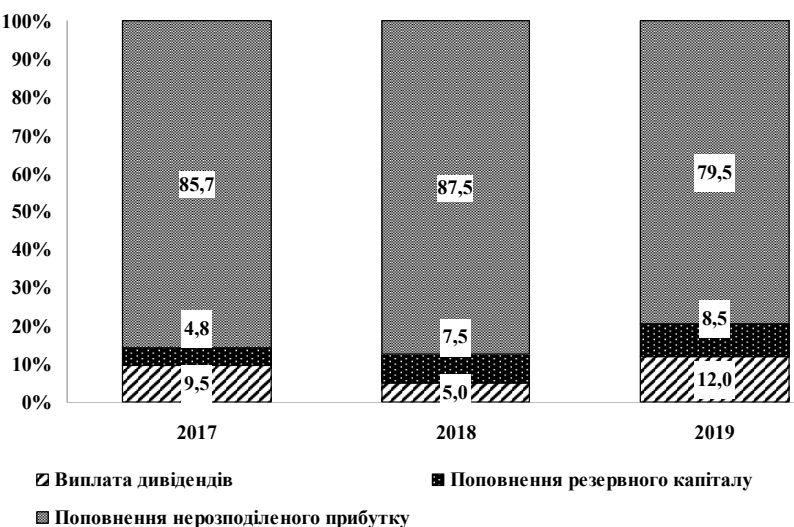

Рис. 2. Структура розподілу чистого прибутку АТ "СГ "ТАС" у 2017—2019 рр., %

Джерело: складено автором за даними [11].

Таблиця 5. Динаміка показників рентабельності АТ "СГ "ТАС" за 2017—2019 рр., %

Показники	2017	2018	2019	Абсолютне відхилення (+,-) 2019 р. від	
				2017	2018
Рентабельність страхової послуги	10,0	3,4	9,6	-0,4	6,2
Рентабельність продаж	17,0	0,7	14,9	-2,1	14,2
Рентабельність інвестиційної діяльності	0,8	0,7	-0,1	-0,9	-0,8
Рентабельність активів	5,4	0,2	5,1	-0,3	4,9
Рентабельність власного капіталу	14,0	0,9	17,7	3,7	16,8

Джерело: складено за даними [11].

ток є джерелом формування власного капіталу й утворюється як залишок прибутку страхової компанії після виконання своїх зобов'язань перед бюджетом, виплати дивідендів, відрахувань до резервного та іншого фондів. Залишок нерозподіленого прибутку залежить від величини дивідендів, що встановлюються загальними зборами акціонерів або іншим органом управління страховою компанією і внесків у вільні резерви страховика.

Згідно з Законом України "Про страхування" за рахунок нерозподіленого прибутку, тобто прибутку, який реінвестовано у страхову компанію, вона може створювати вільні резерви з метою зміцнення своєї платоспроможності [12].

На виплату дивідендів у 2017 р. було спрямовано 9,5% чистого прибутку, у 2018 р. — 5,0%, у 2019 р. — 12,0%; на поповнення резервного капіталу — у 2017 р. — 4,0%, у 2018 р. — 7,5%, у 2019 р. — 8,5% чистого прибутку, або 9,2 млн грн.

Таблиця 6. Депозитні програми провідних українських банків

Банк	Депозитна програма	Ставка, річних
ПАТ КБ «ПриватБанк»	Стандарт	8,5%
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	Універсальний вклад	6,0%
АТ «УкрСибБанк»	Гарантований капітал	4,7%
ПАТ «А-Банк»	Скарбничка	8,0%
АТ «КредоБанк»	Оптимальний	6,5%

Джерело: складено за даними [14].

Основними відносними показниками фінансових результатів діяльності страхової компанії є показники рентабельності. Динаміка показників рентабельності діяльності страхової компанії дозволяє зробити висновки, що протягом періоду вона має переважно спадний характер, що вказує на зниження ефективності діяльності компанії, зменшення рівня стійкості у результаті впливу низки негативних факторів, зумовлених макроекономічною нестабільністю (табл. 5).

Аналіз показників, представлений у таблиці 3, свідчить, що рентабельність страхової послуги страхової компанії у 2019 р. становила 9,6%, що на 0,4% менше, ніж у 2017 р. Рентабельність продаж за 2017—2019 рр. характеризується зниженням на 2,1%: від 17,0% у 2017 р. до 14,9% у 2019 р. У 2019 р. збитковість інвестиційної діяльності компанії становила 0,1%, що вказує, крім інших факторів, і на неефективне управління інвестиційним портфелем. Рентабельність активів знизилася на 0,3% — з 5,4% у 2017 р. до 5,1% у 2019 р. Водночас рентабельність власного капіталу демонструє зростання за аналізований період. Так, у 2019 р. вона становила 17,7%, що на 3,7% більше, ніж у 2017 р. та на 16,8% більше, ніж у 2018 р.

Важливим джерелом фінансових ресурсів для страхової компанії є страхові резерви. Зростання загального обсягу страхових резервів у прогнозованому періоді можливе шляхом збільшення надходження страхових платежів, як наслідку активізації рекламної діяльності та запровадження нових програм страхування, розширення співпраці з перестраховальниками. З метою підвищення ефективності перестрахової діяльності АТ "СГ "ТАС" у прогнозованому році доцільно передавати на перестраховування більш ризиковані об'єкти порівняно з тими, що залишаються на власне утримання. Операції з перестраховування сприяють збалансованості страхового портфеля (внаслідок мінімізації ризиків).

Структура активів, включаючи технічні резерви, має забезпечити підвищення рівня дохід-

ності при прийнятному рівні ризику. У структурі активів, в яких представлені страхові резерви АТ "СГ "ТАС" у 2019 році, 28,7% страхових резервів складала кошти на поточних рахунках; 14,3% — банківські вклади (депозити); 25,7% — акції; 31,3% — вимоги до перестраховальників.

Враховуючи вимоги законодавства, кошти страхових резервів мають розміщуватися "з урахуванням безпечності, прибутковості, ліквідності, диверсифікованості та мають бути представлені активами таких категорій: грошові кошти на поточному рахунку; банківські вклади (депозити); нерухоме майно; акції, облігації, іпотечні сертифікати; цінні папери, що емітуються державою; права вимоги до перестраховиків; інвестиції в економіку України за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів України; банківські метали" [12] та інші.

З метою підвищення ефективності використання фінансових ресурсів шляхом отримання додаткового доходу на вкладений капітал, страхова компанія АТ "СГ "ТАС" має диверсифікувати інвестиційний портфель за рахунок підвищення суми вкладених коштів технічних резервів в банківські депозити. При цьому частку грошових коштів на поточних рахунках можливо зменшити до рівня, достатнього для забезпечення своєчасного виконання зобов'язань перед страхувальниками, відтак збереження позитивного іміджу страхової компанії серед клієнтів, їх задоволеності. На останній аспект слід звернути особливу увагу, адже, за дослідженнями Д. Поосера та М. Браун, задоволені клієнти будуть продовжувати співпрацювати зі страховою компанією і рекомендувати її іншим потенційним клієнтам, що у підсумку сприятиме підвищенню доходів та прибутковості страхової діяльності [14].

Розглянемо депозитні програми, що пропонуються на ринку банківських послуг України з терміном вкладення коштів на 12 місяців та відповідними відсотковими ставками. На сьогодні на ринку України залишилося 74 комерційні банки (з 184 у 2013 р.), серед яких найбільш привабливими виявлено депозитні програми та умови вкладень в ПАТ КБ "ПриватБанк", АТ "Райффайзен Банк Аваль", АТ "УкрСибБанк", ПАТ "А-Банк", АТ "КредоБанк" (табл. 6).

Дані таблиці 6 свідчать, що на сьогоднішні банки пропонують депозитні програми з різними відсотковими ставками, які у представленій вибірці банків коливаються від 4,7% (АТ "УкрСибБанк") до 8,5% (ПАТ КБ "ПриватБанк")-

ПАТ). Також високі відсоткові ставки по депозитам пропонує "А-Банк" по строковим вкладом для юридичних осіб "Скарбничка" з відсотковою ставкою 8,0% за умови виплати відсотків наприкінці строку. В АТ "КредоБанк" найбільша відсоткова ставка по вкладу "Оптимальний", яка становить 6,5% зі щомісячною виплатою відсотків за умови мінімального внеску 10 тис. грн.

З наведених даних можна зробити висновки, що найбільший розмір інвестиційного доходу АТ "СГ "ТАС" отримає розмістивши кошти у ПАТ КБ "ПриватБанк" на вклад "Стандарт", за яким відсотки в розмірі 8,5% річних нараховуються щомісячно та додаються до основної суми депозитного внеску, а виплачуються в кінці строку дії договору. Звичайно, розмір отриманого доходу залежить від терміну вкладення коштів та умов виплати відсотків, зокрема щомісячно, щоквартально, в кінці строку або на умовах капіталізації відсотків.

Вибір банківської установи для вкладення коштів здійснюється з урахуванням забезпечення максимальної доходності. Водночас з метою мінімізації фінансового ризику при інвестуванні коштів у депозитні вклади в банківських установах важливо застосовувати обґрунтовані підходи щодо диверсифікації вкладів та обмеження ризику.

Аналіз доходів від інвестування коштів АТ "СГ "ТАС" на депозитні рахунки банків у прогнозованому році представлений в таблиці 7.

Для АТ "СГ "ТАС" диверсифікація вкладень забезпечується шляхом обрання п'яти банків для інвестування коштів, які пропонують найбільш вигідні для страхової компанії депозитні програми. При цьому розмір внеску до одного банку доцільно обмежити сорока відсотками обсягу технічних резервів, які заплановано інвестувати на депозитні рахунки. Так, у прогнозованому році з урахуванням високої доходності та диверсифікації ризику можливо інвестувати кошти АТ "СГ "ТАС" на депозитні рахунки українських банків у таких обсягах:

— ПАТ КБ "ПриватБанк" на вклад "Стандарт" 154 млн грн, що складає 40% від загальної суми внесків на депозитні рахунки;

— АТ "Райффайзен Банк Аваль" на вклад "Універсальний" 19 млн грн, що складає 5% від загальної суми внесків на депозитні рахунки;

Таблиця 7. Динаміка доходів АТ "СГ "ТАС" від інвестування коштів на депозитні рахунки банків у прогнозованому році

Банк	Ставка, річних	Сума внеску, млн грн	Питома вага вкладу у загальній сумі депозитів компанії, %	Сума нарахованих відсотків, млн грн
ПАТ КБ «ПриватБанк»	8,5%	154	40,0	13,1
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	6,0%	19	5,0	1,1
АТ «УкрСибБанк»	4,7%	19	5,0	0,9
ПАТ «А-Банк»	8,0%	115	30,0	2,4
АТ «КредоБанк»	6,5%	77	20,0	1,3
Всього:		384	100,0	18,8

Джерело: складено авторами за даними із офіційних сайтів відповідних банків.

— АТ "УкрСибБанк" на вклад "Гарантований капітал" 19 млн грн, що складає 5% всіх депозитних вкладень;

— ПАТ "А-Банк" на вклад "Скарбничка" 115 млн грн, що становить 30% всіх вкладень компанії на депозитні рахунки;

— АТ "КредоБанк" на вклад "Оптимальний" 77 млн грн, що становить 20% депозитних вкладень компанії.

При загальній сумі внесків 384 тис. грн майбутня вартість депозиту складе 402,8 млн грн, сума інвестиційного доходу у вигляді нарахованих відсотків становитиме 18,8 млн грн. Таке розміщення дозволить АТ "СГ "ТАС" розширити співпрацю зі страховими компаніями, дасть можливість нарощувати потік перестраховувальних премій і отримати додатковий дохід від перестраховувальної діяльності.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи зазначимо, аналіз особливостей формування доходів та розподілу прибутку АТ "СГ "ТАС" показав, що більша частина доходів отримана від здійснення операційної страхової діяльності (частка у 2019 р. становить 85,0%). Чистий прибуток страхової компанії протягом аналізованих років у переважній більшості спрямовувався на поповнення нерозподіленого прибутку. Показники рентабельності діяльності страхової компанії впродовж досліджуваного періоду мають спадний характер, що вказує на зниження ефективності діяльності компанії, зменшення рівня стійкості в результаті впливу негативних факторів. Доцільно частину сформованих технічних резервів АТ "СГ "ТАС" розмістити на депозитних рахунках у надійних українських банках (ПАТ КБ "ПриватБанк", АТ "Райффайзен Банк

Аваль", АТ "УкрСибБанк", ПАТ "А-Банк", АТ "КредоБанк"), що дозволить отримати інвестиційний дохід близько 19 млн грн та буде сприяти подальшому її розвитку, збільшенню обсягів доходів і прибутку.

Література:

1. Александрова М. М. Страхування: навч.-метод. посіб. Київ: ЦУА, 2002. 208 с.
2. Aleskerova Yu., Rachok V. Analysis of the insurance company's financial status assessment. The scientific heritage. 2020. № 43. С. 3—11.
3. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. Київ: Знання, 2005. 351 с.
4. Внукова Н.М. Страхування: теорія та практика: навч.-метод. посіб. Харків: Бурун Книга, 2004. 371 с.
5. Вовчак О.Д., Надієвець Л.М. Діяльність страхових компаній як фінансових посередників: світовий досвід та можливості для України. Облік і фінанси. 2015. № 3 (69). С. 70—74.
6. Журавка О.С. Страхування: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2020. 350 с.
7. Іванова А.П., Шаповал Л.П. Особливості формування прибутку страхової компанії. Економіка та суспільство. 2017. Вип. 13. С. 1110—1116. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/186.pdf
8. Корват О.В., Мамедов Н.К. Управління доходами страхової компанії. Ефективна економіка. 2019. № 11. С. 1—8.
9. Кравчук Г., Бережна Т. Дослідження проблем формування фінансових результатів страховиків. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2016. № 1 (5). С. 193—203.
10. Кнейслер О. Формування системи управління фінансовими потоками страхових компаній. Схід. 2015. № 5. С. 55—59.
11. Офіційний сайт АТ "СГ "ТАС". URL: <https://sgtas.com.ua>
12. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
13. Проскурович О.В., Мельничук І.І. Формування фінансових результатів страхових компаній. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 5. Т. 1. С. 109—116.
14. Pooser D.M., Browne M.J. (2018). The Effects of Customer Satisfaction on Company Profitability: Evidence From the Property and Casualty Insurance Industry. Risk Management and Insurance Review. 21 (2), 289—308. (doi:10.1111/rmir.12105).

References:

1. Aleksandrova, M.M. (2002), Strakhuvannia [Insurance], TsUL, Kyiv, Ukraine.
  2. Aleskerova, Yu. and Rachok, V. (2020), "Analysis of the insurance company's financial status assessment", The scientific heritage, vol. 43, pp. 3—11.
  3. Bazylevych, V.D. and Bazylevych, K.S. (2005), Strakhova sprava [Insurance business], Znannia, Kyiv, Ukraine.
  4. Vnukova, N.M. (2004), Strakhuvannia: teoriia ta praktyka: [Insurance: theory and practice], Burun Knyha, Kharkiv, Ukraine.
  5. Vovchak, O.D. and Nadiievets, L.M. (2015), "Activities of insurance companies as financial intermediaries: world experience and opportunities for Ukraine", Oblik i finansy, vol. 3 (69), pp. 70—74.
  6. Zhuravka, O.S. (2020), Strakhuvannia [Insurance], Sumskyi derzhavnyi universytet, Sumy, Ukraine.
  7. Ivanova, A.P. and Shapoval, L.P. (2017), "Features of the formation of the insurance company's profit", Ekonomika ta suspilstvo, vol. 13, pp. 1110—1116, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/186.pdf (Accessed 25 November 2020).
  8. Korvat, O.V. and Mamedov, N.K. (2019), "Income management of an insurance company", Efektyvna ekonomika, vol. 11, pp. 1—8.
  9. Kravchuk, H. and Berezhna, T. (2016), "Research of problems of formation of financial results of insurers", Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 1 (5), pp. 193—203.
  10. Kneisler, O. (2015), "Formation of a financial flow management system for insurance companies", Skhid, vol. 5, pp. 55—59.
  11. Insurance Group "TAS" (2020), available at: <https://sgtas.com.ua> (Accessed 25 November 2020).
  12. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "About insurance", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (Accessed 25 November 2020).
  13. Proskurovych, O.V. and Melnychuk, I.I. (2014), "Formation of a financial flow management system for insurance companies", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, vol. 5, no.1, pp. 109—116.
  14. Pooser, D.M. and Browne, M.J. (2018), "The Effects of Customer Satisfaction on Company Profitability: Evidence From the Property and Casualty Insurance Industry", Risk Management and Insurance Review, vol. 21 (2), pp. 289—308. DOI:10.1111/rmir.12105.
- Стаття надійшла до редакції 04.01.2021 р.

УДК 331.2: 336.733:336.221: 657.6(043.3)

А. П. Макаренко,

д. е. н., професор кафедри обліку, аналізу оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-9576-928X

О. І. Зарубежнова,

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: 0000-0002-9745-3094

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.20

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ, ОБЛІКУ ТА ПОДАТКОВОЇ ЗВІТНОСТІ НАРАХУВАННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В ЛОМБАРДАХ

A. Makarenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting and Auditing,

Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University

O. Zarubezhnova,

Master's student of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit,

Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University

IMPROVEMENT OF TAXATION, ACCOUNTING AND TAX REPORTING PAYROLL IN THE PAWNSHOPS

Підприємства сьогодні працюють у складній економічній ситуації, для якої характерна жорстка конкуренція, боротьба за якість та високий рівень професіоналізму робочої сили.

У сучасних умовах, проблема оподаткування, обліку та податкової звітності заробітної плати є актуальною, а розрахунок заробітної плати є дуже відповідальною та кропіткою роботою, яку треба виконати за короткий термін між отриманням інформації про відпрацьований час або виконану роботу та виплатою заробітної плати працівнику. Тож вчасно отримана інформація та правильне планування робочого процесу полегшить роботу бухгалтера.

Саме необхідність удосконалення обліку нарахування заробітної плати працівників фінансових установ і спонукала авторів до розробки практичних заходів та пропозицій щодо удосконалення оподаткування, обліку та податкової звітності заробітної плати в ломбардах, що і стало метою цієї статті.

Основними завданнями авторів стали: вивчення методологічних аспектів з обліку, оподаткування та податкової звітності нарахування заробітної плати; надання пропозицій щодо удосконалення оподаткування, обліку, податкової звітності нарахування заробітної плати в фінансових установах.

Розробляючи пропозиції щодо удосконалення оподаткування, обліку та податкової звітності заробітної плати в ломбардах, треба дотримуватися системного підходу, який забезпечить його найбільшу результативність. Для ефективної організації оплати праці необхідна збалансованість та правильне планування роботи персоналу бухгалтерії.

Застосування на практиці запропонованих рекомендацій з удосконалення оподаткування, обліку та податкової звітності нарахування заробітної плати в ломбардах сприятиме підвищенню ефективності управлінських рішень щодо використання порядку нарахування та оподаткування заробітної плати суб'єктами господарювання. Запропонована модель аналітичного обліку розрахунків за виплатами працівникам дозволить підвищити ефективність взаємодії різних користувачів інформації та відображення достовірної інформації в фінансовій звітності підприємства.

Today, enterprises operate in a difficult economic situation which is characterized by stiff competition, the struggle for quality and the high level of professionalism of the workforce.

In modern conditions, the problem of wages is relevant and the calculation of wages is a very responsible job that needs to be done for the short period between the provision of information and the payment to the employee. So, in advance prepared accounting will save time.

The purpose of the article is to develop proposals for improving taxation, accounting and tax reporting on the calculation of wages in pawnshops, taking into account the latest changes in the legislation of Ukraine.

The object of research is the process of taxation, accounting and tax reporting on payroll. The subject of research is theoretical and methodological approaches to improve taxation, accounting and tax reporting on payroll.

The main task of the author is: to study the methodological aspects of accounting, taxation and tax reporting of wages; providing proposals for improving taxation, accounting, tax reporting of wages in financial institutions.

It is the need to improve the accounting of salaries of employees of financial institutions and prompted the authors to develop practical measures and proposals to improve the taxation, accounting and tax reporting of wages in pawnshops.

When developing proposals for improving the taxation, accounting and tax reporting payroll in pawnshops, it is necessary to adhere to a systematic approach that will ensure its highest efficiency will determine the rationality of control activities.

The practical implementation of the proposed recommendations for improving the taxation, accounting and tax reporting payroll in pawnshops, will help to increase the effectiveness of management decisions regarding the use of the procedure of accrual and taxation of salaries by economic entities. The proposed model of analytical accounting of payments to employees will increase the efficiency of interaction of different users of information and display reliable information in the financial statements of the enterprise.

Ключові слова: аванс, заробітна плата, ломбард, облік, оподаткування, податкова звітність, премії, система оплати праці, форми оплати праці.

Key words: advance, salary, pawnshop, accounting, taxation, tax reporting, premium, system of payment of labour, form of payment of labour.

ВСТУП

Заробітна плата є важливим джерелом задоволення матеріальних і духовних потреб працівників підприємства, а зобов'язання з оплати праці є одним з видів поточних зобов'язань за розрахунками. Облік цього виду поточних зобов'язань є трудомістким та потребує особливої уваги працівників облікового апарату підприємства.

Правове визначення заробітної плати дає стаття 1 Закону України "Про оплату праці" [15]. Сутність заробітної плати допомагає визначити склад об'єктів організації обліку, серед яких основними є кількість відпрацьованого робочого часу, обсяги виробітку, рівень складності виконуваних операцій тощо [7].

Особливістю правового регулювання оплати праці є те, що воно здійснюється широкою системою нормативно-правових актів, прийнятих органами різних рівнів, за участю трудових колективів і профспілкових організацій [33]. Звітна документація з обліку заробітної плати працівникам є складовою частиною загальної форми звітності підприємств, тому оплата праці — один із найважливіших показників соціального, економічного та демографічного стану країни [33].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемні питання оподаткування, обліку та податкової звітності нарахування заробітної плати в ломбардах досліджували у своїх роботах багато вітчизняних вчених серед яких: Н.К. Бондарьова [2], І.О. Лепьохіна [4], Л.В. Мельянюкова [8], О.А. Садовніков [13], О.В. Пока-

таєва [12] та багато інших. Проблеми обліку нарахування заробітної плати в сучасних умовах розвитку ринкової економіки, поява нових форм фінансових взаємовідносин, розширення спектра фінансових інструментів вимагають постійного аналізу та оновлення облікового забезпечення в досліджуваній сфері.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є пошук шляхів удосконалення оподаткування, обліку та податкової звітності нарахування заробітної плати в ломбардах.

Розвиток економіки країни безпосередньо пов'язаний із розвитком підприємств, діяльність яких спрямована на одержання прибутку.

Заробітна плата залежить від складності, а також від виконаної роботи, професійних і ділових якостей працівника.

Відповідно до Закону України "Про оплату праці" № 17 від 20.04.1995 року, із змінами, внесеними Законом № 440-ІХ від 14.01.2020 року, заробітна плата — це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [15].

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства [29].

До складу структури заробітної плати входить: фонд основної та додаткової заробітної плати, а також заохочувальні та компенсаційні виплати.

Основна заробітна плата — винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців [15].

Додаткова заробітна плата — винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій [15].

До інших заохочувальних та компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми [15].

В Україні існують та застосовують дві основні форми оплати праці: почасову та відрядну.

Система оплати праці — це визначений взаємозв'язок між показниками, що характеризують міру (норму) праці та міру її оплати в межах і понад норми праці, які гарантують одержання працівником заробітної плати відповідно до фактично досягнутих результатів праці (відносно норми), погодженої між працівником і роботодавцем ціною його робочої сили [6].

У свою чергу під формою оплати праці розуміють той чи інший вид систем оплати, згрупований за ознаками основного показника обліку результатів праці при оцінці виконаної працівником роботи з метою її оплати.

Форми оплати праці та їх розподіл зображено на рисунку 1 [6].

Відрядна заробітна плата — це форма, що заохочує збільшення обсягів виробництва продукту. Вона застосовується тоді, коли саме від інтенсивності праці робітника залежить обсяг виробництва і передбачає систему доплат за економію палива, енергії, сировини, матеріалів, за ефективне використання устаткування, за ставлення до праці, за ризик і інше [15].

За погодинної форми заробітної плати мірою праці виступає відпрацьований час, а заробіток працівнику

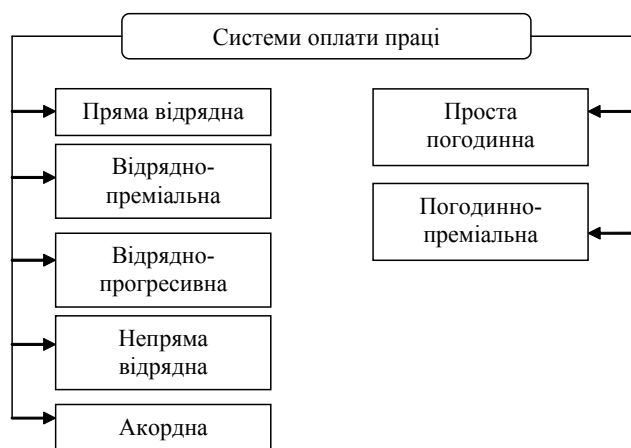

Рис. 1. Системи оплати праці

Джерело: [6].

нараховується згідно з його тарифною ставкою чи посадовим окладом за фактично відпрацьований час [15].

Загалом діюча нормативно-правова база, яка регулює питання оплати праці змінюється, тому методологія [15] обліку нарахування заробітної плати потребує вдосконалення та доопрацювання.

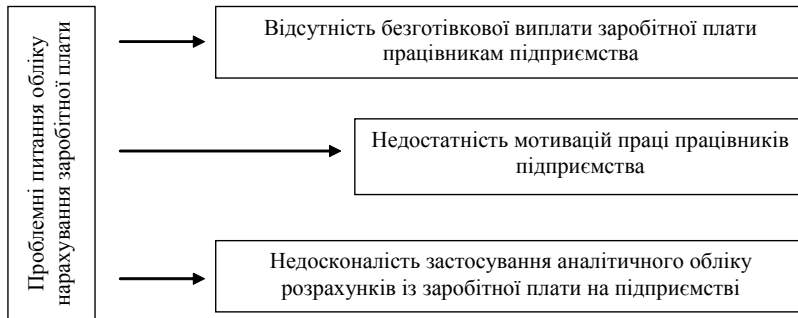
Мінімальна заробітна плата — це законодавчо гарантований розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. Це саме та планка, нижче якої працівники не мають права продавати свою працю. Оскільки виходячи з її розміру встановлюють

Таблиця 1. Динаміка мінімальної заробітної плати в Україні за 2015—2020 рр.

Період	Мінімальна заробітна плата					
	Місячна, грн	Збільшення, грн	Збільшення, %	Погодинна, грн	Збільшення, грн	Збільшення, %
1	2	3	4	5	6	7
2020 рік						
з 01.09.2020	5000,00	277,00	5,86	29,20	0,89	3,14
з 01.01.2020	4723,00	550,00	13,18	28,31	3,18	12,70
2019 рік						
з 01.01.2019	4173,00	450,00	12,09	25,13	2,72	12,14
2018 рік						
з 01.01.2018	3723,00	523,00	16,30	22,41	3,07	15,90
2017 рік						
з 01.01.2017 по 31.12.2017	3200,00	1600,00	100	19,34	9,75	101,70
2016 рік						
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1600,00	150,00	10,30	9,59	0,90	10,40
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1450,00	72,00	5,20	8,69	0,40	4,80
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1378,00	160,00	13,10	8,29	1,00	13,70
2015 і раніше						
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1218,00	71,00	6,20	7,30	0,42	6,10
з 01.12.2013 по 31.08.2015	1147,00	13,00	1,10	6,88	0,08	1,20

Джерело: розраховано авторами за даними [15].

Рис. 2. Основні проблеми обліку нарахування заробітної плати на підприємстві

Джерело: розробка авторів.

Таблиця 2. Проєкт обліку нарахування заробітної плати в ломбардах

Складові частини	Зміст
Загальні положення	Законодавчі і нормативні документи з обліку нарахування заробітної плати
Облік відпрацьованого робочого часу	Організація табельного обліку. Використання показників табеля в оперативному, статистичному і бухгалтерському обліку
Облік виробітку	Складання робочих інструкцій по заповненню документів і розробка графіків документообігу
Організація узагальнення заробітної плати	Організація аналітичного обліку заробітної плати і розрахунків за нею у розрізі кожного працівника. Організація накопичення і групування показників первинних документів за видами, формами оплати праці
Виплати заробітної плати	Визначення термінів і способів виплати заробітної плати, вибір реєстрів обліку
Роботи апарату бухгалтерії з обліку нарахування заробітної плати	Складання посадових інструкцій, індивідуальних і структурних графіків

Джерело: [6].

ся тарифна ставка першого тарифного розряду працівників і мінімальний посадовий оклад. Саме вона визначає диференціацію оплати праці. Згідно із Законом України "Про оплату праці" [15], її розмір не може бути нижчим від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, динаміку мінімальної заробітної плати за останні 5 років (з 2015 року по 2020 рік) наведено в таблиці 1.

Дані таблиці 1 свідчать про те, що мінімальна заробітна плата в Україні у 2020 році в порівнянні з 2015 роком зросла на 5,86% (щодо місячної оплати праці) та на 3,14% (щодо погодинної оплати праці).

Облік нарахування заробітної плати є одним із найскладніших у системі обліку на підприємствах, ведення якого є обов'язковим. Тому правильно підібрана форма і система оплати праці сприятиме підвищенню результатів виробництва, оптимальному поєднанню інтересів найманого працівника і власника.

Основні проблеми обліку нарахування заробітної плати, зображені на рисунку 2.

Облік нарахування заробітної плати має бути організовано так, щоб підвищити продуктивності праці, зміцнити трудову дисципліну, підвищити якість виробництва продукції, виконання робіт і послуг.

Для раціонального обліку нарахування заробітної плати в ломбардах необхідно забезпечити певні передумови [9]:

- сучасну оптимальну організацію і технологію виробництва;
- наявність висококваліфікованих бухгалтерів та сучасної комп'ютерної техніки;
- детальне планування праці та заробітної плати.

Положення з обліку нарахування заробітної плати в ломбардах складається з таких частин: загальні положення; облік відпрацьованого робочого часу; облік виробітку; організація узагальнення заробітної плати; виплати заробітної плати та роботи апарату бухгалтерії, наведені в таблиці 2.

Системи оплати праці відображають способи встановлення залежності розміру заробітної плати працівника від кількості і якості витраченої ним праці за допомогою сукупності показників, які відображають результати праці і фактично витрачений час [6].

Особливістю обліку нарахування заробітної плати в ломбардах як і в інших підприємствах є необхідність суворого дотримання термінів виплати заробітної плати, передбачених Колективним договором.

Одним із можливих напрямів удосконалення обліку нарахування заробітної плати працівників є підвищення їх матеріальної зацікавленості.

Мотивація працівників підвищується, якщо вони бачать, як досягнення цілей підрозділу й організації допомагає їм у досягненні їхніх власних цілей, а також якщо вони попередньо поінформовані про те, що вони повинні робити, щоб одержати винагороду. Успішний вплив на трудову мотивацію персоналу неможливий без регулярного зворотного зв'язку у вигляді [4] оцінювання ефективності цих впливів.

У загальному розумінні мотивація — це сукупність рушійних сил, що стимулюють людину до виконання визначених дій. Ці сили можуть мати як зовнішнє, так і внутрішнє походження і змушувати людину свідомо або несвідомо

мо робити ті або інші вчинки [1].

Відношення до праці характеризується прагненням (або відсутністю прагнення) людини максимально виявляти свої фізичні та духовні сили, використовувати свій досвід і знання, здібності для досягнення визначених кількісних і якісних результатів праці. Воно виявляється в поведінці, мотивації й оцінці праці [6].

Методи поліпшення мотивації праці слід поділити на матеріальні і нематеріальні, які наведені в таблиці 3 [1].

Безумовно, мотиваційний механізм оплати праці є важливим, але постійне підвищення рівня оплати праці не сприяє як підтримці трудової активності на належному рівні, так і зростанню продуктивності праці [6].

Інший вид мотивації — такий вид мотивації, котрий вимагає порівняно невисоких витрат протягом року на одного працівника, проте підвищує статус організації в очах персоналу, оскільки працівник бачить турботу про себе з боку керівництва. Крім того, такий вид додаткової мотивації, як медичний огляд дозволяє економити на лікарняних, а потім і на виплатах з інвалідності (уже на рівні держави) [1].

До нематеріальних методів поліпшення мотивації відноситься вдосконалення організації праці: постановка цілей, розширення трудових функцій, збагачення праці, виробнича та професійна ротація, гнучкий графік роботи, поліпшення умов праці [6].

Розширення трудових функцій — це внесення різноманітності в роботу персоналу, тобто збільшення числа операцій, які виконуються одним працівником. У результаті подовжується робочий цикл у кожного працівника, зростає інтенсивність праці [4].

Збагачення праці — це надання людині такої роботи, яка давала б можливість зростання творчості, відповідальності, самоактуалізації, включення в його обов'язки деяких функцій планування і контролю за якістю основної, а інколи і суміжної діяльності [4].

Поліпшення умов праці — найгостріша проблема сьогодення [4].

Інший спосіб нематеріального стимулювання — вдосконалення культури: формування місії організації, визначення принципів формування стосунків із внутрішнім і зовнішнім середовищем організації, визначення особових компетенцій і моделей поведінки, стимулюван-

Таблиця 3. Матеріальні та нематеріальні види мотивації

Матеріальна мотивація включає:	Нематеріальна мотивація включає:	Інший вид мотивації — це соціальні вигоди:
1	2	3
Заробітну плату	Подарунки	Безкоштовні медичні огляди
Регулярні грошові премії з нагоди певних подій (ювілей служби, різноманітні державні та релігійні свята)	Відкритість і постійний діалог керівництва з персоналом; інші види мотивації	Безкоштовний відпочинок під час відпустки
Нерегулярні грошові премії з нагоди певних подій у житті працівника (ювілей, народження дитини, певні досягнення у роботі)	Навчання	Можливості для оздоровлення і заняття спортом
Інші грошові виплати (відсотки від підписаних контрактів, гонорари)	Корпоративні святкування	

Джерело: [1].

ня праці відповідно до внутрішніх мотивів і потреб співробітників [1].

Навчання за кошти підприємства є одним з найважливіших моментів у системі мотивації працівників. Таке навчання часто пов'язують з відпочинком. Працівник отримує можливість відійти від щоденної робочої рутини, отримати нові знання, новий мотиваційний заряд. Під час мотиваційних тренінгів працівники компанії більше спілкуються між собою неформально, що сприяє зближенню та формуванню командного духу. Підприємство у свою чергу отримує кадри підвищеної кваліфікації [1].

Ще одним видом мотивації є проведення корпоративних святкувань, під час яких відбувається зближення трудового колективу. На таких святкуваннях обов'язкова присутність керівництва. Адже у неформальній ситуації простіше спілкуватися. Працівники тоді відчують, що керівник і вони належать до єдиної команди. На думку керівників багатьох фінансових установ України, такі мотиваційні заходи найбільше зближують людей у колективі [27].

Для підвищення результативності діяльності працівників система управління персоналом повинна працювати на підвищення ефективності праці.

Ще одним із удосконалень обліку заробітної плати є виплати в безготівковій формі.

Грошові розрахунки можуть набирати як готівкової, так і безготівкової форми, але перевагу набирає більш безготівкова форма нарахування заробітної плати. Це пояснюється тим, що використання безготівкових розрахунків дають змогу досягти значної економії витрат на їх здійснення.

Безготівкові розрахунки — це грошові розрахунки, які здійснюються за допомогою за-

писів на рахунках у банках, коли гроші (кошти) списуються з рахунка платника і переказуються на рахунок отримувача коштів [28].

На сьогодні багато підприємств перейшли на безготівкову форму виплати заробітної плати своїм працівникам. Тому доречним буде і всім ломбардам України, перейти на безготівкову виплату заробітної плати працівникам.

Також вагомою проблемою обліку заробітної плати є недосконалість застосування аналітичного обліку. Тому пропонується ввести до синтетичного рахунку 66 "Розрахунки за виплатами працівникам" наступні аналітичні рахунки, зображені на рисунку 3.

Від правильного обліку оплати праці залежить повнота і своєчасність розрахунків з працівниками.

Використання в практичній діяльності запропонованої моделі аналітичного обліку заробітної плати дозволить удосконалити методику обліку розрахунків за виплатами працівникам; посилити інформаційну, контрольну й управлінську функції; систематизувати нарахування, облік та видачу виплат працівникам; розширити можливості використання облікової інформації в управлінні; підвищити ефективність аналітичної роботи.

Оподаткування заробітної плати передбачає сплату цілої низки обов'язкових платежів до бюджету та державних соціальних фондів. Їх усього три: податок на доходи фізичних осіб (далі — ПДФО); військовий збір (далі — ВЗ) та єдиний соціальний внесок (далі — ЄСВ).

Саме з заробітної плати працівника сплачуються тільки перші два — ПДФО і ВЗ. ЄСВ нараховується за рахунок витрат підприємства. Однак всі 3 платежі сплачує за працівника підприємство (або підприємець-роботодавець).

Як розкладаються всі ті платежі на нарахування заробітної плати в 23 000,00 грн за тарифною ставкою, в одному з ломбардів України та з урахуванням того, що працівник був у відпустці з 03.08.2020 року по 17.08.2020 року, наведено нижче:

1. Утримання із заробітної плати:

ПДФО (18%) = 4 140,00 грн;

ВЗ (1,5%) = 345,00 грн.

Всього утримань: 4 485,00 грн.

2. Нархування на заробітну плату: ЄСВ (22%) = 5 060,00 грн.

3. Виплачено заробітну плату працівнику:

23 000,00 — 4 485,00 — 345,00 = 18 515,00 грн.

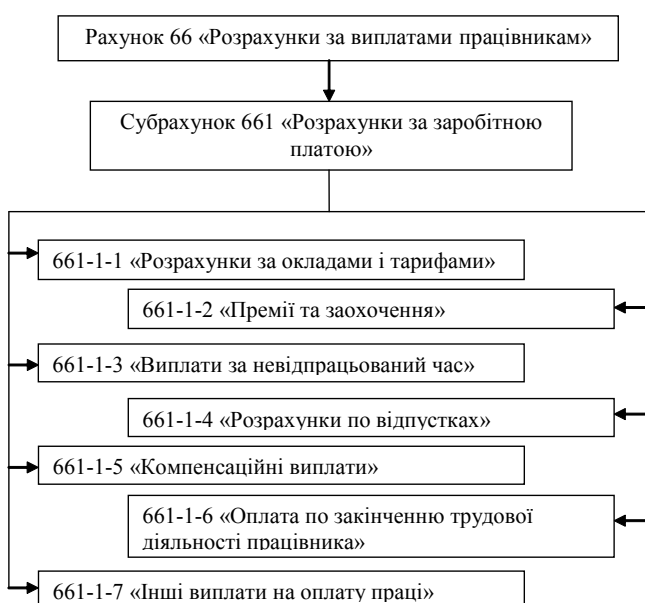

Рис. 3. Удосконалена структура субрахунків з обліку заробітної плати в ломбардах України

Джерело: розробка автора.

4. Сплачено підприємством обов'язкових платежів державі:

4 485,00 + 5 060,00 = 9 545,00 грн.

5. Всього витрати підприємства: (заробітна плата + ПДФО + ВЗ + ЄСВ) = 18 515,00 + 4 140,00 + 345,00 + 4140,00 = 27 140,00 грн.

Працівник від роботодавця отримує 18 515,00 грн, а держава — 9 545,00 грн.

Розрахуємо середньоденний заробіток працівника ломбарду України:

23000,00 грн ÷ (366-11) = 64,79 грн.

Таблиця 4. Порядок обліку заробітної плати і відпускних

№	Зміст господарських операцій	Кореспонденція рахунків		Сума, грн
		Дт	Кт	
1	2	3	4	5
1	Нараховано заробітну плату	93	661-1-1	23000,00
2	Нараховано суму відпускних	471	661-1-4	971,85
3	Нараховано ЄСВ на суму:			
	- заробітної плати	93	651	5060,00
	- відпускних (з 03.08.2020 року по 17.08.2020 року)	471	651	213,81
4	Утримано із заробітної плати			
	- ДФО	661-1-1	641	4140,00
	- ВЗ	661-1-1	642	345,00
5	Утримано із відпускних			
	- ДФО	661-1-4	641	174,93
	- ВЗ	661-1-4	642	14,58
6	Сплачено з суми заробітної плати та відпускних			
	- СВ (23000,00 + 971,85) × 22% ÷ 100%	651	311	5273,81
	- ДФО (23000,00 + 971,85) × 18% ÷ 100%	641	311	4134,93
	- ВЗ (23000,00 + 971,85) × 1,5% ÷ 100%	642	311	359,58
7	Виплачено працівнику з каси підприємства заробітну плату та всю суму відпускних	661-1-1 661-1-4	301	18515,00 782,34

Джерело: розроблено автором.

Розраховуємо суму відпускних:
 $64,79 \text{ грн} \times 15 \text{ к. дн.} = 971,85 \text{ грн.}$

Дані розрахунку занесемо до таблиці 4, з використанням оновленої структури субрахунків обліку заробітної плати.

На основі даного розрахунку можна вивести відсоток, який дозволяє швидко порахувати суму заробітної плати як працівнику, так і бухгалтеру.

Для працівника це дасть змогу зрозуміти, на що слід розраховувати від роботодавця, а бухгалтерові — перевірити свої розрахунки.

Найбільш вагомою проблемою оподаткування заробітної плати є податкове навантаження. Головна причина цього — надмірно високі ставки податків і внесків, які зобов'язані сплачувати працедавці в Україні.

Податкове навантаження на фонд оплати праці становить від 55% до 68%. Це і змушує підприємства шукати можливі шляхи його зменшення [21].

Податкове навантаження на фонд оплати праці складається: як з податкового навантаження на заробітну плату працівника, так і з податкового навантаження на фонд оплати праці підприємства [34].

Податкове навантаження на заробітну плату працівника дає змогу визначити частку утриманих податків і внесків із заробітної плати та розраховується за формулою 1 [24]:

$$\text{ПНЗП} = (\text{УЄСВ} + \text{УПДФО}) \div \text{ЗП} \times 100\% \quad (1),$$

де ПНЗП — податкове навантаження на заробітну плату працівника, %;

УЄСВ — утриманий єдиний соціальний внесок із заробітної плати працівника, грн;

УПДФО — утриманий податок на доходи фізичних осіб із заробітної плати працівника, грн;

ЗП — нарахована заробітна плата, грн

Податкове навантаження на фонд оплати праці підприємства відображає частку сплачених внесків із заробітної плати та розраховується за формулою 2 [24]:

$$\text{ПНФОП} = \text{НЄСВ} \div \text{ФОП} \times 100\% \quad (2),$$

де ПНФОП — податкове навантаження на фонд оплати праці підприємства, %;

НЄСВ — нарахований єдиний соціальний внесок на фонд оплати працівників, грн;

ФОП — фонд оплати праці підприємства, грн.

Усі нарахування і утримання, платниками яких є як працедавець, так і працівник, до бюджету переказує підприємство, яке виплачує заробітну плату, тобто виконує функцію податкового агента.

Працівник підприємства переходить на спрощену систему оподаткування (третьа або

п'ята група платників єдиного податку), надає послуги підприємству та отримує "заробітну плату" у вигляді доходів і сплачує єдиний податок і нарахований єдиний соціальний внесок.

Одним із елементів податкового планування, який дає змогу підприємству зменшити податкове навантаження на фонд оплати праці, оптимізувати витрати та посилити свої конкурентні переваги на ринку, є аутсорсинг.

Аутсорсинг — передача компанією частини її завдань або процесів стороннім виконавцям на умовах субпідряду [17].

Для зменшення податкового навантаження на підприємство використовують дві форми аутсорсингу.

Першою формою аутсорсингу є аутстафінг, що передбачає вивід персоналу за штат підприємства-замовника і оформлення його у штат підприємства-провайдера. Суть аутстафінгу персоналу полягає в тому, що працівники продовжують працювати на попередньому місці роботи і виконувати покладені на них посадові обов'язки в компанії-замовнику, однак функції працедавця виконує компанія-провайдер і несе відповідальність згідно з трудовим і податковим законодавством: нараховує та виплачує заробітну плату й податки і внески [17].

Другою формою аутсорсингу є залучення працівників підприємства-провайдера на тривалий термін. При цьому працівники не входять до штату підприємства і перебувають у трудових відносинах із власне підприємством-провайдером (кадровим агентством) [17].

Основна відмінність між двома формами аутсорсингу полягає в тому, що за першої форми підприємство залучає свій персонал, а за другої — працівників підприємства-провайдера на тривалий термін.

Основними недоліками аутсорсингу є ризик розголошення конфіденційної інформації та загроза банкрутства аутсорсингового підприємства.

Розгляд видів відносин із працівниками та їх вплив на податкове навантаження та витрати підприємства дає змогу зробити висновок, що альтернативним варіантом для ломбардів є виведення за штат працівників.

Таким чином, використовуючи вищезазначені інструменти податкового планування, ломбарди України мають змогу мінімізувати свої податкові платежі та витрати.

На виконання вимог Податкового Кодексу України (далі — ПКУ), платники податків, обсяг контрольованих операцій яких з одним контрагентом перевищує 5 млн грн (без урахування податку на додану вартість), зобов'язані

ПТ «Ломбард «Мідас» ТОВ «РА» і компанія»
ЄДРПОУ _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник _____/П.І.Б.

Довідка про заробітну плату,
нарахувань, утримань та інших заохочувальних та компенсаційних виплат з неї

(П.І.Б. працівника підприємства)
за _____ 20__ року

Посада _____
Оклад (тарифна ставка) _____
Відпрацьовано годин: _____

Одиниця виміру, грн з коп.

Основна заробітна плата	
Додаткова заробітна плата	
Премії та заохочення	
Нарахування	
Індексація	
Відпускні	
Лікарняні	
Інші нарахування	
Всього:	
Утримання	
Податок з доходів фізичних осіб (ПДФО) 18%	
Військовий збір (ВЗ) 1,5%	
Всього:	
Єдиний соціальний внесок	
ЄСВ 22%	
ЄСВ 8,41%	

Довідку склав _____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

Довідку перевірів _____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

Довідку отримав _____ (підпис) _____ (прізвище, ініціали)

Дата складання _____

Рис. 4. Запропонована оновлена форма документу по заробітній платі працівників ломбардів України

Джерело: розроблено автором.

подавати звіт про контрольовані операції за звітний календарний рік центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, до 1 травня року, що настає за звітним, засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог закону щодо електронного документообігу та електронного цифрового підпису [31].

Податкова звітність є елементом інфраструктури ринкової економіки, засобом комунікації — змогою підприємства співпрацювати з державою і, загалом, однією зі стадій виконання суб'єктом господарювання своєї діяльності [17]. Оскільки без вчасно та якісно сформованої, поданої інформації управління підприємством є неможливим, від правдивості та достовірності звітностей суб'єктів господарювання залежить своєчасність та повнота виконання зобов'язань перед державою та контроль за діяльністю [23].

Нарахування та виплата заробітної плати супроводжується використанням таких документів: табель обліку використання робочого часу; штатний розпис; відомість нарахування заробітної плати; різноманітні спеціалізовані розрахунки пов'язані з заробітною платою.

Така кількість документів доречна і зручна в використанні бухгалтером в своїй роботі та попри все займає багато часу на заповнення, зіставлення тощо. Тому було б корисним запропонувати оновлену форму документу по заробітній платі працівників в ломбардах України з відображенням нарахувань та утримань, відпускних, аліментів, лікарняних, основної та додаткової заробітної плати тощо, зображено на рисунку 4. Запропонована довідка про заробітну плату, нарахувань, утримань та інших заохочувальних та компенсаційних виплат з неї надасть змогу працівникам підприємства бачити свої доходи, відпрацьований час, та що з них утримують.

Ломбарди України зобов'язанні подавати звітність і сплачувати ЄСВ, згідно Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 року, із змінами внесеними Законом від 14.07.2020 року № 786-IX [20]

та податковий розрахунок за формою № 1ДФ, згідно з Наказом Міністерства фінансів України "Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них податку (форма № 1ДФ) та Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них податку" від

Додаток
до Порядку формування та подання
звіту ЄСВ та форми №1ДФ

Відмітка про одержання (штамп контролюючого органу)

(податковий номер юридичної особи (податковий номер або серія та номер паспорта* самозайнятої фізичної особи))

Звіт за місяць _____ рік

Податковий розрахунок
сум доходу, нарахованого (сплачено) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них
податку та суми нарахованого єдиного соціального внеску

(найменування юридичної особи чи прізвище, ім'я та по батькові самозайнятої
фізичної особи)

(податкова адреса юридичної особи чи самозайнятої фізичної особи)

№	Перелік нарахувань	Сума, грн (з коп.)
1	Нарахування ЄСВ 22%	
2	Нарахування ЄСВ осіб з інвалідністю 8,41%	
3	Податок з доходів фізичних осіб (ПДФО)	
4	Військовий збір (ВЗ)	

Всього: _____
(загальна сума з таблиці переліку нарахувань, сума зазначається словами грн 00 коп.)

Кількість працюючих осіб на підприємстві	
Кількість відпрацьованих годин	
Кількість працівників на лікарняному	
Кількість працівників у відпустці	
Кількість працівників у декретній відпустці	

Керівник _____
реєстраційний номер облікової картки платника податків
та/або серія (за наявності) та номер паспорта*) (підпис) (ініціали та прізвище)

М.П.

Головний бухгалтер _____
реєстраційний номер облікової картки платника податків
(ініціали та прізвище)
та/або серія (за наявності) та номер паспорта*) (підпис)

М.П.

Ця частина заповнюється посадовими особами контролюючого органу
_____ Дата внесення даних до електронної бази податкової звітності
_____ (посадова особа контролюючого органу (підпис, ініціали та прізвище))
_____ Дата перевірки Додатку М.П.

Рис. 5. Запропонована оновлена форма звіту ЄСВ та форма № 1ДФ в ломбардах України

Джерело: розроблено автором.

13.01.2015 року № z0111-15, із змінами внесені Наказом Міністерства фінансів України від 26.05.2020 року № 241 [29] до контролюючого органу за основним місцем обліку, у строки, порядку та за формою, встановленими законодавством.

Тобто підприємства подають дві форми, і тому для удосконалення та спрощення можна запропонувати об'єднати звіт з ЄСВ та форму № 1ДФ в один документ, зображено на рисунку 5.

Таке удосконалення дасть можливість заощадити час як свій, так і співробітника податкового органу.

Загалом податкову звітність можна розглядати, як налагоджену схему дій платника податків і податкового органу щодо складання, ведення і подання документів установленної форми, в яких буде відображена інформація про результати діяльності платника податків, майновий стан, і зафіксовано процес обчислення податку і безпосередньо сума, яку суб'єкт господарювання повинен сплатити до бюджету [34].

Задля того щоб особа, яка відповідає за подання податкової звітності, діяла чітко і відповідно закону, у Податковому кодексі України вказані загальні вимоги до складання та подання податкової звітності [31].

Податкова звітність характеризує стан зобов'язань підприємства, пов'язаних з нарахуванням і сплатою податків та інших обов'язкових платежів. Вона подається до органів податкової служби і позабюджетних фондів.

Будь-яке підприємство в праві вибирати найбільш зручну форму подання податкової звітності, а саме в електронному, паперовому вигляді або через відділення поштового зв'язку.

Нестабільність податкової політики у державі має негативний вплив на правильність нарахування податкових платежів та своєчасність розрахунків підприємства з податковими органами. Тож для будь-якого суб'єкта господарювання важливо сформулювати та подати податкову звітність з достовірними показниками, це важливо не лише для підприємства,

а й для зовнішніх користувачів, тому що точна сплата податків це наша майбутня безпека та наше суспільне задоволення потреб [33].

ВИСНОВКИ

Заробітна плата є і ще тривалий час буде важливим якісним показником економічного господарювання.

Відповідно до Закону України "Про оплату праці" витрати на оплату праці складаються з фонду основної та фонду додаткової заробітної праці, інших заохочувальних і компенсаційних виплат.

Для підвищення ефективності обліку заробітної плати в ломбардах, необхідно дотримуватись установлених термінів всіх видів розрахунків із заробітної плати з працівниками і службовцями фінансової установи. Одним із можливих напрямів удосконалення обліку нарахування заробітної плати працівників є підвищення матеріальної зацікавленості працівників, тобто мотивація працівників до покращення трудової діяльності за допомогою премій, надбавок тощо.

Свою актуальність вже втратила депонована заробітна плата, однак такий вид виплати заробітної плати ще є на багатьох підприємствах. Виплата заробітної плати на банківську карту більш актуальна та сучасна, бо такий вид сплати заробітної плати може економити час працівників та зменшити навантаження на касирів.

Удосконалена структура субрахунків з обліку заробітної плати, дозволить удосконалити методику обліку розрахунків за виплатами працівникам; посилити інформаційну, контрольну й управлінську функції; систематизувати нарахування, облік та видачу виплат працівникам; розширити можливості використання облікової інформації в управлінні; підвищити ефективність аналітичної роботи.

Для зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці, а також для оптимізації витрат та посилення конкурентної переваги на ринку, слід використовувати на підприємстві такий елемент податкового планування, як аутсорсинг.

Нарахування та виплата заробітної плати супроводжується використанням багатьох документів, що займає багато часу на заповнення, зіставлення тощо. Тому для заощадження часу авторами запропонована оновлена довідка про заробітну плату, нарахувань, утримань та інших заохочувальних та компенсаційних

виплат з неї надасть змогу працівникам підприємства бачити свої доходи, відпрацьований час, та що з них утримують.

Дотримання термінів подання звітності допоможе уникнути штрафів для підприємства та уникнути підозр, щодо прозорості ведення обліку в організації.

Запропоноване авторами удосконалення стосовно об'єднання двох форм звітності в єдину, оновлену форму — дасть можливість заощадити як час бухгалтеру, так і співробітнику податкового органу.

Література:

1. Собко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: навч. посіб. / В.В. Собко. К.: КНЕУ, 2006. 526 с.
2. Бондарьова Н.К. Розрахунок заробітної плати. Бізнес-бухгалтерія. 2005. № 20/2. С. 112—114.
3. Воронкова Н.А. Форми та системи оплати праці. Податки та бухгалтерський облік. 2016. № 50.
4. Лепьохіна І.О. Теоретичні аспекти формування заробітної плати та її функції. Вісник ЖДТУ. 2011. № 2. С. 76—78.
5. Макаренко А.П., Зарубежнова О.І. Особливості системи податкового та фінансового обліку нарахування заробітної плати: Матеріали круглого столу. "Актуальні проблеми проведення економічних, товарознавчих, будівельних експертиз та правові шляхи їх вирішення": наук. журнал. Запоріжжя, 2020. 154 с.
6. Максимець Ю.В. Заробітна плата як визначальний чинник мотивації праці в ринковій економіці. Науковий вісник НАТУ України. 2008. Вип. 18.10. С. 224—229.
7. Меліхова Т.О., Іванова М.М. Удосконалення обліку та аудиту заробітної плати в казначействі. Ефективна економіка. 2018. № 1. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6087> (дата звернення: 16.12.2020).
8. Мельянова Л.В. Удосконалення обліку натуральної оплати праці. Економіка АПК. 2011. № 5. С. 112—116.
9. Герасимчук А.С., Кантаєва О.В. Шляхи вдосконалення обліку оплати праці. Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки. 2012. № 12. С. 186—194.
10. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Фінансовий облік II: навч.-метод. посібник для студ. ЗДІА спец. 6.030509 "ОіА" ден. та заоч. форм навчання ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2014. 288 с.
11. Меліхова Т.О., Єременко М.Р. Концептуальні основи обліку заробітної плати та ана-

лізу податкового навантаження для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Економічний вісник Донбасу: наук. журнал. 2012. Вип. 1 (27). С. 150—155. Покатаєва О.В., Кошулинська Г.О. Шляхи вдосконалення системи оплати праці на підприємстві. Держава та регіони. 2010. № 3. С. 139—141.

12. Садовніков О.А., Сировой Г.В. Сучасні проблеми обліку розрахунків з оплати праці та удосконалення їх шляхів. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2011. № 8 (162). Ч. 1. С. 76—83.

13. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 01.01.2020 року № 294-ІХ, із змінами внесеними Законом від 04.12.2020 року № 1073-ІХ

14. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=108%-2F95-%E2%F0>.

15. Іванов Ю.Б., Дорожкіна Г.М., Коновалов Є.І. Оподаткування виплат з оплати праці: навч. посіб. К.: А.С. К., 2008. 320 с.

16. Загородній А.Г., Партин Г.О. Аутсорсинг та його вплив на витрати підприємства. Фінанси України. 2009. № 9 (166). С. 87—97.

17. Меліхова Т.О. Методика аналізу оподаткування підприємствами малого бізнесу. Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Вип. 196: в 4 т. Т. IV. Д.: ДНУ, 2004. С. 920—925.

18. Меліхова Т.О. Удосконалення методів аналізу податкового навантаження господарської діяльності підприємства. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Кіровоград: КНТУ, 2010. Вип. 17. С. 248—255.

19. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закону України від 08.07.2010 року № 2464-VI, із змінами внесеними Законом від 14.07.2020 року № 786-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

20. Меліхова Т.О., Баришполь К.Ю. Концептуальні основи податкового планування для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Економічний простір. 2011. № 56/1. С. 230—238.

21. Меліхова Т.О. Методичні підходи до податкового планування податку на додану вартість для формування фінансової безпеки підприємства: Сучасні проблеми реформування економіки в моделі інноваційного розвитку держави: тези доп. наук.-практ. конф. з міжнар. участю 15 листопада 2011 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. С. 82—84.

22. Меліхова Т.О. Методичні підходи до податкового планування єдиного соціального внеску підприємства для формування фінансової безпеки: Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник тез доповідей XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції: у 2 т. Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2011. Т. 1. С. 96—98.

23. Меліхова Т.О. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: Методичні вказівки до виконання практичних та самостійних робіт для студентів ЗДІА спеціальності 8.03050803 "Оподаткування" денної та заочної форм навчання. ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2014. 143 с.

24. Меліхова Т.О., Назаренко О.О. Податкове планування: навчально-методичний посібник для студентів ЗДІА спеціальності 8.03050803 "Оподаткування" денної та заочної форм навчання. ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2013. 171 с.

25. Меліхова Т.О. Обґрунтування принципів податкового планування для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Економічний форум. 2012. № 1. С. 326—333.

26. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

27. Меліхова Т.О., Голубенко С.С. Документування обліку розрахунків за заробітною платою з метою зміцнення інформаційної безпеки підприємства. Складні системи і процеси. 2012. № 1 (21). С. 63—67.

28. Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них податку (форма № 1ДФ) та Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь фізичних осіб, і сум утриманого з них податку: Наказ Міністерства фінансів України від 13.01.2015 року № z0111-15, із змінами внесеними Наказом Міністерства фінансів України від 26.05.2020 року № 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-15>

29. Меліхова Т.О., Єременко М.Р. Удосконалення аналітичного обліку розрахунків за заробітною платою для підвищення якості контролю. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів "Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в Україні", 28 лютого 2013 р.: збір. наук. праць. Ірпінь: НУ ДПСУ, 2013. Ч. 2. С. 105—107.

30. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

31. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

32. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.

33. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

34. Меліхова Т.О., Троян Т.О. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017, № 20. С. 33—37.

35. Меліхова Т.О., Штепа В.В. Удосконалення оподаткування, обліку та аудиту податку на додану вартість для поліпшення податкового планування. Агросвіт. 2020. № 22. С. 34—42. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.34

36. Меліхова Т.О., Шарко Д.М. Удосконалення обліку і аудиту розрахунків з покупцями на підприємстві. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 21—22. С. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.30

References:

1. Sobko, V.V. (2006), *Bukhhalterskyi oblik v upravlinni pidpryiemstvom* [Accounting in business management], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Bondaryova, N. K. (2005), "Calculation of wages", *Business Accounting*, vol 20/2, pp. 112—114.

3. Voronkova, N. A. (2016), "Forms and systems of remuneration", *Taxes and Accounting*, vol. 50.

4. Lep'okhina, I. O. (2015), "Theoretical aspects of wage formation and its function", *ZhSTU Bulletin*, vol. 2, pp. vol 76—78.

5. Makarenko, A. P. and Zarubezhnova, O. I. (2020), "Features of the system of tax and financial accounting payroll", *Materialy kruhloho stolu. "Aktual'ni problemy provedennya ekonomichnykh, tovaroznavchyykh, budivel'nykh ekspertyz ta pravovi shlyakhy yikh vyrishennya"* [Materials of the round table. "Actual problems of conducting economic, commodity, construction examinations and legal ways to solve them"], Zaporozhye, Ukraine.

6. Maksymets', Yu.V. (2008), "Wages as a determinant of labor motivation in a market economy", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 18.10, pp. 224—229.

7. Melikhova, T. O. and Ivanova, M. M. (2018), "Improvement of accounting and audit of wages in the treasury", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6087> (Accessed 16 Dec 2020).

8. Meljjankova, L.V. (2011), "Improving the calculation of the natural wage", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 112—116.

9. Gerasymchuk, L. S. and Kantaeva. O. V. (2012), "Ways to improve payroll accounting", *Youth Scientific Bulletin of the UABS NBU, Series: Economic Sciences*, vol 12. pp. 186—194.

10. Makarenko, A. P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2014), *Finansovyy oblik II* [Financial Accounting II], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

11. Melikhova, T.O. and Yeremenko, M.R. (2010), "Conceptual bases of the accounting of wages and analysis of a tax load for increase of a level of financial safety of the enterprise", *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, vol. 1 (27), pp. 150—155.

12. Pokataeva, O. V. and Koshulynska, G. O. (2010), "Ways to improve the system of remuneration at the enterprise. State and Regions. scientific and production journal", *Economics and Entrepreneurship*, vol. 3, pp. 139—141.

13. Sadovnikov, O. A. and Syrovoy, G. V. (2011), "Modern problems of accounting for payroll and improvement of their ways", *Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University: scientific journal*, vol. 8 (162), no. 1, pp. 76—83.

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1995), *Law of Ukraine "On remuneration"*, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=-108%2F95-%E2%F0> (accessed 15 Dec 2020).

15. Ivanov, Y. B. Dorozhkina, G. M. and Konovalov, E. I. (2008), *Opodatkovannia vyplat z opłaty pratsi* [Taxation of payments for wages], AS K, Kyiv, Ukraine.

16. Zagorodniy, A. G. and Partin, G.O. (2009), "Outsourcing and its impact on enterprise costs", *Finance of Ukraine*, vol 9 (166), pp. 87—97.

17. Melikhova, T. O. (2004), "Methods of analysis of taxation of small businesses", *Economics: problems of theory and practice*, vol. 196, no. IV, DNU, Donec'k, Ukraine, pp. 920—925.

18. Melikhova, T. O. (2010), "Improving the methods of analysis of the tax burden of economic activity of the enterprise", *Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*. KNTU, vol. 17, pp. 248—255.

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the collection and accounting of a single contribution to the obligatory state social insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (accessed 15 Dec 2020).
20. Melikhova, T. O. and Baryshpol, K. Yu. (2011), "Conceptual bases of tax planning for raising the level of financial security of an enterprise", *Economic space*, vol. 56/1, pp. 230—238.
21. Melikhova, T. O. (2011), "Methodical approaches to tax planning of value added tax for the formation of financial security of the enterprise", *Suchasni problemy reformuvannya ekonomiky v modeli innovatsijnoho rozvytku derzhavy: tezy dop. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu* [Modern problems of economic reform in the model of innovative development of the state: thesis add. scientific-practical conf. with international participation], KhNU named after VN Karazina, Kharkiv, Ukraine, November 15, pp. 82—84.
22. Melikhova, T. O. (2011), "Methodical approaches to tax planning of the single social contribution of the enterprise for the formation of financial security", *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoyi systemy Ukrainy: zbirnyk tez dopovidey KHIV Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi: u 2 t. Sumy: DVNZ "UABS NBU"*, [Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine: a collection of abstracts of the XIV All-Ukrainian scientific-practical conference: in 2 volumes], vol. 1, SHEI "UABS NBU", Sumy, Ukraine, pp. 96—98.
23. Melikhova, T. O. (2014), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv* [Tax planning and minimization of tax risks], ZDIA, Zaporozhye, Ukraine.
24. Melikhova, T. O. (2013), *Podatkove planuvannya* [Tax planning], ZDIA, Zaporozhye, Ukraine.
25. Melikhova, T. O. and Nazarenko, O. O. (2012), "Substantiation of principles of tax planning to increase the level of financial security of the enterprise", *Economic Forum*, vol. 1, pp. 326—333.
26. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formyrovanye, kontrol', efektyvnist'* [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], Kherson, Ukraine.
27. Melikhova, T.O. and Holubenko, S. (2012), "Documentation of accounting for payroll calculations in order to strengthen the information security of the enterprise", *Skladni systemy i protsesy*, vol. 1 (21), pp. 63—67.
28. Ministry of Finance of Ukraine (2015), Order "On approval of the form of Tax calculation of amounts of income accrued (paid) in favor of individuals and amounts of tax withheld from them (form № 1DF) and the Procedure for filling in and submitting by tax agents Tax calculation of amounts of income accrued (paid)) in favor of individuals, and the amount of tax withheld from them", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-15> (accessed 15 Dec 2020).
29. Melikhova, T.O. and Yeremenko, M. (2013), "Improvement of the analytical accounting of wage settlements for improving the quality of control", *Mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, aspirantiv ta studentiv "Stan ta perspektyvy rozvytku bukhholders'koho obliku v Ukrayini"*, [Mather. Allukr. Sciences-practical. Conf. young adulthood, aspirants, and students "Stan that prospect for the development of the accounting sector in Ukraine"], NU DPSU, Irpin', Ukraine, 28 feb, pp. 105—107.
30. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
31. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
32. Podmeshal's'ka, Yu. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'ky oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
33. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti* [Theory and methods of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.
34. Melikhova, T.O. and Troyan, O.V. (2017), "Analysis of the impact of the tax burden on the level of tax security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 33—37.
35. Melikhova, T. and Shtepa, V. (2020), "Improving taxation, accounting and auditing of value added tax to improve tax planning", *Agrosvit*, vol. 22, pp. 34—42. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.34
36. Melikhova, T. and Sharko, D. (2020), "Improving accounting and auditing of settlements with customers at the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 21—22, pp. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.30

Стаття надійшла до редакції 16.12.2020 р.

УДК 620.952

Н. В. Пришляк,
к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0002-0544-1441

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.33

ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ВИРОЩУВАННЯ БІОЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИРОВИНИ НА ВИРОБНИЦТВО ТВЕРДОГО БІОПАЛИВА

N. Pryshliak,
PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

POTENTIAL POSSIBILITIES OF GROWING BIOENERGY CROPS FOR THE PRODUCTION OF SOLID BIOFUELS

У статті наведено характеристику енергетичних культур. Проаналізовано структуру площ під енергетичними культурами в Україні. Визначено потенціал енергетичних насаджень в Україні. Проаналізовано критерії сталості біопалива згідно з Директивою 2009/28/EG. Здійснено порівняльну характеристику енергетичних рослин для виробництва твердого біопалива. Проаналізовано особливості вирощування біоенергетичних культур, зокрема верби, тополі, міскантусу і світчграсу. Побудовано блок схему фаз проходження біомаси, що обумовлюють її якість як сировини для виробництва біопалива. Означено технологію виробництва твердого біопалива. Здійснено SWOT-аналіз використання енергетичної сировини на виробництво біопалива. Визначено можливі напрями використання енергетичних культур. Сформовано комплексну логістичну модель виробництва, переробки та використання біомаси з біоенергетичних культур. Запропоновано заходи щодо розвитку ринку твердого біопалива з біоенергетичної сировини в Україні.

Rising energy prices and the degradation of the ecological situation of the environment as a result of the growing consumption of fossil fuels are prompting humanity to use biomass for energy needs. The main industry producing biomass is the agricultural sector. Together with the phasing out of food crops for biofuel production, plant biomass energy has become one of the most dynamic aspects of the modern global energy market, with leading governments seeking to adopt existing renewable energy policies and regulations to stimulate non-food biomass production. Of all renewable energy sources, it is expected that the largest contribution, especially in the short and medium term, will come from biomass. Fuels derived from energy crops are not only potentially renewable, but are also reasonably similar in origin to fossil fuels (which also originate from biomass) to provide direct substitution. Bioenergy crops are easy to store, transport, affordable, and can be converted to a wide range of energy sources using existing and new conversion technologies, and thus could be a powerful alternative to traditional fuels in the twenty-first century. Characteristics of energy crops were given in the article. The structure of areas under energy crops in Ukraine was analyzed. The potential of energy plantations in Ukraine was determined. The sustainability criteria for biofuels under Directive 2009/28 / EG was analyzed. Comparative characterization of energy plants for the production of solid biofuels was carried out. Peculiarities of growing bioenergy crops, in particular willow, poplar, miscanthus and switchgrass, were analyzed. The block diagram of the phases of biomass, which determine its quality as a raw material for biofuel production was formed. The technology of solid biofuel production was analyzed. SWOT-analysis of the use of energy raw materials for biofuel production was carried out. Possible uses of energy crops were identified. A comprehensive logistics model for the production, processing and use of biomass from bioenergy crops was formed. Measures to develop the market for solid biofuels from bioenergy feedstock in Ukraine were proposed.

Ключові слова: біопалива, біоенергетика, сировина, тверде біопаливо, енергетичні культури.
Key words: biofuels, bioenergy, feedstock, solid biofuels, energy crops.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підвищення цін на енергоресурси та погіршення екологічного стану навколишнього середовища внаслідок зростаючого споживан-

ня викопних видів палива спонукають людство до використання біомаси на енергетичні потреби. Основною галуззю, що виробляє біомасу, є аграрний комплекс. З кожного поля щорічно

можна збирати два урожаї: продовольчий та енергетичний.

Разом з поступовою відмовою від продовольчих культур на виробництво біопалива, енергія рослинної біомаси стала одним з найбільш динамічних аспектів сучасного глобального енергетичного ринку, на основі якого уряди провідних країн світу прагнуть прийняти існуючу політику в галузі поновлюваних джерел енергії та регулюючі механізми для стимулювання розвитку виробництва непродовольчої біомаси.

Очікується, що з усіх відновлюваних джерел енергії, найбільший внесок, особливо у коротко- та середньостроковій перспективі, буде отримано від біомаси. Паливо, отримане з енергетичних культур, не тільки потенційно поновлюване, але також досить схоже за походженням на викопне паливо (праосновою якого є також біомаса), та може забезпечити пряму заміну. Біоенергетичні культури зручні для зберігання, транспортування, мають доступну ціну і можуть бути перетворені в широкий спектр енергоносіїв з використанням існуючих і нових технологій перетворення і, таким чином, потенційно можуть стати ваговою альтернативою традиційному паливу в двадцять першому столітті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням особливостей виробництва біопалива займається радянських вчених за кордоном та в Україні, зокрема, К. Зулауф [25], Г. Калетнік [20], Г. Гелетука, М. Роїк [14], В. Сінченко, О. Ганженко, О. Шпичак, В. Бондарь, М. Кулик [22—24] та ін. Однак, глибшого дослідження потребує питання ефективності вирощування та переробки біоенергетичних культур на тверде біопаливо.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є аналіз потенційних видів біоенергетичної сировини на виробництво твердого біопалива та формування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності виробництва біопалива з біоенергетичних культур в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Висока вартість викопного палива та розвиток технічного прогресу зробили можливим появу енергетичних систем на біомасі, що дозволяють отримувати енергію прямо або опосередковано за допомогою процесів спалювання,

піролізу або газифікації. Ці системи стають дедалі ефективнішими, надійнішими та чистішими.

Після різкого підвищення ціни на газ у 2014 році в Україні почала стрімко зростати кількість котелень, які працюють на відновлюваних джерелах енергії, переважно твердопаливних котлів. Попит, який постійно зростає, призвів до того, що вже зараз постало питання, де брати сировину за прийнятними цінами. Обов'язковою передумовою для успішного переходу на тверде біопаливо та розвитку біоенергетики загалом є наявність місцевих ресурсів на конкретній території. У деяких західноєвропейських країнах, зокрема в країнах Скандинавії, Польщі та Данії, знайшли ефективний заміник твердої біомаси лісового походження — енергетичні культури, деревні (верба, тополя, павловнія, інші) та трав'янисті (міскантус, свічграс, інші). Вирощування такої сировини залежить лише від природних умов — якості ґрунту і клімату.

Енергетичні культури — це рослини, які спеціально вирощують для використання безпосередньо як паливо, або для виробництва біопалива [16]. Загальна характеристика енергетичних культур для виробництва біопалива наведена на рисунку 1.

На відміну від продовольчих культур, енергетичні рослини не мають особливих вимог до ґрунту, їх можна вирощувати на деградованих землях. За площами земель, задіяними під плантації енергетичних культур серед країн ЄС лідирують Італія — 57 тис. га (найбільші площі в Європі), Польща — 13 тис. га, Швеція — 12 тис. га, Німеччина — 11 тис. га, Данія — 10 тис. га, Фінляндія — 8 тис. га [19].

Вирощування та використання на біопаливні цілі спеціальних рослин є дієвим заходом ефективного функціонування енергонезалежних сільських територій. Ці рослини називають енергетичними культурами, вони переважно багаторічні, добре пристосовані до умов вирощування, здатні формувати високу врожайність біомаси. Біомаса енергетичних культур характеризується низьким вмістом хімічних елементів, містить значну кількість лігніну та целюлози, в окремих рослинах — цукор та крохмаль, і є відмінною сировиною для виробництва енергоємних біопалив.

Енергетичні культури — це рослини, які спеціально вирощують для використання в якості палива або для виробництва біопалива. До них відносять трав'янисті рослини, чагарники, швидкоростучі дерева, або інші види рослин, фітомаса яких може викорис-

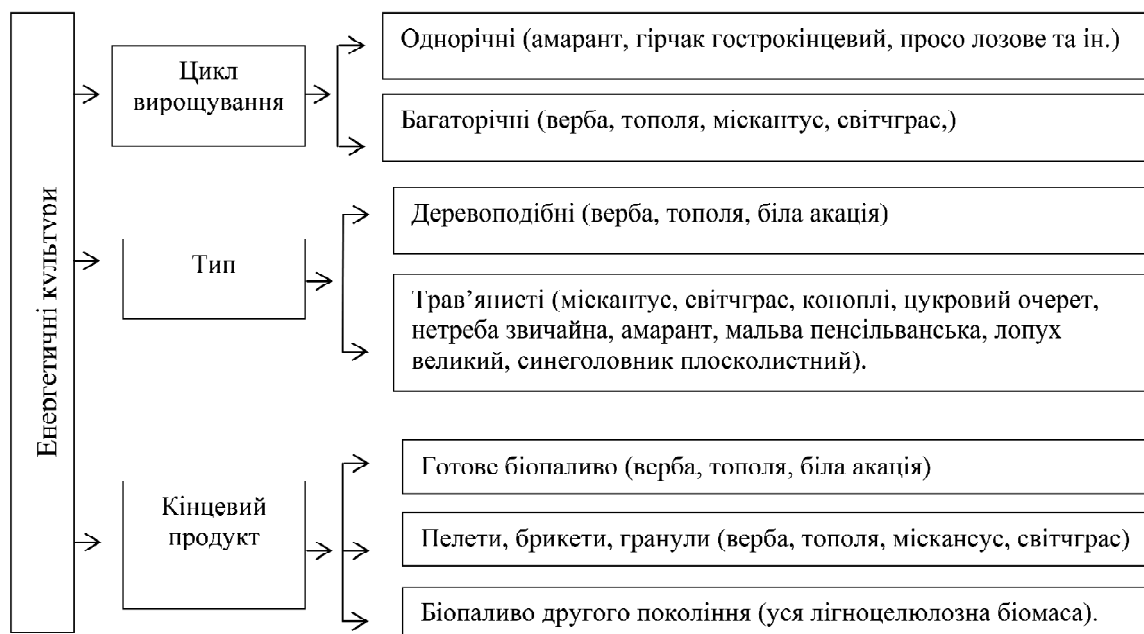

Рис. 1. Характеристика енергетичних культур

Джерело: сформовано автором на основі опрацьованої літератури [4; 13; 16].

товуватися як сировина для виробництва біопалив.

Порівняно із однорічними рослинами, багаторічні енергокультури мають значно вищу продуктивність надземної вегетативної маси, що має тенденцію до збільшення з кожним роком використання. Не менш важливою особливістю багаторічних енергетичних культур є продукування значного обсягу рослинних решток після закінчення вегетації. Що в свою чергу за наявності вологи та при взаємодії із ґрунтовою біотою має вплив на динаміку органічної речовини ґрунту [7].

Порівняно із однорічними рослинами, багаторічні енергокультури мають значно вищу продуктивність надземної вегетативної маси, що має тенденцію до збільшення з кожним роком використання. Не менш важливою особливістю багаторічних енергетичних культур є продукування значного обсягу рослинних решток після закінчення вирощування.

В Україні проводиться широка науково-дослідна робота щодо енергетичних культур. Великий вклад у цей напрям роботи вносить Всеукраїнський науково-навчальний консорціум, до складу якого входять Вінницький національний аграрний університет в складі власне університету, 7 коледжів, Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків Національної академії аграрних наук України в складі інституту, 5 дослідно-селекційних станцій та 2 дослідних господарств та Інститут продо-

вольчих ресурсів НААНУ з структурними підрозділами.

Потенціал для вирощування енергетичних культур значною мірою залежить від наявності землі, враховуючи, що необхідно задовольняти зростаючий в усьому світі попит на продукти харчування в поєднанні із захистом навколишнього середовища, сталим управлінням ґрунтами і водними запасами та іншими вимогами сталості.

На сьогодні в Україні досліджується більше 20 видів швидкоростучих енергетичних культур, які доцільно вирощувати для отримання рослинної біомаси. До енергетичних культур належать швидкоростучі дерева різних видів верби і тополі, однорічні та багаторічні трав'янисті рослини, наприклад сорго, цукровий очерет, міскантус, амарант, гірчак гострокінцевий, горець сахалінський, мальва пенсильванська, румекс, просо лозове, гібридний тютюн. До енергетичних культур водоростей відносять хлорелу, дуналіеллу, батріококус та ін.

Провести точний обрахунок площ під засадженнями енергетичних культур в Україні доволі складно, адже досі не затверджена єдина стандартизована система для вимірювання та обліку ресурсів твердої біомаси лісового й аграрного походження. Нестача такої інформації, особливо про енергетичні культури, перешкоджає розробці та впровадженню сталих енергетичних політик і проектів як на території конкретної області, так і в державі загалом.

На сьогодні площа плантацій енергетичних

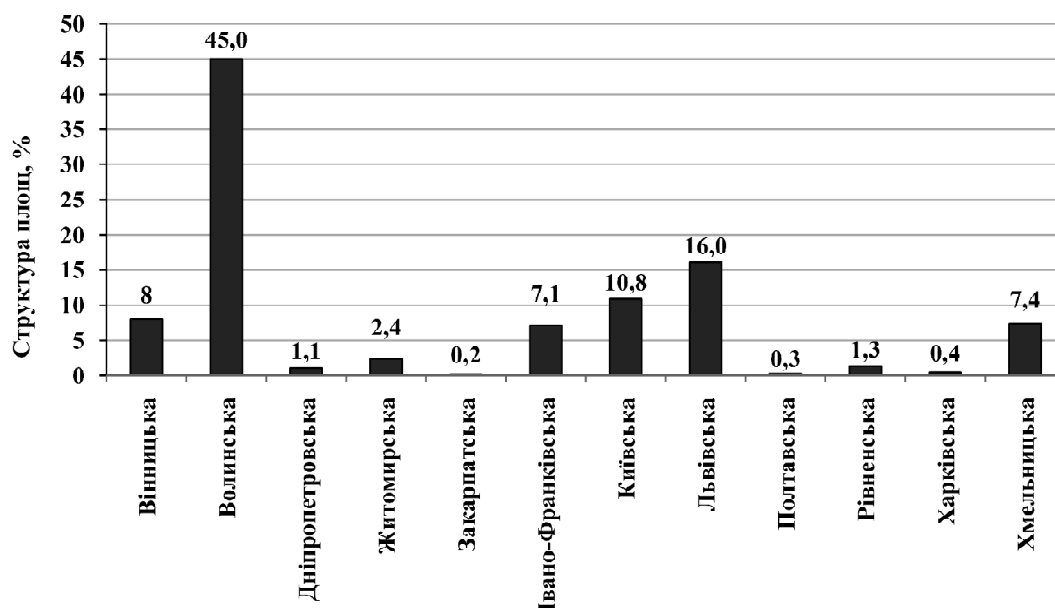

Рис. 2. Структура площ під енергетичними культурами в Україні, %

Джерело: сформовано авторами за даними Державного комітету статистики України [12].

рослин в Україні становить близько 6,4 тис. га, з-поміж яких найбільші площі займають насадження верби (близько 3 тис. га) та міскантусу (близько 2 тис. га). Під енергетичними культурами найбільші площі зосереджені у Волинській області (48,0 %), значно менше — у Львівській, Київській, Івано-Франківській та Хмельницькій областях, в інших областях — менше 100 га (рис. 2).

З-поміж загальної площі земель, придатних для вирощування сільськогосподарських культур, 8 млн га є малопродуктивними (маргінальними) землями [5]. Серед цих земель близько 3,5 млн га виведені із сівозмін через їх низьку родючість, схильність до ерозії, надмірну зволоженість тощо [2]. Вирощування швидко-ростучих високоврожайних енергетичних культур на даних землях збереже ґрунти від ерозії, збільшить потужність гумусного шару і загалом покращить екологічний та енергетичний стан країни.

Окрім того, вирощування енергетичних культур на малопродуктивних землях не конкуруватиме з можливістю вирощування на них продовольчих

культур і відповідатиме критеріям сталості, відповідно до вимог Директиви 2009/28/ЕС (рис. 3).

З-поміж енергетичних культур, для ґрунтово-кліматичних зон України, за потенціалом врожайності біомаси, рівнем енергопродуктивності, комплексом адаптивних властивостей, господарсько-корисних ознак та потенціалу продуктивності та можливості вирощування на не маргінальних землях (не сільськогосподарського призначення) вирізняють такі енергетичні культури: просо прутноподібне (*Panicum virgatum* L.), міскантус гігантський (*M. giganteus*), енергетична верба (*Salix* L.) та енергетична тополя (*Populus*). Найбільш важливою па-

Рис. 3. Критерії сталості біопалива згідно з Директивою 2009/28/ЄГ

Джерело: узагальнено автором на основі [17].

Таблиця 1. Порівняльна характеристика енергетичних рослин для виробництва твердого біопалива

Культура	Вихід сухої маси, (т/га)/рік	Нижча теплота згорання, МДж/кг сух.м.	Виробництво енергії, ГДж/га	Вміст води в момент збору врожаю, %	Зола, %
Міскантус гігантський	8,0-32,0	17,5	311,9-419	15,0	3,7
Світчграсс (просо прутіподібне)	9,0-18,0	17,0	266,8-312,2	15,0	6,0
Верба	8-20	18,5	280-315	53	2,0
Тополя	9-16	18,7	170-300	49	1,5

Джерело: сформовано за даними [15; 23].

Таблиця 2. Особливості вирощування біоенергетичних культур

Енергетична культура	Вимоги до ґунту, рН	Кількість опадів, мм/рік	Глибина залягання ґрунтових вод	Життєвий цикл, років	Періодичність збору врожаю
Верба	5-7	650-700	до 2 м	20-25	1 раз на 3 роки
Тополя	6	>600	до 2 м	20-25	1 раз на 2-3 роки
Міскантус	5,5-7,5	500-700	4 м	до 20	Щорічно
Світчграсс (просо прутіподібне)	5,5-7	380-760	5 м	10-15	Щорічно

Джерело: сформовано за даними [5].

ливно-технологічною характеристикою біомаси, що використовується як тверде біопаливо, є її теплотворна здатність, яка залежить від багатьох чинників: генетичних особливостей енергетичних рослин, впливу навколишнього середовища, умов зберігання, вологості тощо. Практичні розрахунки ефективності використання твердого біопалива проводять, використовуючи значення нижчої теплотворної здатності в робочому стані палива, яке утворюється при спалюванні одиничної маси палива. Порівняльну характеристику енергетичних рослин для виробництва твердого біопалива наведено у таблиці 1.

Вибір енергетичної культури для промислового вирощування залежить від кількох природних чинників: типу ґрунту, вологості ґрунту / кількості опадів, виду ландшафту. Вимоги до вирощування та особливості вегетації основних енергетичних культур наведено у таблиці 2.

Під час вибору ділянки для плантації одним із основних параметрів, який треба оцінити, є ґрунти. Зазвичай енергетичні культури добре ростуть на середніх і важких суглинчастих ґрунтах, які добре аеровані, за кислотності у межах рН 5—7,5. Здатність ґрунту утримувати вологу теж важлива, тому вирощування на легких піщаних ґрунтах не рекомендується через можливість проблеми з доступністю води.

З іншого боку, вибір для ділянки заплави і чутливих водно-болотних угідь може ускладнити роботу важкої техніки, особливо для садіння та збору врожаю. Негативним впливом на вологі ґрунти може стати ущільнення ґрунту, тому для таких ґрунтів використання важкої техніки рекомендується або у дуже сухі періоди,

або коли ґрунт заморожений. Мілі (тобто з тонким шаром гумусу) ґрунти теж використовувати не рекомендується через низьку врожайність на них.

Більша потреба у воді енергетичних культур, ніж сільськогосподарських, може допомогти зменшити витоки небезпечної кількості поживних речовин у прилеглі водойми або ґрунтові води в разі вирощування плантацій енергетичних культур як буферних зон на територіях з інтенсивним веденням сільського господарства.

Енергетична верба

Енергетична верба є найбільш розповсюдженою культурою в світі. Це пов'язано з тим, що генотип верби — один із найбагатших після рису, і це дає можливість створювати нові сорти та гібриди для різноцільового використання. Продуктивність верби, за даними експертів, становить 10—15 т/га (за сприятливих ґрунтово-кліматичних умов урожайність зростає до 25—30 т/га) сухої маси в рік, що перевищує за продуктивністю традиційні лісові насадження у 14 разів [13].

Енергетична верба — екологічно чиста сировина, що використовується як відновлюване тверде біопаливо органічного походження, яке при згорянні в котлах не порушує баланс вуглецю в атмосфері. Це різновид твердого біопалива, придатний для промислового виробництва теплової та електричної енергії за ціною, удвічі меншою порівняно з використанням газу. Енергетична верба позитивно впливає на екологію та довкілля. Один гектар плантації поглинає з повітря понад 200 т CO₂ за три роки.

За умови достатньої зволоженості ґрунту потрібно лише 1% гумусу для того, щоб росли-

на отримала необхідну кількість поживних речовин і в майбутньому забезпечила хорошу врожайність.

Верба може рости на ґрунтах різного типу. Рослини на плантаціях висаджують навесні саджанцями в шаховому порядку. Кількість саджанців на 1 га залежить від запланованого циклу збору майбутнього врожаю, зазвичай кількість саджанців коливається в межах 20—25 тис на 1 га.

Основна інтенсивність припадає на перші 2 роки. У підготовчий рік проводяться такі технологічні операції з обробітку ґрунту, як глибоке дискування, внесення гербіциду та добрив, а також оранка. Технологічні операції першого року включають передпосадкову культивування, садіння та догляд за насадженнями. Догляд за плантацією першого року є дуже важливим для рослин, які ще вкорінюються і мають недостатньо розвинену кореневу систему. Процес повинен включати технологічні операції із захисту від бур'янів та шкідників.

Хоча енергетичні культури мають здатність добре рости на малопродуктивних сільськогосподарських землях, для забезпечення росту рослин на початковому етапі доцільне внесення у перший рік добрив, що мають належну кількість поживних речовин, недостатніх у ґрунті. Також у перший рік після висадження рекомендується проводити гербіцидний захист, пізніше сильно розвинена коренева система гальмує ріст бур'янів.

Вирощування верби має ряд переваг, порівняно з традиційним веденням лісового господарства. Завдяки високій інтенсивності вирощування, можливості застосування при експлуатації плантацій мінімально можливого обороту рубання (1—3 роки) вирощування енергетичної вербової сировини більш наближене до сільськогосподарського виробництва.

Збір врожаю виконується на третій рік існування плантації та в подальшому кожен третій рік. Для 24-річної плантації кількість зборів врожаю дорівнює 8, при чому врожайність першого і останнього років буде на 30—40% меншою. Верба стійка до заморозків, посухи та шкідників, може рости на пагорбах, у ярах і на землях, що є непродуктивними для традиційного рослинництва, захищає ґрунти від ерозії.

Теплотворна здатність верби становить близько 18 МДж/кг сухої речовини. Одна тона верби вологістю 40% забезпечує 1 Гкал тепла [10].

Верба не виділяє шкідливих продуктів під час згорання і має високу тепловіддачу: 1 т сухої біомаси замінює понад 500 м³ природно-

го газу або 700 кг бурого вугілля. З біомаси можна виробляти як тверде гранульоване біопаливо у вигляді брикетів і пелетів, так і за наявності відповідного обладнання в разі безкисневого спалювання — синтез-газ [10].

Енергетична тополя

Тополь (Populus) — родина вербові (Salicaceae). Це близький родич верби, яка також знайшла своє застосування у біоенергетиці. Оскільки і вербу її у Західній Європі вирощують для опалювання. У наших кліматичних умовах серед усіх інших дерев саме тополя росте найшвидше, в подібних умовах з вербою. Для росту вона потребує багато вологи і світла, тому найбільший вихід біомаси буде в умовах, наближених до тих, що у долинах річок.

Енергетична тополя належить до багаторічних деревовидних енергетичних культур. Технологія вирощування енергетичної тополі схожа до технології вирощування енергетичної верби. Агротехнологічні вимоги: густина посадки — до 9 000 шт./га, а оптимальна довжина саджанця — 25 см, при посадці щонайменше одна брунька саджанця має залишитися над поверхнею землі. Рослину висаджують тільки навесні. 10 т тріски з тополі замінює 2500 м³ природного газу.

Тополь досить давно використовується через її швидкий ріст та стійкість до шкідників і можливість вирощування на бідних ґрунтах. У більшості випадків вона не потребує застосування пестицидів та добрив. Тополь може рости на забруднених, малородючих ґрунтах, зводячи до мінімуму конкуренцію між біоенергетичними і продовольчими культурами.

Останнім часом у зв'язку з порівняно швидким ростом та утворенням біомаси насадження тополі все активніше використовують як регенеративне джерело енергії для виробництва біопалива. Її деревина досить легка, широко використовується в технічних цілях. Тополь вбирає в себе велику кількість вуглекислого газу, завдяки їй можна отримати прекрасне екологічно чисте паливо. У промислових насадженнях вихід сухої маси тополі становить до 6—12 т/га. Насадження тополі залишаються продуктивними до 15—20 і більше років, а біомасу протягом даного періоду можна збирати через кожні 3—6 років [15].

Міскантус гігантський

Міскантус гігантський — це багаторічна трав'яниста рослина з C4-схемою фотосинтезу. Родина тонконогових (Poaceae). Рослини міскантуса досягають висоти 220—310 (до 450—500) см. Число пагонів, що формуються в кущі — це зазвичай 10—15 шт. (інколи — до

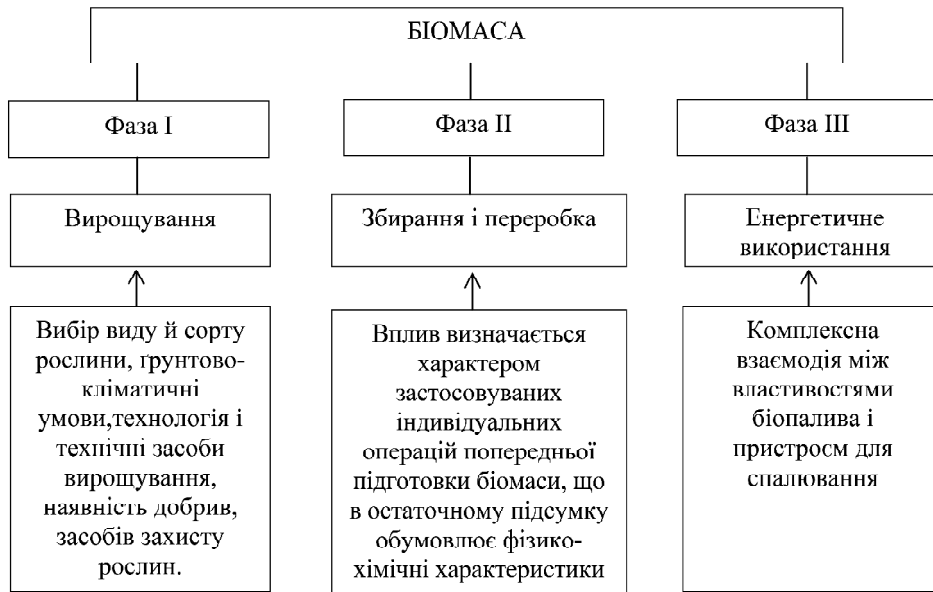

Рис. 4. Фази проходження біомаси

Джерело: узагальнено автором на основі [2; 18].

70 шт.). Від першого і до п'ятого року вегетації, щорічно відмічають збільшення пагонів у рослині, що пов'язують із розростання ризом [7]. Розмножують міскантус вегетативно, за допомогою видозмінених потовщених коренів — ризом, які при пересаджуванні здатні відтворювати цілісний організм [9]. Ідеальні кліматичні умови для отримання хорошого врожаю: середня річна температура 7^о і не менше 600 мм опадів на рік. Життєвий цикл рослин міскантусу триває 15—20 років.

Підготовка до закладки плантації починається восени і передбачає три види робіт: оранку, культивування, внесення комплексу добрив. Навесні ґрунт готується до висадки ризом міскантуса: відбувається оранка та культивування. Через два роки після посадки рослин біомасу можна збирати промисловим способом, починаючи з четвертого року, плантація виходить на максимальну продуктивність і дає біомасу протягом 20—25 років.

Догляд за насадженнями міскантусу поєднує боротьбу з бур'янами, розпушування міжрядь, підживлення посівів (з урахуванням наявних елементів живлення в ґрунті) та ін. [8].

Після зимового опадання листя і пагонів рослина висихає до рівня вологості 13—15%. Збір урожаю соломки зазвичай відбувається в лютому-березні, починаючи з другого року вегетації, коли середня продуктивність плантації досягає 6—8 т/га. Після третього року продуктивність досягає 13—15 т/га, а з четвертого — 20—22 т/га. Солома забирається за допомогою ріжучого прибирального механізму і прес-

підбирачів для пакування в тюки. Також можливий збір врожаю за технологією збору подрібненої тріски. Вибір способу збору соломки залежить від вимог до подальшої переробки отриманої біомаси.

Зібрана фітомаса міскантусу може використовуватися для виробництва паливних брикетів, пелетів (паливних гранул). За вирощування міскантусу витрати значно нижче, ніж для інших сільськогосподарських культур. Його тривале культивування збільшує біологічну варіативність дикої

природи (різноманітність тваринного світу) і дозволяє щорічно (розпочинаючи з другого-третього року вегетації) отримувати високий врожай для енергетичного використання. Енергетична ємність біомаси може становити 17—18 Мдж/кг, а енергетична продуктивність рослин досягає 67—84 (до 130) Гкал/га.

Нині в Україні зареєстровані наступні сорти міскантусу гігантського: Верум, Осінній зорецвіт, Гулівер, Біотех, які внесені в Реєстр сортів рослин [14].

Загалом міскантус гігантський є типовою багаторічною культурою, що має добрі пристосувальні властивості до умов Лісостепу України. Рослини міскантусу здатні продукувати високу врожайність енергоємної біомаси. Біосировина міскантусу гігантського є якісним компонентом для виготовлення різних біопалив (рідких, твердих та газоподібних). Для генерації тепла та електроенергії міскантус використовують у вигляді соломки, підсушених гранул, пелет та тріски. Окрім енергетичних потреб, він може використовуватися в хімічній галузі як компонент для експлуатаційних матеріалів і споживчих хімічних речовин.

Світчґрас (просо пруткоподібне)

Світчґрас, або просо пруткоподібне (*Panicum virgatum*), — це прямостояча, теплолюбна, багаторічна рослина, вид проса, в природних умовах росте в Північній Америці вздовж 45—55^о північної довготи. Світчґрас є однією з перспективних багаторічних рослин для виробництва біопалива. Рослина має прямостоячі стебла різного кольору, які досягають 0,5—2,7 м у ви-

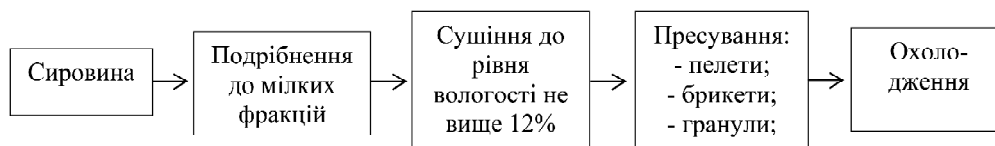

Рис. 5. Технологія виробництва твердого біопалива

Джерело: узагальнено автором на основі [2; 23].

соту, розмножується насінням і кореневищем. Суцвіття — відкрита волоть довжиною 15—50 см. Потужна коренева система може досягати до 3 м у глибину [1].

Просо прутоподібне належить до групи рослин С4, тому має більш швидкий процес фотосинтезу, ніж рослин С3 при високій інтенсивності світла і високих температур. З цієї причини, просо прутоподібне використовує воду і азот більш ефективно, а рослинний ценоз є більш стійким до стресових умов вирощування.

За вирощування світчграсу не відбувається виснаження ґрунтів — його потужна коренева система та рослинні залишки збагачують ґрунт на поживні речовини та сприяють інтенсивно-

му розвитку мікроорганізмів, підвищенню процесів гуміфікації. Важливою агротехнічною ознакою світчграсу як багаторічної культури є здатність збагачення ґрунту органічними речовинами.

Під час спалювання паливна маса світчграсу не коксується, а співвідношення CO_2 у поглинанні рослинами й викидах у атмосферу оптимальне [11].

Продуктивність фітомаси змінюється в межах від 6 т сухої речовини на ґрунтах з низькою родючістю до 25 т на ґрунтах з високою родючістю. За умови належного догляду можна збирати урожай протягом 15 років. Існує два основних екотипи світчграсу: низовинні та височинні. Низовинні види вирощують на воло-

Таблиця 3. SWOT-аналіз використання енергетичної сировини на виробництво біопалива

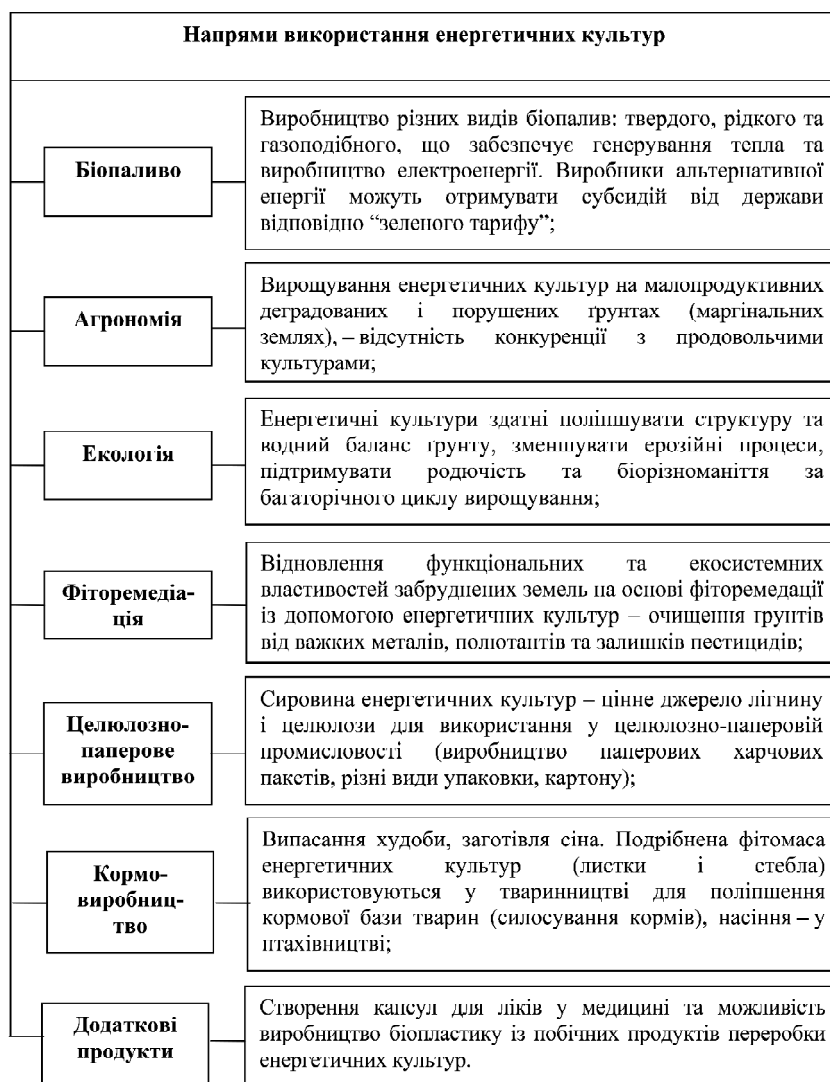
	Сильні сторони	Слабкі сторони
Внутрішнє середовище	<ul style="list-style-type: none"> - Наявність значних площ маргінальних земель, придатних для вирощування енергетичних культур. - Відновлення непродуктивних земель. - Простота і зручність переробки. - Наявність великої кількості енергетичного обладнання на ринку України. - Висока ефективність вирощування та переробки сировини. - Наявність компаній, що мають успішний досвід вирощування та використання енергетичних культур в Україні 	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність практики довгострокових контрактів на постачання біопалива. - Відсутність затверджених методик перевірки якості поставленого палива. - Значні капітальні затрати пов'язані з недосконалістю організації повного логістичного ланцюга із заготівлі, складування та постачання сировини. - Труднощі із забезпеченням стабільних поставок біопалива необхідної якості
	Можливості	Загрози
Зовнішнє середовище	<ul style="list-style-type: none"> - Створення нових робочих місць та розвиток сільських територій. - Розвиток малого та середнього бізнесу. - Підвищення інвестиційної привабливості регіонів, де вирощуються енергетичні культури. - Зменшення енергозатрат для громадян у порівнянні з використанням традиційного палива. - Зміцнення енергетичної безпеки держави. - Зменшення викидів парникових газів. - Розвиток суміжних виробництв в регіоні. - Залучення малопроодуктивних та незадіяних земель. - Використання плантацій енергетичних дерев як захисних лісосмуг, для запобігання водній і вітровій ерозії ґрунтів, в системах контурно-меліоративного землеробства на силових землях тощо. - Збагачення ґрунту мінералами, мікроелементами та речовинами природного походження, внаслідок чого такі земельні ресурси матимуть низький ступінь деградації і швидко відновлюватимуться 	<ul style="list-style-type: none"> - Низька ефективність діючих державних та регіональних програм із розвитку біоенергетики та місцевих видів палива. - Природні катаклізми, які можуть пошкодити врожай. - Експорто-орієнтоване виробництво гранул, пелетів та брикетів. - Недостатньо сприятливі умови для залучення інвестицій, у т.ч. іноземних (політична нестабільність, пандемія COVID-2019)

гих ґрунтах — вони мають високі, товсті, грубі стебла, які ростуть кущами. Височинні типи адаптовано до сухого клімату — вони мають тонші стебла, ніж низовинні та більшу їх кількість [6].

Структура біомаси світчґрасу має типові складові для біопаливної сировини: близько 50 % вуглецю, 43 % кисню і 6 % водню. Суха біомаса має невисокий вміст золи — до 2—4 %, порівняно низький вміст калію і натрію у поєднанні з підвищеним вмістом кальцію і магнію, що сприяють високій температурі згоряння і зменшують ймовірність шлакування при спалюванні в котлах. Собівартість біомаси світчґрасу в різних країнах коливається від 15 до 40 євро/т сухої речовини [3].

Перевагами вирощування біомаси світчґрасу для навколишнього середовища є: відсутність потреби використання пестицидів, боротьба з ерозією ґрунтів, сприяння збереженню природних умов, поліпшенню структури ґрунту та зменшення викидів парникових газів. Зі збільшенням використання біомаси в Україні світчґрас може відігравати важливу роль у постійному забезпеченні достатньої кількості виробленої біомаси з низькою собівартістю вирощування цієї культури.

Загалом світчґрас (просо прутоподібне) та міскантус гігантський в більшій мірі досліджують в якості біопаливної сировини для виготовлення біопалив та отримання теплової енергії. Водночас їх використовують у тваринництві та птахівництві, для виробництва целюлози для виготовлення паперу, армування волокна, у будівельній промисловості, а також як сировину для пластмасових композитів. Енергетичні культури також мають потенціал для секвестрації (накопичення) вуглецю в ґрунті та поновлення органічної речовини в ньому, очищення забруднених стоків та середовища (фіторе mediaційні властивості), рослини також використовують як компонент для створення пасовищ та ін.

Рис. 6. Напрями використання енергетичних культур

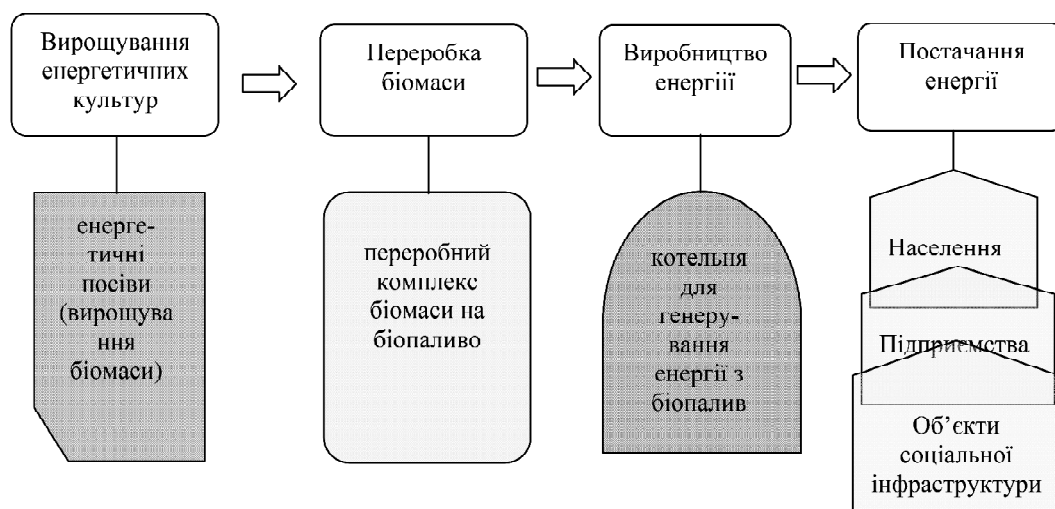
Джерело: сформовано авторами за даними [21; 22].

Сільськогосподарська біомаса, що використовується як паливо, має низку особливостей, які відрізняють її від традиційних енергоресурсів, що застосовують для опалення. Деякі з характеристик твердого біопалива, передусім зовнішні (щільність, розміри часток, специфічність поверхні) через подрібнення та ущільнення можуть бути змінені, проте його основні паливно-технологічні характеристики прийнято розглядати як сталі.

Якість біопалива обумовлена трьома фазамі, які проходить біомаса енергетичного призначення (рис. 4).

Нині у світі є декілька економічно доцільних технологій підготовки та переробки біомаси на тверде паливо. Найбільш поширеними є пресування в результаті чого отримують пелети, брикети або гранули. Процес виробництва твердого палива з біомаси є доволі простий і зазвичай включає такі технологічні операції (рис. 5).

Рис. 7. Комплексна логістична модель виробництва, переробки та використання біомаси з біоенергетичних культур

Джерело: розроблено автором за даними [23; 24].

Порівняно з традиційними видами палива, використання біомаси на виробництво палива пов'язано з певними труднощами. Це пояснюється тим, що біомаса характеризується: нижчою щільністю та теплотворною здатністю;

сезонністю утворення; додатковим вмістом вологи; різноманіттям термохімічних характеристик та хімічного складу, що залежать від виду біологічної сировини, погодно-кліматичних умов та агротехнологічних факторів; більши-

Рис. 8. Заходи щодо розвитку ринку твердого біопалива з біоенергетичної сировини в Україні

Джерело: розроблено автором.

ми габаритами й вартістю систем для зберігання, транспортування, підготовки і подачі палива в котел. SWOT-аналіз використання енергетичних культур на виробництво біопалива наведено у таблиці 3.

Окрім біопаливних переваг, енергетичні культури мають наступні напрями використання (рис. 6).

Ефективна модель виробництва та енергоконверсії біомаси передбачає вирощування енергетичних культур, отримання біомаси, її переробки та постачання енергії до споживачів. При цьому рекомендовано дотримуватись замкненого безвідходного циклу виробництва — постачання енергії. Для раціонального використання біопалива із біомаси енергокультур (отриманої на маргінальних землях) та забезпечення альтернативною енергією споживачів сільських територій пропонується така схема (рис. 7).

Створення інфраструктури, що передбачає залучення ресурсу агропідприємств для вирощування енергетичних культур, збирання біомаси та переробних підприємств за участі енергосервісних компаній дозволить стабільно постачати трансформований енергоресурс до споживачів.

Задля розвитку процесу вирощування біоенергетичної сировини та підвищення ефективності виробництва твердого біопалива пропонуємо ряд заходів (рис. 8).

ВИСНОВКИ

Таким чином, вирощування енергетичних культур та їх використання як сировини для виробництва біопалива в Україні — новий та перспективний напрям для розвитку бізнесу у сфері альтернативної енергетики. Сьогодні цей напрямок альтернативної енергетики у державі перебуває на етапі розвитку. Наявний природний потенціал, сприятливі кліматичні умови та великі території земельних площ, непридатних для ведення сільського господарства, які можна використовувати під плантації енергетичних культур, поки що використовуються в Україні не повною мірою. Однією з причин, що гальмує розвиток вирощування біоенергетичних культур в Україні це — недосконалість нормативно-правового регулювання галузі відновлюваної енергетики в Україні. Окрім того, відсутність механізмів надання пільг та дотацій компаніям, які готові інвестувати у "зелену енергетику", створює значні фінансові навантаження для інвестора на початковому етапі закладання плантації, що своєю чергою значно сповільнює розвиток такого бізнесу в Україні.

Вирощування "енергетичних культур" для виробництва біопалива матиме ряд переваг, зокрема, збереже від ерозії гумусний шар ґрунту, сприятиме розвитку флори, фауни і загалом поліпшить екологічний і енергетичний стан країни та її енергозабезпеченість. Водночас важливим є створення інфраструктури для вирощування, переробки і використання біоенергетичної сировини, що передбачає залучення ресурсу сільського господарства для вирощування енергокультур, збирання та переробку біомаси, постачання трансформованого енергоресурсу до споживачів.

Енергоконверсія біопалив у різні види енергії на місцевому рівні дозволить знизити обсяги використання непоновлюваних джерел енергії. Це в свою чергу дасть змогу господарствам, задіяним в цьому секторі, одержати додатково робочі місця, дешеві енергоносії, а місцеві соціальні заклади та виробництво забезпечити альтернативною енергією і, що не менш важливо — зменшити екологічне навантаження на довкілля.

Значні земельні площі, незадіяні в сільському господарстві, та географічне розташування роблять Україну однією з найпривабливіших країн у Європі для сталого вирощування енергетичних культур без шкоди для рекреаційних або природоохоронних територій. Необхідна ініціатива з боку держави, створення сприятливих умов на законодавчому рівні та залучення інвесторів, сприятимуть розвитку виробництва твердого біопалива з біоенергетичної сировини. Використання ефективної логістичної схеми виробництва та використання біопалива із біомаси енергетичних культур забезпечить населення альтернативною енергією та сприятиме сталому розвитку біоенергетичного сектору сільських територій.

Література:

1. Moser L.E., Vogel K.P. Switchgrass, Big Bluestem, and Indiangrass. An introduction to grassland agriculture. 1995. V. 1. P. 409—420.
2. Блюм Я.Б., Гелетуха Г.Г., Григорюк І.П. та ін. Новітні технології біоенергоконверсії. К: "Аграр Медіа Груп". 2010. 326 с.
3. Бузовський Є.А., Витвицька О.Д., Скрипниченко В.А. Нетрадиційні джерела енергії — вимоги часу. Науковий вісник Національного аграрного університету України. 2008. Вип. 119. С. 289—294.
4. Віленчук О. Економічні проблеми природокористування. Економіка України. 2009. № 3. С. 80—87.

5. Ганженко О.М. Особливості вирощування та використання енергетичних культур. Презентація. URL: <https://saee.gov.ua/uk/news/1751>
6. Гументик М.Я. Перспективи вирощування багаторічних злакових культур для виробництва біопалива. Цукрові буряки. 2010. № 4. С. 21—22.
7. Дековець В.О., Кулик М.І. Екологічні особливості та агрозаходи вирощування біомаси міскантусу гігантського для забезпечення енергоефективності сільських територій: колективна монографія; за ред. Т.О. Чайки, І.О. Яснолоб, О.О. Горба. Полтава: Видавництво ПП "Астра". 2020. С. 102—114.
8. Курило В.А., Ганженко О.М., Гументик М.Я., та ін. Методичні рекомендації з технології вирощування і перероблення міскантусу гігантського. К.: ТОВ "ЦП "Компринт". 2016. 40 с.
9. Курило В.А., Рахметов Д.Б., Кулик М.І. Біологічні особливості та потенціал урожайності енергетичних культур родини тонконогових в умовах України. Вісник Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1 (88), 2018. С. 11—17.
10. Марченко В. Енергетичні культури в Україні. Agroexpert. 2012. № 9. С. 114—117.
11. Осадчук В.Д., Гунчак Т.І., Сандуляк Т.М. Особливості вирощування свічграсу як енергетичної культури в умовах Буковини. Передгірне та гірське землеробство і тваринництво. 2017. № 61. С. 102—112.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Пришляк Н.В., Волошина Я.В. Енергетична верба-перспективна альтернативна культура для отримання біопалива. Біоенергетика. 2014. № 1. С. 14—14.
14. Роїк М.В., Гонтаренко С.М., Лашук С.О. Сучасний стан розвитку селекції та реєстрації представників роду *Miscanthus* в Україні та світі. Наукові праці інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків. 2014. Вип. 21. С. 249—254. Реєстр сортів рослин України. URL: <http://service.ukragroexpert.com.ua/index.php>
15. Хіврич О.Б., Квака В.М., Каськів В.В., Мамайсур В.В., Макаренко А.С. Енергетичні рослини як альтернатива традиційним видам палива. Агробіологія. 2011. Вип. 6. С. 153—157.
16. Чайка Т.О., Яснолоб І.О. Еколого-соціо-економічні переваги вирощування енергетичних культур. Економіка АПК. 2017. № 12. С. 28—34.
17. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0028>
18. Elbersen H. W. Switchgrass variety choice in Europe Aspects of Applied Biology. 2001. V. 65. P. 21—28.
19. Official website of the Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
20. Kaletnik H., Pryshliak V., Pryshliak N. Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food Trilemma. Journal of Environmental Management & Tourism. 2019. T. 10. № 2 (24). С. 479—487.
21. Kalinichenko A., Kalinichenko O., Kulyk M. Assessment of available potential of agrobiomass and energy crops phytomass for biofuel production in Ukraine: Odnawialne zrydla energii: teoria i praktyka. Monograph / pod red. I. Pietkun-Greber, P. Ratusznego, Uniwersytet Opolski: Opole, Kijow. 2017.II: 163—179.
22. Kulyk M., Galytska M., Samoylik M., Zhornyk I. Phytoremediation aspects of energy crops use in Ukraine. Agrology. 2019. 2 (1). P. 65—73. <https://doi.org/10.32819/2617-6106.2018.-14020>
23. Kulyk M., Kalynychenko V., Pryshliak N., Pryshliak, V. Efficiency of Using Biomass from Energy Crops for Sustainable Bioenergy Development. Journal of Environmental Management and Tourism. 2020. Vol. XI, Fall, 5 (45). P. 1040—1053. DOI:10.14505/jemt.v11.5(45).02
24. Kulyk M., Rakhmetov D., Rozhko I., Sipylyva N. Source material of millet of *Panicum virgatum* L. on a complex of economically valuable features in the conditions of the central forest-steppe of Ukraine Sorting and Protection of Plant Variety Rights. 2019. 15, 4. P. 354—364.
25. Zulauf C., Prutska O., Kirieieva E. and N. Pryshliak. Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine. Problems and Perspectives in Management. 2018. 16(4): 83—90. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(4\).2018.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(4).2018.08)

References:

1. Moser, L.E. and Vogel, K.P. (1995), "Switchgrass, Big Bluestem, and Indiangrass", An introduction to grassland agriculture, vol. 1, pp. 409—420.
2. Blum, Ya.B. Geletukha, G.G. and Grigoryuk, I.P. (2010), Novitni tekhnolohii bioenerhokonversii [New technologies of bioenergy conversion], K: "Agrar Media Group", 326 p.
3. Buzovsky, E.A. Vytvytska, O.D. and Skrypnychenko, V.A. (2008), "Unconventional energy

sources - the requirements of the time", *Naukovy visnyk Natsional'noho ahrarnoho universytetu Ukrainy*, vol. 119, pp. 289—294.

4. Vilenchuk, O. (2009), "Economic problems of nature management", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 3, pp. 80—87.

5. Ganzhenko, O.M. (2017), "Features of cultivation and use of energy crops. Presentation", available at: <https://saee.gov.ua/uk/news/1751> (Accessed 1 December 2020).

6. Gumentik, M.Ya. (2010), "Prospects for growing perennial cereals for biofuel production", *Tsukrovi buriaky*, vol. 4, pp. 21-22.

7. Dekovets V, Kulyk M. (2020), *Ekolohichni osoblyvosti ta ahrozakhody vyroschuvannya biomasy miskantusu hihants'koho dlia zabezpechennia enerhoefektyvnosti sil's'kykh terytorij* [Ecological features and agro-measures of biomass cultivation of giant miscanthus to ensure energy efficiency of rural areas], *Vydavnytstvo PP "Astraiia"*, Poltava, Ukraine.

8. Kurilo, V.L. Ganzhenko, O.M. and Gumentyk, M.Ya. (2016), *Metodychni rekomendatsii z tekhnolohii vyroschuvannya i pererobiannya miskantusu hihants'koho* [Methodical recommendations on the technology of growing and processing giant miscanthus], *TOV "TsP "Komprynt"*, Kyiv, Ukraine.

9. Kurilo, V.L. Rakhmetov, D.B. and Kulyk, M.I. (2018), "Biological features and yield potential of energy crops of the thin-legged family in the conditions of Ukraine", *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1 (88), pp. 11—17.

10. Marchenko, V. (2012), "Energy crops in Ukraine", *Agroexpert*, vol. 9, pp. 114—117.

11. Osadchuk, V.D. Gunchak, T.I. and Sandulyak, T.M. (2017), "Features of growing switchgrass as an energy crop in the conditions of Bukovina", *Foothill and mountain agriculture and animal husbandry*, vol. 61, pp. 102—112.

12. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 8 December 2020).

13. Pryshliak, N.V. and Voloshina, Ya.V. (2014), "Energy willow is a promising alternative crop for biofuels", *Bioenerhetyka*, vol. 1, pp. 14—14.

14. Roik, M.V. Gontarenko, S.M. and Lashuk, S.O. (2014), "The current state of development of selection and registration of representatives of the genus *Miscanthus* in Ukraine and the world", *Naukovi pratsi instytutu bioenerhetychnykh kul'tur i tsukrovykh buriakiv*, vol. 21, pp. 249—254.

15. Khivrych, O.B. Kvaka, V.M. Kaskiv, V.V. Mamaisur, V.V. and Makarenko, A.S. (2011),

"Energy plants as an alternative to traditional fuels", *Ahrobiolohiia*, vol. 6, pp. 153—157.

16. Chaika, T.O. and Yasnolob, I.O. (2017), "Ecological, socio-economic advantages of growing energy crops", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 28—34.

17. European Parliament and of the Council (2009), "Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0028> (Accessed 20 December 2020).

18. Elbersen, H.W. (2001), "Switchgrass variety choice", *Europe Aspects of Applied Biology*, Vol. 65, pp. 21—28.

19. Official website of the Eurostat (2020), available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Accessed 18 December 2020).

20. Kaletnik, H. Pryshliak, V. and Pryshliak, N. (2019), "Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food Trilemma", *Journal of Environmental Management & Tourism*, vol. 10, issue 2 (24), pp. 479—487.

21. Kalinichenko, A. Kalinichenko, O. and Kulyk, M. (2017), "Assessment of available potential of agro-biomass and energy crops phytomass for biofuel production in Ukraine", *Odnawialne zrydla energii: teoria i praktyka*. Monograph, *Uniwersytet Opolski*, Opole, Poland, pp. 163—179.

22. Kulyk, M. Galytska, M. Samoylik, M. and Zhornyk, I. (2019), "Phytoremediation aspects of energy crops use in Ukraine", *Agrology*, vol. 2 (1), pp. 65—73. <https://doi.org/10.32819/2617-6106.2018.14020>.

23. Kulyk, M. Kalynychenko, V. Pryshliak, N. and Pryshliak, V. (2020), "Efficiency of Using Biomass from Energy Crops for Sustainable Bioenergy Development", *Journal of Environmental Management and Tourism*, Vol. XI, no. 5(45), pp.: 1040—1053. DOI:10.14505/jemt.v11.5(45).02

24. Kulyk, M. Rakhmetov, D. Rozhko, I. and Siplyva, N. (2019), "Source material of millet of *Panicum virgatum* L. on a complex of economically valuable features in the conditions of the central forest-steppe of Ukraine", *Sorting and Protection of Plant Variety Rights*, vol. 15, no. 4, pp. 354—364.

25. Zulauf, C. Prutska, O. Kirieieva, E. and Pryshliak, N. (2018), "Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 16 (4), pp. 83—90. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(4\)-2018.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(4)-2018.08).

Стаття надійшла до редакції 31.12.2020 р.

УДК 338.43: 634.7: 339. 564 (477)

Л. М. Галат,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,

Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, Україна

ORCID ID: 0000 0003 0075 9730

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.46

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ЯГІДНИЦТВА УКРАЇНИ

L. Galat,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Information Technologies,

Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, Ukraine

EXPORT POTENTIAL AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE BERRIES OF UKRAINE

У статті оцінено сучасний стан розвитку ягідництва в Україні та визначено його місце у структурі садівництва з урахуванням перспектив розвитку галузі, сучасних тенденцій світового ягідного ринку та експортних перспектив українських ягід.

Встановлено, що в Україні, як і у світі, спостерігається зростання попиту на ягідну продукцію, розширюється видовий склад ягід на світовому ринку. Ягідні культури вирощують переважно у господарствах населення, в усіх регіонах країни, проте більша частина виробництва зосереджена навколо великих міст та у північно-західному регіоні.

Розглянуто структуру виробництва ягід за основними видами — полуниці, малини, смородини, агрусу, лохини. Проведено порівняння, площ насаджень, обсягів виробництва, урожайності основних ягідних культур в Україні. Спостерігається тенденція зростання обсягів виробництва ягід за рахунок зростання урожайності, особливо у господарствах, які розвивають ягідництво на засадах комерційних проєктів.

Проведено аналіз факторів, які позитивно впливають на розвиток ягідництва, розширення площ комерційних ягідних насаджень, збільшення виробництва та експорту ягідної продукції. Головними чинниками для українських товаровиробників стали глобальні тренди зростання попиту на ягідну продукцію в країнах з високими доходами споживачів; скасування імпорتنних квот до ЄС; державна фінансова підтримка галузі садівництва для закладання нових ягідних насаджень, будівництва холодильників, сортувальних ліній.

Розглянуто структуру та географію експорту ягідної продукції. Експортна складова у валовому виробництві ягід близько 10%, проте з роками вона зростає. В структурі експорту переважають заморожені ягоди. Більші переваги для експорту мають лохина, малина, дикорослі та органічні ягоди. Ягоди експортуються переважно до країн ЄС та Близького Сходу.

Визначено проблеми та шляхи подальшого розвитку ягідництва в Україні та збільшення його експортного потенціалу. Розвиток ягідництва має здійснюватися шляхом закладання нових насаджень, збільшення урожайності ягідних культур, підвищення якості ягідної продукції через сертифікацію, доробку, заморожування, холодну логістику, просування на більш дорогі ринки Європи та інших частин світу.

Обґрунтовано удосконалення механізмів взаємодії держави з товаровиробниками ягідної продукції та партнерських відносин між виробниками ягід усіх категорій та іншими учасниками ягідного ринку, переробки, громадських професійних формувань.

The article assesses the current state of berry development in Ukraine and determines its place in the structure of horticulture, taking into account the prospects of the industry, current trends in the world berry market and export prospects of Ukrainian berries.

It is established, that in Ukraine, as well as in the world there is an increase in demand for berry products, the species composition of berries on the world market is expanding. Berry crops are grown mainly in households, in all regions of the country, but most of the production is concentrated around large cities and in the north-western region.

The structure of berry production by main types — strawberries, raspberries, currants, gooseberries, blueberries is considered. The comparison of plantation areas, production volumes, yields of the main berry crops in Ukraine is carried out. There is a tendency to increase the production of berries due to increased yields, especially in farms that develop berry growing on the basis of commercial projects.

An analysis of the factors that positively affect the development of berry growing, expanding the area of commercial berry plantations, increasing the production and export of berry products. The main factors for Ukrainian producers

were global trends in demand for berry products in countries with high consumer incomes; abolition of import quotas to the European Union; state financial support of the horticultural industry for the establishment of new berry plantations, construction of refrigerators, sorting lines.

The structure and geography of berry export are considered. The export component in the gross production of berries is about 10%, but over the years it has grown. The structure of exports is dominated by frozen berries. Blueberries, raspberries, wild and organic berries have greater export advantages. The berries are exported mainly to the EU and the Middle East.

Problems and ways of further development of berry growing in Ukraine and increase of its export potential are determined. The development of berry growing should be carried out by planting new plantations, increasing the yield of berry crops, improving the quality of berry products through certification, processing, freezing, cold logistics, promotion to more expensive markets in Europe and other parts of the world.

Improvement of mechanisms of interaction of the state with commodity producers of berry products and partnership relations between producers of berries of all categories and other participants of the berry market, processing, public professional formations is substantiated.

Ключові слова: ягідництво, експортний потенціал, виробництво ягід, урожайність ягід, економічна ефективність, інфраструктура ягідного сектору, сертифікація, заморожування ягід, холодна логістика.

Key words: berry growing, export potential, berry production, berry yield, economic efficiency, berry sector infrastructure, certification, berry freezing, cold logistics.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

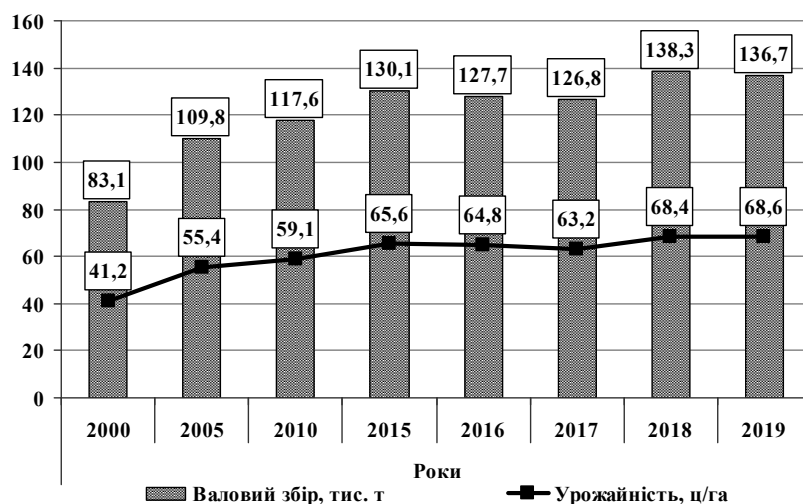
За останні роки світовий ринок фруктів та ягід з переважно локального ринку став глобальним, де світове формування цін відбувається не лише на ті фрукти, які ми імпортуємо, а попит і пропозиція на ягоди та фрукти в інших країнах впливають на ціни внутрішнього українського ринку. Світовий ринок фруктів, зокрема і ягід зростає стрімкими темпами, стає складним, фрагментарним, більш конкурентним, посилюються вимоги як до якості продукції, так і харчової безпеки фруктів та ягід.

Під дією сучасних трендів у харчуванні визначених модою, вибором здорового способу життя, перевагами у споживанні органічної, екологічно чистої продукції, а останнім часом і пандемією COVID-19 та турботою за підтримку імунітету значна частина населення в світі переважно у розвинених країнах формують зростаючий попит на свіжі фрукти та ягоди.

Якщо обсяги торгівлі кісточковими фруктами в світі починаючи з 2001 року зросли у 4 рази, зерняткових фруктів — у 3 рази, ягід — у 9 разів. За цей період ягоди з нішевого продукту перетворилися на продукт масового споживання. Обсяги торгівлі ягодами (9 млрд дол. на рік) зараз навіть перевищують показник кісточкових фруктів (6 млрд дол.) [1, с. 54]. Зростаючі тенденції розвитку ягідництва останніми роками спостерігається і в Україні. Обсяги виробництва ягід суттєво зросли, фермери та ягідні бізнес-проекти почали культивувати нові ягідні культури, впроваджувати нові моделі виробництва та бізнесу, підвищувати продуктивність галузі.

Ягідна галузь України — одна з найбільш динамічних в аграрному секторі і, за рівнем зростання експорту. Якщо раніше експортувалися переважно дикорослі ягоди, то підписання договору про Асоціацію з ЄС і як наслідок скасування імпорتنних квот до ЄС створили передумови для експорту свіжих і заморожених ягід з України у зростаючих обсягах. За даними Державної служби статистики України лише за період з 2014 по 2018 роки експорт свіжих та заморожених ягід зріз приблизно вп'ятеро. Якщо в 2014 році вітчизняні ягоди компанії експортували за кордон близько 4,5 тонн свіжої продукції на загальну суму понад 7 млн доларів США, то у 2018 році обсяг становив майже 23,5 тонни, а грошовий еквівалент перевищив позначку 33 мільйони доларів США [2, с. 10].

Водночас непрогресивна структура виробництва, нерозвиненість інфраструктури ягідництва, складна, не ефективна та невідповідна потребам сучасних ринків логістика та передпродажна підготовка, сортування, пакування ягідної продукції, незадовільні темпи кооперування дрібних товаровиробників-ягідників, проблеми з забезпеченістю робочою силою у пікові періоди збирання врожаю та догляду за ягідниками, низька інвестиційна привабливість галузі, передусім через неврегульовані остаточно питання з купівлею-продажем землі, вкрай необхідною умовою вирощування багаторічних насаджень — така низка проблем та невирішених питань щодо галузі, які не сприяють підвищенню її конкурентоспроможності та обмежують просування українських ягід на зовнішні ринки.

Рис. 1. Валове виробництво та урожайність ягідних культур в Україні за роками

Джерело: [10].

Проте Україна має суттєвий природно-кліматичний, логістичний, людський та виробничий потенціал для вирощування значного переліку ягідних культур та задоволення потреб як власного населення у повному обсязі, так і формування значних обсягів товарної ягідної продукції для експорту на світовий ринок.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем розвитку галузі ягідництва, ринку ягідної продукції останнім часом приділяють увагу як вітчизняні учені, так і переважно аграрії-практики, які займаються виробництвом та переробкою, просуванням на ринки ягідної продукції. Так, Кернасюком Ю.В. розглянуто проблеми розвитку галузі садівництва, в тому числі ягідництва, виявлено сучасні тенденції на ринку продукції цієї галузі, оцінено рівень споживання населенням України плодів і ягід, тенденції та проблеми у їх виробництві [3].

Проведено оцінку економічних параметрів розвитку вітчизняного ринку плодів та ягід: виробництва, споживання, цінової ситуації, зовнішньої торгівлі, а також стан державної підтримки галузі садівництва за останні 20 років провідним науковим співробітником відділу ціноутворення і аграрних ринків ННЦ "Інституту аграрної економіки" Сало І.А. [4].

Низка експертів плодоовочевого ринку (Кухтіна І., Гетьманцева Т.) та аграріїв — провідних виробників ягід в Україні (Коротич Ю., Гречківський І. Куропій С.), досліджують фактори стрімкого розвитку та сучасні проблеми

ягідного бізнесу, тенденції та ризики на внутрішньому ринку та у експортному сегменті. Заслугує на увагу їх оцінка місця України у світовому виробництві ягід, використання досвіду високотехнологічного інноваційного виробництва ягід окремими українськими виробниками, досвід проникнення та формування власних ніш на світовому ринку ягідної продукції, маркетингу, сертифікації, розвитку інфраструктури, холодної логістики, кооперування та іншим аспектам та проблемам розвитку галузі ягідництва [5—7].

Проте дослідження нагальних проблем розвитку підгалузі ягідництва в Україні та зосередження уваги на різних проблемах виробництва, переробки, логістики, експорту, стану ринку ягід та ягідної продукції недостатньо. В цій статті ми поставили перед собою мету розглянути експортний потенціал підгалузі та проаналізувати причини привабливості ягідництва для бізнесу, зорієнтованого як на внутрішнього споживача так і на експорт, тенденції і фактори зростання та гальмування розвитку ягідництва в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

У світі з року в рік споживається більше ягід. Згідно зі статистичними даними споживання зростає щорічно на 3—4%. Попит на ягідну продукцію формують переважно країни з високим рівнем доходів населення. Основна частина ягідної продукції споживається у свіжому вигляді, третина заморожується для подальшої реалізації через торгівлю та переважно для наповнювачів та іншої переробки у харчовій промисловості.

Географія розташування плантацій, традиції та культура виробництва в світі нерівномірна. Проте ягідні культури вирощують у багатьох країнах світу. Полуницю культивують у понад 70 країнах, малину — більше ніж у 40 країнах, смородину — понад 30 країн. А найбільші площі чорниці та лохини в країнах Північної Америки та Європейського Союзу. Україна належить до основних світових виробників малини та смородини [9, с. 54]. На ринку фруктів конкурують не окремі компанії, а цілі країни-виробники. Конкурентами України по низці позицій фруктово-ягідного асортименту продукції виступають Польща, Туреччина, Іспанія, Марокко, Сербія та Болгарія.

Таблиця 1. Динаміка виробництва основних видів продукції ягідництва в Україні

Показники	Роки								2019 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Культури ягідні									
Площа насаджень у плодоносному віці, тис. га	20,2	19,8	19,9	19,8	19,8	19,9	20,2	19,8	98,02
Валовий збір, тис. т	83,1	109,8	117,6	130,1	127,7	126,8	138,3	136,7	164,50
Урожайність, ц/га	41,2	55,4	59,1	65,6	64,8	63,2	68,4	68,6	166,50
З них: суниці та полуниці									
Площа насаджень у плодоносному віці, тис. га	7,5	8,1	8,1	8,2	8,0	7,8	7,9	7,9	105,33
Валовий збір, тис. т	32,1	46,2	57,2	64,0	61,9	55,0	62,3	62,6	195,02
Урожайність, ц/га	42,6	57,2	70,3	78,2	77,0	68,6	77,1	77,0	180,75
Малина і ожина									
Площа насаджень у плодоносному віці, тис. га	5,1	5,0	5,1	5,0	4,6	5,0	4,9	5,2	101,96
Валовий збір, тис. т	19,7	28,5	25,7	30,4	31,9	34,2	35,2	35,5	180,20
Урожайність, ц/га	33,2	50,5	92,0	133,4	116,4	125,2	135,0	116,5	350,90
Смородина									
Площа насаджень у плодоносному віці, тис. га	4,4	4,2	4,4	4,5	4,8	4,8	4,7	4,2	95,45
Валовий збір, тис. т	19,9	24,8	25,8	25,5	24,5	27,1	29,6	26,6	133,67
Урожайність, ц/га	45,2	58,7	58,1	56,6	51,8	57,7	64,6	64,6	142,92
Агрис									
Площа насаджень у плодоносному віці, тис. га	1,0	1,0	1,0	0,9	0,5	0,5	0,5	0,5	50,0
Валовий збір, тис. т	8,9	8,2	6,8	6,6	6,6	7,8	8,2	8,1	91,01
Урожайність, ц/га	85,8	83,8	68,4	71,4	71,0	84,2	88,7	88,3	102,91

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України за 2019 р. [10].

Україна має значний природний, кліматичний, логістичний та людський потенціал для виробництва ягідної продукції. Проте, структура галузі садівництва, її характер, нерозвиненість або відсутність відповідної інфраструктури, процеси приватизації, що відбувалися у сільському господарстві України, потреба в значних інвестиціях для модернізації галузі суттєво пригальмували її розвиток у порівнянні з сучасним інноваційним оновленням галузі садівництва та ягідництва у провідних країнах.

У секторі виробництва ягід спостерігаються такі ж тенденції як і для фруктів. Так, під зернятковими культурами в Україні відведено 55% площ садів. Ці культури дають 66% виробництва фруктів. Найбільше виробляється яблук, значно менше груш і ще менше айви. На другому місці за площами насаджень і за обсягами виробництва кісточкові культури (відповідно 34 і 27%), на третьому — ягідні (11 і 7%). Динаміка виробництва фруктів в країні свідчить про те, що за останні 30 років на тих самих площах садоводи стали виробляти втричі більші обсяги продукції [9, с. 54]. Все ж останні 20 років галузь ягідництва демонструє відновлення: позитивну динаміку як валового збору, так і урожайності.

Динаміка площ, зайнятих під ягідними культурами відносно незначна за досліджуваний період як по Україні, так і по регіонах (табл. 1, рис. 1) Проте, валове виробництво за цей же час зросло більше ніж на 60% (з 83,1 тис. т до 136,7 тис. т). Зростання урожайності ягідних культур збільшилося на 66%. воно відбулося в основному завдячуючи використанню інтенсивних технологій, якісного сертифікованого садивного матеріалу, нових сортів ягідників та ефективному використанню землі. Як спостерігаємо з даних таблиці 1 найбільше зростання урожайності було по суниці садовій — на 80% та малині і ожині більше ніж у 10 разів за пе-

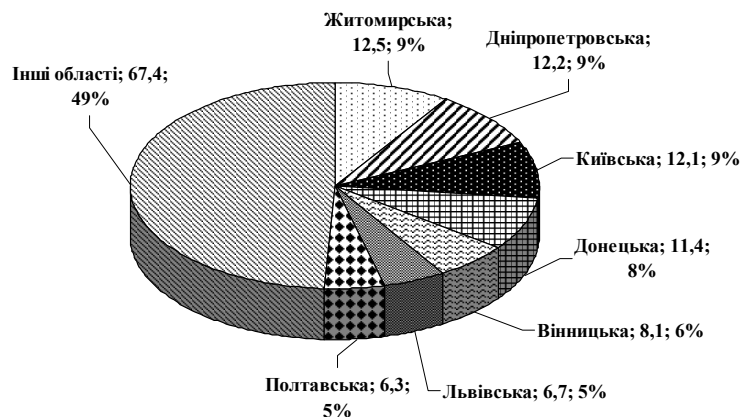

Рис. 2. Розміщення виробництва ягід за регіонами України

Таблиця 2. Динаміка закладання площ лохини садової в Україні за роками

Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Площа, га	134	211	233	246	403	474	576	660	757	1044	1529	2185	2758
% до попереднього року	-	58	110	106	164	118	122	115	115	138	146	143	126

Джерело: розраховано за даними [11, с. 20].

ріод. Деяке зменшення виробництва агрусу та смородини.

Виробництво ягідних культур за категоріями господарств та за регіонами досить нерівномірне. Дослідження площ, обсягів виробництва та урожайності основних ягідних культур (табл. 3) показує, що 89,1% виробляється господарствами населення. Серед видового складу ягід найбільше виробляється суниці садової — 45,8% у 2019 році [10].

При цьому, зростання виробництва ягід в окремих регіонах збільшувалося більш стрімкими темпами: у Київській області в 6 разів, у Херсонській — понад 10 разів, у Полтавській у 7 разів, у Рівненській — 4 рази.

Серед областей найбільше ягід виробляють (данні 2019 року) переважно в регіонах з містами мільйонниками Київська (12,1 тис. т), Донецька (11,4 тис. т), Дніпропетровська (12,2 тис. т), Харківська (5,7 тис. т) та окремих областях Центру та Західного регіону — Житомирська (12,5 тис. т), Вінницька (8,1 тис. т), Полтавська (6,3 тис. т), Львівська (6,7 тис. т), Чернівецька (5,7 тис. т) області (рис. 2) [10].

По усім ягідним культурам спостерігається зростання урожайності. Проте потенціал зростання виробництва та врожайності значний. Наприклад, у присадибному господарстві урожайність суниці садової становить у середньому 90 ц з га, тоді як на професійній фермі — до 250 ц з га [9, с. 57].

З огляду на те, що переважна частина ягід (89%) виробляється у домогосподарствах та у дрібних товаровиробників, то сукупний потенціал виробництва ягід в Україні значний [4, с.17].

Слід зазначити, що державною службою статистики по іншим ягідним культурам статистичні спостереження не проводяться, а виробництво не лише домогосподарствами, а і комерційні посадки таких ягідних культур як жимолость, обліпіха, кизил, горобина, шипшина та інші, хоча в незначних обсягах, все ж є. Суттєві зміни відбуваються у виробництві лохини.

В останні роки спостерігається зростаюча тенденція по закладанню її комерційних насаджень (табл. 2).

За кілька останніх років Україна стала одним з найбільших європейських виробників лохини та світовим лідером за темпами зростання площ під її насадженнями. За 12 років, з 2007 року площі комерційних насаджень зросли з 134 га до 2758 га — зросли майже у 20 разів (табл. 2),

Згідно дослідженням ринку лохини, проведеного у 2019 році ТОВ "Фруктовий проєкт" у партнерстві з розсадником ягідних культур "ФруТек" та інститутом садівництва УААН, уподовж останніх років темпи зростання закладання насаджень лохини в Україні значно зросли. За останні 3 роки (2017—2019 рр.) в Україні було закладено як мінімум 1700 га насаджень ягоди. Понад 100 господарств формують 50% експорту лохини у свіжому вигляді. Суттєвим стимулом у зростанні площ під насадженнями плодово-ягідних культур, зокрема лохини, стала державна підтримка у 2018—2019 рр. [11, с. 19].

Найбільші площі під лохиною розташовані у Житомирській (30%), Київській (20%), Волинській (4%), та Закарпатській (9%) областях.

Лохина була вперше додана до переліку культур за якими звітують українські товаровиробники у 2016 році. Так, за офіційними даними, у 2019 році в Україні під лохиною було зайнято 900 га, з яких 500 га були у плодоносному віці. За оцінками спеціалістів Державної служби статистики у 2019 р. валовий збір лохини в країні сягнув 2,3 тис. т. Проте такі оцінки підлягають деяким сумнівам, оскільки за офіційними даними тільки у 2018 році експорт цих ягід майже вдвічі перевищував виробництво. За оцінками Асоціації "Ягідництво України", площі під лохиною щонайменше у 5—7 разів більші за статистичні, тобто навіть за середньостатистичної урожайності у 2019 році було зібрано як мінімум 10 тис. т [12, с. 11].

Серед м'яких ягід, що культивуються в Україні в останній час лохина високоросла здобула найбільшу прихильність у комерційних товаровиробників та має більші експортні перспективи через низку переваг:

— зростаючий попит на ягоди лохини на найближчому до України свіжому ринку ягід — ринку ЄС;

— має комерційні переваги — серед ягід, що культивують в Україні, лохина краще зберігається, більш транспортабельна;

— насадження лохини високорослої плодонносять 50—60 років;

— збирання ягід можливе машинним способом;

— у поточний період ціни на лохину в Україні та і у світі найвищі, як наслідок, висока маржинальність;

Ягідна галузь України — одна з найбільш динамічних в аграрному секторі за рівнем зростання експорту. Якщо раніше експортувалися дикорослі ягоди, то підписання договору про Асоціацію з ЄС і, як наслідок, скасування імпорتنних квот до ЄС створили передумови для експорту свіжих і заморожених ягід з України. Офіційні джерела повідомляють, що за період з 2014 по 2018 роки експорт свіжих та заморожених ягід зріз приблизно вп'ятеро. Якщо в 2014 році вітчизняні ягоди компанії експортували за кордон близько 4,5 тонн свіжої продукції на загальну суму понад 7 млн доларів США, то у 2018 році обсяг становив майже 23,5 тонни, а грошовий еквівалент перевищив позначку 33 мільйони доларів США [1, с. 54—55].

Попри зростання експорту ягідної продукції обсяги експорту свіжих ягід в останні роки з України не значні (табл. 3), його географія обмежується переважно країнами-сусідами. Головним споживачем більшості товарної продукції, як і раніше виступає Білорусь та Польща, що скоріше за все свідчить про її подальший перепродаж у треті країни, або на подальшу переробку. Проте більш активно відбувається експорт замороженої ягідної продукції до країн Євросоюзу: Польщі, Німеччини, Чехії, Литви, Франції, Італії та ін. За цим каналом збуту за п'ять років по більшості країн відбулося зростання у 2—3 рази. Втім, у 2019 р. сукупний обсяг експорту ягідної продукції (свіжої і замороженої) склав близько 10% від валового виробництва ягід в Україні.

Орієнтир на експорт в останні роки демонструють виробники лохини. Станом на 2019 рік з понад 100 господарств, що мають посадки лохини, 9 сертифіковані за стандартом Global G.A.P., їх сукупний банк таких насаджень складає 900 га, що становить 34% від усіх комерційних насаджень лохини в Україні.

Реалізація експортного потенціалу галузі ягідництва України в умовах поточних тенденцій в галузі та на ринку ягідної продукції залежить від низки чинників та наявних проблем у цьому секторі.

Таблиця 3. Обсяги та географія експорту ягід з України, тонн

Країна/роки	2015	2016	2017	2018	2019
суниці садові					
Білорусь	56,9	2107,7	1501,6	991,2	423,9
Польща		18,0	51,9	48,0	367,9
Молдова	34,6	142,1	232,1	98,6	34,6
ОАЕ		0,9			1,7
Сауд. Аравія					0,3
малина					
Польща	313,2	673,2	961,3	879,6	860,3
Білорусь		46,4	238,3	195,6	74,9
Румунія			32,6	33,4	13,6
Словаччина					1,1
суниці садові заморожені					
Польща	127,1	239,3	2095,7	2359,8	2356,6
Австрія	327,1	82,2	73,0	293,3	279,0
Чехія	1,2		37,3	36,1	218,6
Італія	157	2,9	90,8	30,2	165,1
малина та смородина заморожені					
Польща	2222,3	4450,7	7587,1	7570,3	6832,7
Чехія	384,4	683,4	845,5	1890,4	2063,5
Литва	258,2	559,9	381,9	939,6	1158,7
Німеччина	562,5	1206,7	809,8	1198,7	1124,2
Австрія	180,5	635,5	1004,7	824,4	763,5
Франція	227,9	396,1	470,8	681,8	728,1
Італія	370,0	474,1	622,7	716,6	475,1

Джерело: Державна служба статистики України за 2019 р. [10].

По-перше, попри загальне зростання обсягів виробництва м'яких ягід в Україні, відповідного зростання експорту не спостерігається. Факторів, що обумовлюють такий стан кілька. Передусім це те, що виробництво переважної частини ягід (89%) відбувається у господарствах населення та особистих селянських господарствах призводить до того, що дуже важко, а то і неможливо формувати великі товарні партії, забезпечити сортову однорідність продукції та однакову якість, прослідковуваність продукції "з поля до споживача", відповідальне збирання, сортування та інші підготовчі заходи. Ще більш складніший пучок відносин учасників такого кооперування виникає за необхідності організації охолодження продукції, використання упаковки, сортувальних ліній, сертифікації, реклами тощо.

По-друге, господарства населення як мікро-бізнес з виробництва ягід працюють за принципом самофінансування та без значних капіталовкладень, застосовуючи багато ручної праці, яку не враховують під час обрахунку доцільності та ефективності їх господарської діяльності. Завдяки цьому вони менш залежні від подорожчання енергоносіїв та інших матеріально-технічних ресурсів. На вітчизняному ринку плодів господарства населення займають свою сталу нішу і суттєво впливають на пропозицію продукції та формування попиту і ціни

на неї. Кожне окреме таке господарство має незначну масу продукції для продажу, і тому може реалізувати її швидко і дорожче [5, с. 16]. та має суттєвий вплив на стан внутрішнього ринку і на ціни.

По-третє, виробництва ягід експортної якості суттєво бракує через неможливість її забезпечення господарствами населення. Наприклад, 2019 року виробництво суниць садової в Україні становило близько 70 тис. тонн, з яких експортувати змогли менше як 2 тис. тонн. Навіть коли ціни на внутрішньому ринку були дуже низькі, українські ягоди практично не експортували, бо наші виробники не мають ресурсів для охолодження та передпродажної доробки та якісної логістики [13, с. 20]. Для експорту ягід охолодження та правильного перевезення охолодженої ягідної продукції обов'язкове. І лише одиниці українських господарств мають змогу організувати правильну логістику.

По-четверте, експорт ягідної продукції передбачає не одноразові ситуативні поставки на закордонні ринки, як трапляється з окремими нашими товаровиробниками при сприятливій для них кон'юктурі, а системну роботу по формуванню усталених відносин з західними партнерами на довготривалій основі. Таке співробітництво за сучасних вимог конкурентного світового ринку ягід під силу тільки для великих виробників, які здатні сформувати достатні партії однорідної, якісної продукції та забезпечити її холодну логістику до покупця. Важливим фактором ще є і періодичність та більш тривалий графік поставок, можливо різної продукції одного асортиментного ряду, тому що присутність товару в торговельних мережах, його впізнаваність впливає та вибір покупцями, формує довіру та вибір споживачів і як результат закріплення на ринку.

По-п'яте, для значної кількості українських товаровиробників розуміння якості продукції зводиться до таких її характеристик як товарний вид, фізико-хімічні, органолептичні та інші показники які разом визначають якість продукції. Проте глобальний ринок харчових продуктів, у тому числі і ягід, керується у цьому питанні такими інструментами, як сертифікація продукції, яка передбачає дотримання багатьох параметрів щодо товару починаючи від його виробництва до споживача на прилавку магазину. Отримання сертифікатів на ягідну продукцію дорого вартісна та організаційно витратна справа і тому можлива для такого ягідного бізнесу, де є уже певний ефект масштабу

та необхідні напрацювання та товарні обсяги продукції. На глобальних ринках не буває ягідної продукції низької або другої якості ще й через те, що зіпсована, не відповідна якості продукція потребує додаткових витрат на сортування та утилізацію, а зазвичай це значні втрати.

По-шосте, вихід на зовнішні ринки, налагодження комунікації з закордонними бізнес-партнерами потребує інвестування в маркетинг, інфраструктуру, комунікацію, логістику, що потребує немалих витрат і не доступна для дрібного бізнесу. Якщо виробник ягід формує стратегію виходу на зовнішні ринки і пробує заявити себе хоча б на виставках, то такий крок потребує суттєвих капіталовкладень. Так, вартість участі у колективному стенді на виставці у Парижі SIAL-2018 коштувала його учаснику 5—9 тисяч євро, індивідуальному — 25—30 тисяч євро [13, с. 20]. Проте. крім цих витрат, значні, розділені в часі витрати необхідні для розроблення дизайну, текстів, слоганів, сертифікації, розроблення англomовного сайту, англomовний персонал, пошук потенційних клієнтів, присутність у конкурентному середовищі тощо.

Експортна стратегія товаровиробника ягід має розглядатися не лише як можливість отримати додатковий дохід, а й можливість отримання досвіду відповідати світовим стандартам та вимогам, можливість розширювати та диверсифікувати збут виробленої продукції.

По-сьоме, на розширення експортного потенціалу ягідництва суттєво впливає структура товаровиробників, яка склалася: сектор домогосподарств та особистих селянських господарств, фермерські господарства та товаровиробники ягідної продукції започатковані як бізнес-проекти на інвестовані кошти різного походження (великих аграрних товаровиробників, інших суб'єктів, іноземні інвестори тощо). На нашу думку, саме останні і є основними експортно-орієнтованими виробниками ягідної продукції, передусім через можливості залучення для започаткування такого бізнесу ресурсів (людських, фінансових, інформаційних, комерційних та ін.) з інших джерел.

Проте кооперування особистих селянських господарств, домогосподарств, фермерів на різних засадах мають збільшити експортний потенціал виробництва замороженої ягідної продукції, дикорослих ягідних культур та ін.

Кооперування невеликих товаровиробників має перспективи не лише з метою збуту, логістики, а і з метою подальшої переробки. Для ягідних культур це передусім заморожування,

яке вирішує низку проблем, що виникають у період масового досягання ягід — збереження корисних властивостей ягід, створення нового продукту з дещо іншими споживчими якостями з більшою доданою вартістю і можливістю його подальшої реалізації у віддалені терміни, та розвантаження внутрішнього ринку для запобігання обвалу цін, зниження доходності бізнесу тощо. В Україні перший кооперативний цех із заморозки ягід побудував кооператив "Файна поляна" на Тернопільщині, що з 2015 року об'єднує 28 учасників. На підприємстві є два приміщення з камерами шокової заморозки продуктивністю 3 тони на добу і камери зберігання, що дають можливість одночасно зберігати 60 тонн продукції. Проте навіть такий невеликий цех фінансово нерентабельний та й недоцільний для фермера з 1—5 га ягідних насаджень. Для створення цеху для заморозки цьому кооперативу було надано фінансову допомогу агрохолдингом "Мрія" на поворотній основі у сумі 500 тис. грн на 2 роки, яка була не основною частиною цього проєкту [14, с. 78—79]. Інтересом агрохолдингу в цьому проєкті стала соціальна мета створення постійних робочих місць для пайовиків землі, що хочуть працювати у сільській місцевості у тих селах, де агрохолдинг орендує землі. Крім того, кооператив отримав компенсацію в рамках державної підтримки у розмірі 800 тис. грн. Через високу вартість заводу з заморожування (1—2 млн євро) у порівнянні з наявними та очікуваними доходами від дрібно форматного та навіть середнього ягідного бізнесу створення таких цехів з заморожування відбувається повільніше, ніж розвивається ця галузь. Так, у сусідній Польщі, в якій ягідний сектор почав розвиватися раніше, приблизно 150 цехів з заморожування і близько 450 шокових тунелів, водночас в Україні щонайменше 30 професійних шокових тунелів, з них 20 у 11 морозильних цехах [14, с. 80].

Суттєвим чинником розвитку у тому числі ягідництва в останні роки стала державна фінансова підтримка, яка до 2013 року здійснювалася за рахунок розподілу коштів зі спецфонду сформованого згідно Закону України "Про збір та розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства". Через чотири роки, починаючи з 2017 року урядом відновлено програму підтримки галузі садівництва 2801350 "Державна підтримка розвитку хмелярства, закладання молодих садів, виноградарників та ягідників і нагляд за ними" та оновлено процедуру розподілу коштів. Протягом 2017—2019 рр. закладено 13,6 тис. га плодкових та ягідних насаджень.

Обсяг фінансування у 2018 р. становив 395 млн грн, у тому числі за двома напрямками: компенсація витрат з придбання садивного матеріалу — 261 та будівництво холодильників — 131 млн грн [4, с. 21]. У 2019 та 2020 роках обсяг фінансової підтримки галузі був на рівні 400 млн грн. Проте у березні 2020 р. Постановою КМ № 279 було внесено суттєві зміни до порядку використання коштів, що передбачені у державному бюджеті на ці цілі. Кошти державного бюджету надаються на безповоротній основі аграріям на рівні 80% для компенсації вартості садивного матеріалу плодово-ягідних культур, будівництво холодильників та об'єктів з заморожування плодово-ягідної продукції, придбання ліній товарної обробки, висушування, спорудження шпалер, встановлення краплинного зрошення та придбання необхідних для цього матеріалів, техніки та обладнання для садових робіт та переробки неукраїнського походження (30%) вартості [15]. Акценти на переробку було зроблено з метою розвантаження ринку у період його насичення, уникнення демпінгу цін та збереження врожаю і нарощування виробництва продукції з більшою доданою вартістю. Втім, державна підтримка доступна інституційно підготовленим аграріям, які досягли певного масштабу виробництва та для поточної операційної діяльності мають власні обігові кошти, або доступ до кредитних ресурсів з недержавних джерел.

Значні експортні перспективи має органічне виробництво ягідних культур, тому що світовий ринок органічної плодово-ягідної продукції стабільно зростає протягом останніх 15 років. Серед виробників плодово-ягідної продукції в Україні найбільш поширене виробництво саме органічних ягід. Причин тому кілька: органічна продукція значно дорожча, а отже, сподівання на доходність бізнесу вищі; ягідні плантації починають плодоносити раніше (наприклад, суниця — в перший рік після посадки, малина — на другий), це дає змогу швидше продавати свою продукцію та повертати інвестиції, вкладені в бізнес. Окупності ж фруктових садів слід чекати на восьмий чи дев'ятий рік після їхньої закладки. Для вирощування ягід потрібні менші площі та інвестиції ніж для виробництва фруктів.

Темпи нарощування показників українського органічного ягідництва зростають як за кількістю виробників, площею органічних плантацій, так і за обсягами врожаїв. Згідно з даними "Органік стандарт", у 2018 році зафіксовано 106 виробників органічної продукції:

86 з них культивують малину на загальній площі понад 582 гектари, 14 — лохину, на 106 гектарах, 23 господарства відвели 75,5 гектара під суницю, а 22 виробники вирощують інші ягідні культури (агрус, смородину, порічки, жимолость, ягоди годжі) на площі майже 100 гектарів органічних земель 25 операторів ринку одночасно вирощують дві та більше ягідних культур [16, с. 28].

Перші ягідні проєкти в Україні з виробництва органічної продукції стартували у 2012 році, а попит на органічну ягоду з'явився лише у 2015 році, передусім — на заморожену малину. Здебільшого її вирощують у Київській області — тут 28 виробників засадили малиною понад 175 га, з яких отримують орієнтовно більш як сім сотень тонн урожаю. На другому місці — Вінницька область (55,7 гектара), де 14 операторів збирають 475 тонн малини. Значні площі під органічну лохину та суницю садову аграрії почали відводити у 2015 році. Лідери з виробництва суниці — Київська область (253 тонни) Житомирська (175 тонн) та Рівненська області (майже 100 тонн). Що стосується органічної лохини, то її насадження тільки починають вступати в плодоношення: наприклад, на Київщині за сезон збирають 30 тонн лохини, на Харківщині — 4 тонни. Найбільше нішевих ягід вирощують в Одеській області, де на площах у 50 га отримують 127 тонн плодів [16, с. 29].

Цей сектор в Україні лише розвивається: з року в рік закладаються нові насадження та зростають обсяги виробництва та експорту.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Дослідження стану, проблем та тенденцій розвитку підгалузі ягідництва в Україні та її експортного потенціалу вказує на те, що обсяги виробництва м'яких ягід в останні роки у всіх типах сільськогосподарських виробників зростали, при відносно незмінних площах під цими культурами у господарствах населення та зростанні площ окремих ягідних культур під комерційними посадками. Експортна складова у валовому виробництві ягід близько 10%, проте з роками вона зростає. В структурі експорту переважають заморожені ягоди. Більші переваги для експорту мають лохина, малина, дикорослі та органічні ягоди. Ягідні культури вирощують практично в усіх регіонах країни, проте понад половину обсягів виробництва зосереджено навколо великих поселенських агломерацій та в областях наближених до північно-західного кордону України.

Мотивуючими факторами для розширення площ комерційних ягідних насаджень, збільшення виробництва та експорту ягідної продукції для українських товаровиробників стали глобальні тренди зростання попиту на ягідну продукцію переважно на ринках країн з високими доходами споживачів та відповідно привабливість цих ринків; скасування імпорتنих квот до ЄС після підписання Україною договору про Асоціацію та спрощення доступності для українських товаровиробників до ринків ЄС; державна підтримка галузі плодоовочівництва в останні роки в частині компенсації витрат на відновлення насаджень та формування інфраструктури для забезпечення якості ягідної продукції — доробки, зберігання, логістики, охолодження, заморозки;

Для подальшого розвитку галузі ягідництва України необхідно на нашу думку, зосередити увагу на:

- виробництві ягідної продукції як для внутрішнього ринку, так і на експорт. Для цього необхідно націлитися на підвищенні якості продукції одночасно з утриманням конкурентоспроможних цін та прийнятного рівня рентабельності. Вимоги якості передбачають як харчову безпеку споживачів, так і її відповідність вимогам споживачів, яких стає дедалі більше і які стосуються зовнішнього вигляду та складу продукції, догляду за нею під час вирощування, упакування та транспортування чи зберігання;

- необхідності експортного спрямування української ягідної продукції до Європейського ринку за умови її сертифікації, що забезпечує належну підтверджену якість продукції та формує репутацію товаровиробника-експортера;

- розбудові інституцій та формуванні професійного середовища для навчання, обміну професійною інформацією операторів ягідного ринку та товаровиробників;

- підвищенні економічної ефективності виробництва ягідних культур завдяки зростанню урожайності, формуванню належного сортового складу рослин затребуваного на зовнішніх ринках, механізації процесів догляду за ними, збирання, доробки, холодної логістики, формування системи маркетингу;

- участі професійних громадських формувань, проєктів підтримки, органів самоврядування сільських територіальних громад у створенні кооперативів та інших формувань з метою забезпечення само зайнятості населення у ягідництві;

Подальша державна підтримка ягідництва, хоча б на рівні останніх попередніх років на відшкодування витрат для закладання нових насаджень, придбання засобів і механізмів догляду, розбудови інфраструктури доробки, переробки, заморожування сприятиме нарощуванню виробництва ягід в Україні, насиченню відповідного внутрішнього ринку та зростанню експортного потенціалу ягідної галузі.

Література:

1. Кухтіна І. Новий сезон на ринку фруктів та ягід: тенденції та перспективи. Агробізнес сьогодні. 2020. № 11. С. 54—57.
2. Балан А. Сучасні знання — драйвер розвитку ягідного сектору України. Ягідник 2019. № 4. С. 10.
3. Кернасюк Ю.В. Галузь садівництва: розвиток, тенденції та перспективи. Агробізнес сьогодні. 2020. № 17. С. 14—17.
4. Сало А.І. Розвиток ринку плодів та ягід в Україні. Економіка АПК. 2020. № 3. С. 16—23.
5. Сало І. Не їмо, бо дорого. Садівництво по-українськи. 2020. № 5. С. 10—14.
6. Коротич Ю. "Атлас" експортних можливостей. Плантатор. 2020. № 1. С. 10—13.
7. Куропій С. Якість, доступність і пакування: важливі складові у всесвіті можливостей для розвитку ягідника. Ягідник. 2020. № 1. С. 16—18.
8. Гречківський І. "Family Garden": модель ягідного підприємства орієнтованого на експорт. Ягідник. 2019. № 1. С. 14—17.
9. Власова О. Для збереження врожаю ягід. Агробізнес Сьогодні. 2020. № 11. С. 57—65.
10. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.01.2021).
11. Поперечна О. Лохина — ягода № 1 в Україні за площею комерційних насаджень. Ягідник. 2020. № 1. С. 19—21.
12. Коротич Ю. Ринок ягід у контексті пандемії. Плантатор. 2020. № 11. С. 8—13.
13. Непомнящая А. Наши в Париже: чему научились украинские ягодоводы на международной выставке SIAL — 2018. Ягодник. 2018. № 5. С. 12—13.
14. Мелешко К. Як правильно побудувати завод із заморожки: поради експертів та досвід ягідників. Ягідник. 2019. № 1. С. 76—80.
15. Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2020 р. № 279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 14.01.2021 р.).
16. Органічний ринок ягід: де шукати стабільний попит. Ягідник. 2019 № 4. С. 28—29.

References:

1. Kukhtina, I. (2020), "New season in the fruit and berry market: trends and prospects", *Ahrobiznes s'ohodni*, vol. 11, pp. 54—57.
2. Balan, A. (2019), "Modern knowledge — a driver of development of the berry sector of Ukraine", *Yahidnyk*, vol. 4, pp. 10.
3. Kernasiuk, Yu.V. (2020), "Horticulture: development, trends and prospects", *Ahrobiznes s'ohodni*, vol. 17, pp. 14—17.
4. Salo, A.I. (2020), "Development of the fruit and berry market in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 16—23.
5. Salo, I. (2020), "We do not eat because it is expensive", *Sadivnytstvo po-ukrains'ki*, vol. 5, pp. 10—14.
6. Korotych, Yu., (2020), "'Atlas' of export opportunities", *Plantator*, vol. 1, pp. 10—13.
7. Kuropij, S. (2020), "Quality, availability and packaging: important components in the universe of opportunities for berry development", *Yahidnyk*, vol. 1, pp. 16—18.
8. Hrechkiiv's'kyj, I. (2019), "'Family Garden': a model of an export-oriented berry enterprise", *Yahidnyk*, vol. 1, pp. 14—17.
9. Vlasova, O. (2020), "To preserve the berry harvest", *Ahrobiznes S'ohodni*, vol. 11, pp. 57—65.
10. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 12 Jan 2021).
11. Poperechna, O. (2020), "Blueberry — berry № 1 in Ukraine by area of commercial plantations", *Yahidnyk*, vol. 1, pp. 19—21.
12. Korotych, Yu. (2020), "The berry market in the context of a pandemic", *Plantator*, vol. 11, pp. 8—13.
13. Nepomniaschaia, A. (2018), "Ours in Paris: what did Ukrainian berry growers learn at the international exhibition SIAL — 2018", *Yahodnyk*, vol. 5, pp. 12—13.
14. Meleshko, K. (2019), "How to build a plant from freezing: expert advice and experience of berries", *Yahidnyk*, vol. 1, pp. 76—80.
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On amendments to the Procedure for the use of funds provided in the state budget for the development of viticulture, horticulture and hop growing", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Dec 2020).
16. Yahidnyk (2019), "Organic berry market: where to look for stable demand", *Yahidnyk*, vol. 4, pp. 28—29.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2021 р.

УДК 658.8:[338.12:633.1]

Д. К. Семенда,**к. е. н., професор, професор кафедри підприємництва торгівлі та біржової діяльності,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-2714-0436****О. В. Семенда,****к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва торгівлі та біржової діяльності,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0001-9678-795X****О. В. Семенда,****к. е. н., старший викладач кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: ID 0000-0002-6690-645X**

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.56

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ РИНКУ ЗЕРНА

D. Semenda,

PhD in Economics, Professor, Professor of the Department of Enterprise, Trade and Exchange Activities, Uman National University of Horticulture

E. Semenda,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Enterprise, Trade and Exchange Activities, Uman National University of Horticulture

O. Semenda,

PhD in Economics, Senior lecturer of the Department of marketing, Uman National University of Horticulture

MARKETING RESEARCH OF GRAIN MARKET CONDITIONS

У зерновому господарстві України намітилася тенденція до нарощування обсягів виробництва, що дало їй змогу повернутися на світовий ринок зернових у ролі одного з потужних виробників та експортерів зернових культур. Але свою позицію в цьому сегменті світової торгівлі ще треба довго і планомірно закріплювати.

У статті здійснено комплексний аналіз ринку зернових в Україні, який характеризується виробництвом сировини на експорт і покриття імпортом попиту на індустріальну продукцію. Визначено, що така модель призводить до подвійних втрат для економіки України. По-перше, через невиправдано високий імпорт необхідних компонентів для виробництва зерна (насіння, пестициди, нафтопродукти, мінеральні добрива, сільськогосподарська техніка). По-друге, внаслідок експорту цього зерна в недообробленому вигляді замість продуктів його переробки. Планування експортної політики держави необхідно розпочати з дослідження можливостей України як світового виробника зернових культур, а звідси — і як одного із лідерів їх експорту. У результаті було встановлено можливості збільшення виробництва та експорту зерна, а також зростання валютних надходжень держави за рахунок глибинної переробки зерна в Україні і продаж готової продукції.

The grain market should be considered as a complex system of exchange, commodity-money and institutional relations, which provides for the formation of rational production and economic relations between its subjects and ensures the profit of participants in exchange processes. At the same time, the very profit and enterprises of commodity producers are the main goal and criterion of their effective functioning in the target market of grain, which is characterized by certain spatial, functional and competitive characteristics. In turn, the functioning of agricultural enterprises in the grain market is distinguished by the presence of certain organizational and economic conditions that directly and significantly affect the behavior of enterprises and determine the possibility of obtaining appropriate effects and increase levels of economic efficiency.

In the grain economy of Ukraine there is a tendency to increase production, which allowed it to return to the world grain market as one of the powerful producers and exporters of grain crops. But its position in this segment of world trade still needs to be consolidated for a long time and systematically.

Over the past two years, Ukraine has exported record volumes of grain — more than 50 million tons, but this is not always reflected in the increase in foreign exchange earnings. Due to lower world prices for raw materials, record volumes of grain exports from Ukraine did not provide record revenues.

The article provides a comprehensive analysis of the grain market in Ukraine, which is characterized by the production of raw materials for export and import coverage of demand for industrial products. It is determined that such a model leads to double losses for the economy of Ukraine. First, due to unreasonably high imports of necessary components for grain production (seeds, pesticides, petroleum products, mineral fertilizers, agricultural machinery). Secondly, due to the export of this grain in its unprocessed form instead of the products of its processing. The planning of the state's export policy should begin with a study of Ukraine's capabilities as a world producer of grain crops, and hence as one of the leaders in their exports. As a result, opportunities for increasing grain production and exports, as well as the growth of foreign exchange earnings of the state were identified.

Ключові слова: кон'юнктура, ринок, зерно, маркетинг, ціна, збут, інфраструктура.
Key words: conjuncture, market, grain, marketing, price, sales, infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для забезпечення продовольчої безпеки населення країни потрібно ефективне функціонування ринку зерна, який є складною системою, що діє за умови існування попиту, пропозиції, ціни, конкуренції, суб'єктів господарювання, приватного підприємництва, державного регулювання. У сучасних умовах господарювання дедалі більшого значення набувають інформаційні технології, людський потенціал та інфраструктурне забезпечення ефективного функціонування ринку зерна. Завдяки інноваціям, вітчизняні аграрії досягають успіху в отриманні високих показників із виробництва зерна, проте є великі резерви по підвищенню урожайності зернових, а водночас і надходжень валютних коштів. Розвиток ринку зерна зумовлює постійні зміни економічних відносин його суб'єктів, що потребує пошуку форм і змісту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Маркетинговим дослідженням ринку сільськогосподарської продукції приділяли увагу такі дослідники: Т.В. Ільченко [1], О.О. Єранкін [2], Т.О. Артюх [3], Т.Ф. Ларіна [4] та ін.

Аналіз стану зернового ринку та проблем його функціонування досліджується в наукових працях багатьох провідних економістів-аграрників України. Вивченням цього питання займалися В.Я. Месель-Веселяк [5], М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко [6], В.Г. Андрійчук [7], Р.В. Данильченко [8], В.С. Дієсперов [9], М.О. Лищенко [10], С.М. Кваша, М.М. Ільчук [11], О.М. Ковальова [12], О.А. Козак, О.Ю. Грищенко [13], О.М. Шпичак [14], а також ряд інших.

Відзначаючи цінність результатів досліджень науковців, необхідно зазначити, що в зв'язку з постійними змінами в зазначеному

секторі економіки, чимало питань щодо напрямів удосконалення ринку зерна все ж залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема збільшення валютних надходжень за рахунок глибинної переробки зерна в Україні і продажу готової продукції.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проведення маркетингових досліджень кон'юнктури ринку зерна та розроблення стратегічних напрямів розвитку ринку зерна в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У глобальній економіці постійно зростає роль торгівлі між країнами, яка, з одного боку збільшує прибутковість бізнесу, а з іншого — задовольняє потреби споживачів у необхідних товарах і послугах. Міжнародний економічний обмін сприяє економічному розвитку держав, оскільки розширює їхні можливості створювати і розмішувати додану вартість на значно більшому зовнішньому ринку завдяки долученню до світових ланцюгів поставок.

Агропромисловий комплекс України завжди був і залишається нині однією з основних ланок її господарського розвитку. Україна здавна виділялася як великий виробник сільськогосподарської продукції, маючи значні переваги в територіальному поділі праці завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам, зокрема найкращим у світі чорноземам, багатовіковому землеробському досвіду та виробничим навикам населення, вигідному економіко-географічному розташуванню щодо ринків збуту. Традиційно основою спеціалізації агропромислового комплексу було і залишається виробництво зерна.

Зерновий ринок України — один з основних сегментів агропродовольчого ринку, стан

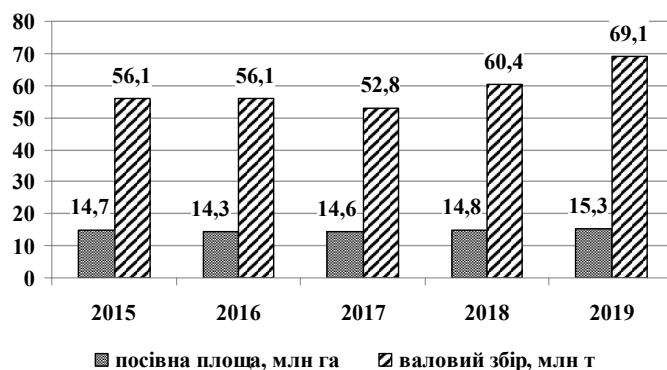

Рис. 1. Динаміка виробництва зерна в Україні

Джерело: [15].

Таблиця 1. Прогнозований баланс попиту та пропозиції зернових та зернобобових культур 2020/2021 МР, тис. грн

	Зернові всього	Враховуючи			
		пшениця	ячмінь	кукурудза	інші
1. Пропозиція зерна	72907	26398	8269	35154	3086
1.1. Виробництво	68163	25096	7772	33089	2206
1.2. Перехідні залишки	4486	1288	467	2029	702
1.3. Імпорт	258	14	30	36	178
2. Потреба використання	68725	24898	7769	33654	2404
2.1. Внутрішнє споживання	20811	7398	3937	7582	1894
2.2. Експорт	47914	17500	3832	26072	510
3. Очікувані залишки	4182	1500	500	1500	682

Джерело: [19].

якого визначає продовольчу безпеку країни. З 1 січня 2017 р. всі учасники ринку працюють в умовах повного скасування спец режиму ПДВ, а з 1 квітня 2017 р. — запроваджено його автоматичне відшкодування для експортерів.

Розглянемо динаміку виробництва зерна на рисунку 1.

З рис. 1 можна зробити висновок, що виробництво зерна в Україні за останніх 5 років зростає і у 2019 р. валовий збір досяг 69,1 млн тонн, це на 14,4% більше, ніж роком раніше, та більше проти 2015 р. на 13 млн тонн.

За даними Держмитслужби за результатами 2019/2020 маркетингового року на зовнішні ринки поставлено рекордні 57,2 млн тонн зернових, зернобобових та борошна, що на 6,8 млн тонн більше, ніж попереднього року, коли експорт склав 50,4 млн тонн.

Всього зернових і зернобобових експортовано 56,7 млн тонн, з яких: пшениця і суміш пшениці та жита — 20,5 млн тонн; ячмінь — 5,08 млн тонн; жито — 8,2 тис. тонн; кукурудза — 30,3 млн тонн; інші зернові та зернобобові — 791 тис. тонн. Всього борошна експортовано 334,2 тис. тонн, з яких: борошно пшеничне або суміші пшениці та жита (меслину) — 331,7 тис. тонн; борошно інших зернових культур — 2,5 тис. тонн [16].

Лідируючу позицію в рейтингу найбільших імпортерів українських зернових з 2011 року традиційно утримує Єгипет, який минулого року закупив українського зерна на 97% більше, ніж у 2018 році — на 1,3 млрд дол. Друге місце посів Китай, який збільшив обсяги закупівель зерна порівняно з попереднім роком майже на 56% — до 859 млн дол. Іспанія опинилася на третьому місці, закупивши в Україні зерна на 765 млн дол., що на 19% більше, ніж роком раніше. Туреччина — абсолютний новачок першої десятки рейтингу — імпортувала минулого року українського зерна на 718 млн дол., що забезпечило їй частку в 7,5% у загальному експорті цього виду агропродукції. Для порівняння: в 2018 році Україна експортувала до Туреччини зернових на суму 184 млн дол.

До топ-10 також потрапили Бангладеш, який закупив у України зерна на 421 млн дол., Ізраїль (317 млн дол.), Нідерланди (624 млн дол.), Індонезія (538 млн дол.), Туніс (293 млн дол.) і Італія (283 млн дол.). Сукупно ці 10 держав сформували понад 63% вартісного обсягу всіх закупівель зернової продукції [17].

2020 рік став турбулентним для України, як у контексті економічної ситуації і обмежень, пов'язаних із COVID-19, так і у зв'язку з нетиповими погодними умовами. Традиційно виробництво сільгосппродукції в Україні є профіцитним. За оперативними даними областей, станом на 14 грудня 2020 р. зібрано 83,8 млн тонн основних сільськогосподарських культур з площі 24,1 млн га. Зокрема зернових та зернобобових культур намолочено 65,4 млн тонн з площі 15,3 млн га, що втричі більше за потреби внутрішнього ринку.

У розрізі культур зібрано: пшениці — 25,1 млн тонн з площі 6,6 млн га; ячменю — 7,8 млн тонн з площі 2,4 млн га; гороху — 516,2 тис. тонн з площі 237,7 тис. га; кукурудзи — 29,8 млн тонн

Таблиця 2. Експорт з України зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна 2020/21 МР, тис. т (дані Держмитслужби) станом на 06.01.2021 р.

Показники	Всього	В тому числі		± до відповідної дати минулого року	Експорт 2019/2020 МР
		за добу	за січень		
Зернові та зернобобові, всього	26407	213	343	-5087	56727
пшениця	12506	16	17	-2535	20522
ячмінь	3776	0	0	15	5076
жито	1,7	0	0	-3,3	8,2
кукурудза	9731	195	324	-2603	30330
Борошно пшеничне, тис. тонн	78,7	0	194	-113,9	331,7
Борошно інше, тис. тонн	0,6	0	0	-0,5	2,5
Борошно разом, тис. тонн	79,3	0	194	-114,4	334,2
Експорт разом (зерно + борошно)	26513	213	343	-5240	57173

Джерело: [20].

з площі 5,3 млн га; гречки — 106,5 тис. тонн з площі 78,5 тис. га; проса — 244 тис. тонн з площі 150,4 тис. га; цукрових буряків — 9,2 млн тонн з площі 216 тис. га; соняшнику — 13,1 млн тонн з площі 6,4 млн га; сої — 2,8 млн тонн з площі 1,3 млн га; ріпаку — 2,6 млн тонн з площі 1,1 млн га [18].

Як зазначають експерти, український аграрний ринок повністю забезпечує потреби не лише 40-мільйонної України, але ще й експортує свою продукцію у 190 країн світу. Тенденція до зростання обсягів виробництва зерна залишається й на сьогодні. Варто зазначити, що наша країна має потужний потенціал для збільшення виробництва, а попит на світових ринках динамічно зростає. Ознайомимося із прогнозами про попит та експорт зернових та зернобобових у 2020—2021 МР (табл. 1).

За прогнозами у 2020/2021 маркетингово-му році аграрії будуть мати до реалізації 68,7

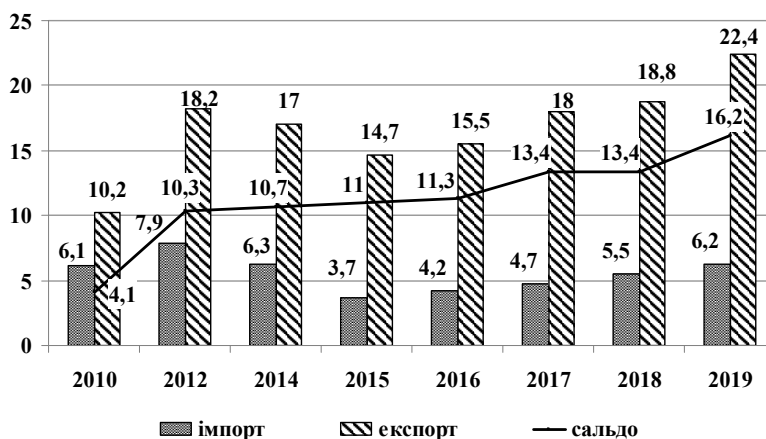

Рис. 2. Динаміка експорту та імпорту агропромислової продукції в Україні, млрд дол. США

Джерело: [21, с. 8].

млн тонн зернових. З них мають експортувати 47,9 млн тонн та залишити для внутрішнього споживання 20,8 млн тонн. Для порівняння, у 2019/2020 МР Україна експортувала 56,7 млн т зернових (табл. 2).

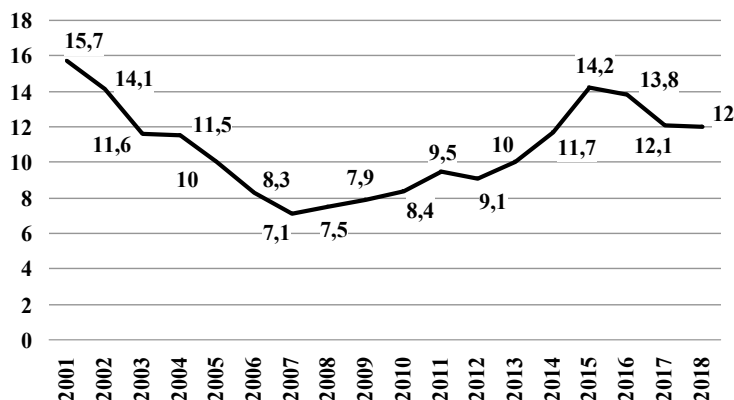
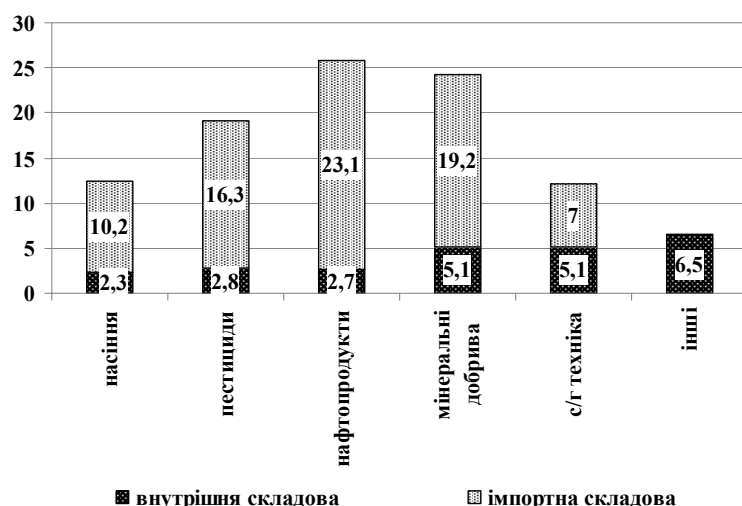

Рис. 3. Динаміка частки сільського господарства у валовій доданій вартості 2001—2018 рр., %

Джерело: [23, с. 57].

Рис. 4. Загальні операційні витрати та імпортна складова виробництва тонни зерна кукурудзи в Україні, дол. США

Джерело: [24, с. 93].

Агропромисловий сектор є одним з головних джерел валютних надходжень до економіки України. Динаміка показників зовнішньоторговельного балансу засвідчує відсутність стійких тенденцій у сфері зовнішньої торгівельної діяльності країни (рис. 2).

За останні роки структура вітчизняних експорту та імпорту зазнала помітних змін: зросли аграрно-сировинна складова експорту і високотехнологічна промислова складова імпорту [22, с. 57].

Оцінюючи соціально-економічний розвиток агропромислового комплексу за часткою сільського господарства у валовій доданій вартості, можна констатувати, що починаючи з 2001 року обсяг частки сільського господарства у валовій доданій вартості постійно зменшувався і в 2007 р. досяг свого мінімуму. Однак з 2008 р. почалося поступове відновлення втрачених позицій (рис. 3).

Держава, яка мала б стимулювати науково-технічні розробки, фактично усунулася від цих процесів: її участь у фінансуванні інновацій в Україні є символічною і не перевищує 10 млн дол. США на рік (3—4% від усіх витрат на НДДКР). Для прикладу, в країнах ЄС частка держави у фінансуванні R&D становить 12%, а в окремих суспільно важливих проєктах сягає 40—50%.

Процес негативної деіндустріалізації фактично призвів до формування в Україні "економіки бідності", яка характеризується виробництвом сировини на експорт і покриття імпортом попиту на індустріальну продукцію. Така модель призводить до подвійних втрат для економіки України — по-перше, через невиправ-

дано високий імпорт необхідних компонентів для вирощування сільськогосподарської сировини, по-друге, внаслідок експорту цієї сировини в необробленому вигляді замість експорту продуктів її переробки.

Для прикладу розглянемо економіку виробництва зерна кукурудзи в Україні. У його вирощуванні використовується біля 75% імпортних компонентів, на загальну суму 75 дол. США/т (рис. 4).

Вирощене зерно експортується за ціною 150 дол. США/т, тобто половина експортної виручки витрачається на імпорт необхідних компонентів. Переробка тонни кукурудзи на білок, сиропи, олію, кормові добавки дає продукції на загальну суму 350 дол. США. У підсумку, за існуючою моделлю із 350 дол.

США/т, які передбачає цикл вирощування зерна кукурудзи і його переробки, Україна отримує лише 75 дол. США/т, або 21%. Іншу частину (275 дол. США/т, або 79%) отримує зовнішній сектор завдяки наявності виробництва компонентів для вирощування зерна та потужностей для його наступної переробки.

Отже, Україна здійснила загальний регрес від індустріальної до сировинної економіки. Національний варіант цього явища має свою унікальність, оскільки такий перехід відбувся в оточенні індустріально розвинених країн [24, с. 94].

Провідні країни світу, які на відміну від України, вкладають великі фінансові ресурси в розвиток науки, проведення наукових досліджень і розробок, впроваджують сучасні інноваційні технології виробництва високотехнологічної, конкурентоспроможної продукції, дійсно досягають високих показників соціально-економічного розвитку, підвищення добробуту (табл. 3).

Грошові надходження від експорту продукції та послуг у розрізі на 1 особу населення Німеччини у 2018 р. становили 22696 дол. і в 16 разів перевищували аналогічний показник в Україні, а грошові надходження від експорту високотехнологічної продукції на 1 особу, становили 2535 млрд дол. і були у 85 разів більшими, ніж в Україні. Від Польщі Україна за цим показником відставала в 6 разів, від Індії — у 8, від Канади — у 11, від Данії — у 24, від Нідерландів — у 32 рази.

Стримуючими факторами для зернового експорту є вітчизняна транспортно-логістична інфраструктура, яка працює з низькою ефек-

Таблиця 3. Грошові надходження від експорту продукції в розрахунку на 1 особу населення в окремих країнах світу, дол.

Країни	Роки	Кількість населення, млн осіб	Експорт товарів і послуг		Грошові надходження від експорту на 1 особу населення	
			усього, млрд дол.	у т.ч. високо-технологічної продукції, млрд дол.	усього, дол.	у т.ч. високо-технологічної продукції, млрд дол.
Україна	2013	45,3	78,740	2,492	1738	55
	2018	42,2	59,149	1,248	1401	30
Ізраїль	2013	8,1	98,647	11,744	12179	1450
	2017	8,7	103,293	12,970	11,873	1491
Велика Британія	2013	64,1	523,526	75,594	8167	1167
	2018	66,3	634,062	76,533	9,564	1154
Німеччина	2013	80,8	1704,000	210,021	21089	2599
	2018	82,7	1877,000	209,610	22696	2535
Франція	2013	63,7	825,466	119,315	12959	1873
	2018	66,9	870,409	117,814	13011	1761
Італія	2013	59,7	614,915	32,432	10300	544
	2018	60,5	658,594	33,821	10886	559
США	2013	316,7	2273,000	172,145	7177	544
	2018	327,2	2350,000	156,366	7182	478
Іспанія	2013	126,9	820,553	111,571	6466	879
	2018	126,8	863,819	111,020	6812	876
Данія	2013	5,6	188,383	10,205	33640	1822
	2018	5,8	191,868	9,559	33081	1648
Нідерланди	2013	16,8	700,491	87,886	41449	5231
	2018	17,2	770,415	85,791	44792	4988
Канада	2013	35,1	556,858	32,759	15865	933
	2018	37,1	544,862	31012	14686	836
Швеція	2013	9,6	252,875	21894	26341	2280
	2018	10,1	252,646	17,415	25014	1724
Польща	2013	38,1	242,824	13,842	6373	363
	2018	38,0	323,993	22,237	8526	585
Південна Корея	2013	50,4	703,396	143,485	13956	2847
	2018	51,5	712,711	192,790	13831	3743
Китай	2013	1357,0	2354,000	655,996	1735	486
	2017	1393,0	2556,000	554,188	1835	398
Російська Федерація	2013	143,7	592,497	9,310	4123	65
	2018	146,5	509,551	10,180	3478	69

Джерело: [25, с. 31].

тивністю доробки та перевезення зерна. Зокрема витрати на логістику зерна від виробника в Україні до портів на Чорному морі приблизно на 40% вищі, ніж вартість схожих витрат у Франції чи Німеччині, та на 30%, ніж у США. Тому протиріччя між темпами розвитку зернового господарства і транспортно-логістичної інфраструктури стає нагальною проблемою та потребує вирішення на державному рівні через вдосконалення механізму регулювання ринку зерна.

До того ж розвиток зернової логістичної інфраструктури забезпечує створення робочих місць, доданої вартості продукції, що сприяє збільшенню надходжень до державного та місцевих бюджетів. Отже, реформа державного регулювання має бути комплексною і спрямованою на максимально можливе усунення бар'єрів для приватних компаній, що працюють на ринку аграрної логістики та мають бажання інвестувати в оновлення інфраструктури.

Щоб вирішити названі вище проблеми Україна повинна і далі нарощувати виробництво зернових. Загальний обсяг виробництва зерна в Україні зріс за 2005—2019 роки на 81,5%. Урожайність зернових у 2018 р. зросла проти 2005 р. на 68%. У 2019 р. урожайність становила 48,4 ц з гектара, проти 26 ц/га у 2005 р. Збільшення обсягів виробництва зерна відбувається за рахунок підвищення врожайності, розширення посівних площ і за рахунок зміни у структурі посівів.

Посівні площі під зерновими культурами в Україні становлять більше половини загальної посівної площі, в середньому 14,4 млн га, проте відбулися суттєві зрушення в структурі посівів зернових. Так, площа кукурудзи збільшилася майже у 3,6 рази в середньому за період 2015—2017 рр. проти 2000—2002 рр., а валові збори зерна кукурудзи за цей період зросли у 6,5 раз при зростанні майже вдвічі середньої врожайності. Валові збори пшениці в

Україні також збільшилися в середньому за цей період у 1,5 рази, урожайність зросла на 66%. Проте врожайність зернових культур в Україні ще не досягає рівня країн ЄС незважаючи на вищу родючість ґрунту.

Основними причинами є: недостатнє матеріально-технічне забезпечення, нестача обігових коштів, які давали б змогу закуповувати виробникам нові селекційні сорти та гібриди рослин і відповідні засоби для їх захисту й збільшення врожайності (добрива, стимулятори росту і т.п.). Особливо це стосується господарств населення та малих фермерських господарств з урожайністю зерна близько 80% середнього її рівня по Україні [26, с. 31]. Водночас агрохолдинги, які мають можливість залучати капітал для власної діяльності на зовнішніх фінансових ринках, досягають середнього та вищого рівнів урожайності зернових культур країн ЄС.

Урожайність зернових культур виступає основним фактором стабілізації пропозиції на ринку зерна. На її рівень значною мірою впливають як погодні умови, так і рівень ресурсного забезпечення виробників зерна. Підприємства, які здійснюють виробництво зерна за інтенсивними технологіями, мають значно вищий рівень урожайності. Інтенсивні технології вирощування зернових культур також забезпечують зазвичай вищу ефективність виробництва зерна.

ВИСНОВОК

Встановлено, що виробництво зернових культур традиційно посідає лідируючі позиції в структурі виробництва продукції рослинництва і загалом усього сільськогосподарського виробництва України. Зернове господарство формує продовольчий фонд, постачає фуражне зерно тваринництву, створює резервні державні запаси зерна і забезпечує продукцію на експорт і при цьому займає 12% світового ринку, тому є важливим гравцем міжнародної торгівлі зерновими.

В Україні у 2019 р. було зібрано рекордний урожай зернових — 69 млн тонн. І з кожним роком спостерігається тенденція до збільшення обсягів експортних поставок зерна на світовий ринок.

Протягом 2013—2017 рр. показник експорту зерна з України становив більше 40 млн т зерна в рік, 2018/2019 — 50 млн тонн, у 2019/20 МР — 56,7 млн тонн. На думку експертів, Україна здатна вирощувати понад 100 млн тонн зерна та при зберіганні такої тенденції експортувати майже 70 млн тонн вже до 2022 року. Ще

одним чинником, який позитивно буде впливати на збільшення виробництва зерна та на ефективність використання землі як ресурсу, є право на вільний обіг землі сільськогосподарського призначення, яке вступить у 2021 році.

Очікуване збільшення виробництва, в тому числі експорту зернових, може значно покращити позиції України у світовій торгівлі. Така тенденція, безперечно позитивно впливатиме на внутрішній ринок України та на покращення добробуту населення. На сьогодні основні гравці зернового ринку України є локомотивом розвитку економіки держави і майже третю часту експортної виручки всієї країни дають аграрні компанії.

Очевидно, що перед аграріями стоїть питання: що краще експортувати, готову продукцію чи сировину у вигляді зерна? Ці питання протягом останніх десятиліть досліджували усі учасники сільськогосподарського сектору економіки. Проте для експорту готової продукції необхідно впроваджувати всі міжнародні стандарти виробництва, безпеки, зберігання та інші норми, за якими вже давно працюють наші конкуренти на світовому ринку. На думку експертів, українські сільгоспвиробники можуть привести свою продукцію до норм міжнародних стандартів й у перспективі частка експорту готової продукції буде значно більшою.

Література:

1. Ільченко Т.В. Маркетингові дослідження на аграрному ринку України: особливості та перспективи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. № 10 (1). С. 125—128.
2. Єранкін О.О. Особливості проведення маркетингових досліджень суб'єктами агробізнесу України в сучасних умовах. Економіка АПК. 2008. № 2. С. 16—21.
3. Артюх Т.О. Маркетингові аспекти забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників овочевої продукції. Агросвіт. 2010. № 6. С. 57—60.
4. Ларіна Т.Ф., Литвинов А.І., Потишняк О.М. Контейнерні перевезення як елемент ланцюга постачання аграрної продукції на світовий ринок. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2019. № 2. С. 74—79.
5. Месель-Веселяк В.Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. Економіка АПК. 2018. № 5. С. 5—14.
6. Малік М.Й., Лупенко Ю.О. Державне регулювання аграрного сектору економіки в до-

слідженнях вітчизняних вчених. Економіка АПК. 2009. № 10. С. 153—158.

7. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. Київ: КНЕУ. 2015. 783 с.

8. Данильченко Р.В. Формування організаційно-економічного механізму зернового ринку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. Вип. 3 (79). Т. 1. С. 126—138.

9. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: монографія. Київ: ННЦ "Інститут аграрної економіки". 2008. 340 с.

10. Лищенко М.О. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна: наукові основи, стан, перспективи: монографія. Буринь: ПП "Буринська районна друкарня". 2018. 324 с.

11. Кваша С.М., Ільчук М.М. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні. Економіка АПК. 2013. № 3. С. 16—24.

12. Ковальова О.М. Оцінка потенціалу розвитку зернового підкомплексу економіки України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 7. URL: <http://global-national.in.ua/issue-7-2015/15-vipusk-7-veresen-2015-r/1203-kovalova-o-m-otsinka-potentsialu-rozvitku-zernovogo-pidkompleksu-ekonomiki-ukrajini> (дата звернення: 14.01.2021).

13. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. Економіка АПК. 2016. № 1. С. 38—47.

14. Шпичак О.М. Потенціал ринку зерна в Україні: проблеми та перспективи. Економіка АПК. 2014. № 7. С. 83—91.

15. Урожайність зернових в Україні: як змінювалася у 2014—2019 роках. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/07/infografika/ekonomika/urozhajnist-zernovykh-ukrajini-yak-zminyuvalasya-2014-2019-rokakh> (дата звернення: 14.01.2021).

16. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/oficijno-u-20192020-mr-ukrayina-onovila-rekord-z-eksportu-zernovih-572-mln-tonn> (дата звернення: 14.01.2021).

17. Названо ТОП-10 країн-імпортерів українського зерна. URL: <https://agropolit.com/news/15417-nazvano-top-10-krayin-importeriv-ukrayinskogo-zerna> (дата звернення: 14.01.2021).

18. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0fa4e1d8-3e02-4711-898a-cdfa9c830b20&title=Igor-PetrashkoOzvuchivRezultatiOsinnoiZbiralnoiTaPosivnoiKampanii> (дата звернення: 14.01.2021).

19. Відомий прогноз експорту зернових у 2020/2021 маркетинговому році. URL: <https://agropolit.com/news/18560-vidomiy-prognoz-eksportu-zernovih-u-2020-2021-marketingovomu-rotsi> (дата звернення: 14.01.2021).

20. Експорт з України зернових, зернобобових та борошна. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna> (дата звернення: 14.01.2021).

21. Демчак І.М., Митченко О.О., Трофімова Г.В. та ін. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК. Київ: НДІ "Укragропромпродуктивність". 2020. 50 с.

22. Кіндзерський Ю.В. Деіндустріалізація та її детермінанти у світі та в Україні. Економіка України. 2017. № 11. С. 48—72.

23. Осецький В.А., Куліш В.А. Інноваційна індустріалізація в агропромисловому комплексі України. Економіка АПК. 2020. № 4. С. 54—65.

24. Власюк В., Максютя А., Поважнюк С. та ін. Економічне відродження через індустріальний розвиток України. Харків: Повноколір. 2020. 432 с.

25. Попова А.О., Лохоня О.І. Наука в розвитку економіки України та окремих країн світу. Економіка України. 2020. № 9. С. 21—36.

26. Ільчук М.М., Коновал І.А., Барановська О.Д., Євтушенко В.Д. Розвиток ринку зерна в Україні та його стабілізація. Економіка АПК. 2019. № 4. С. 29—38.

References:

1. Il'chenko, T.V. (2016), "Marketing research in the agricultural market of Ukraine: features and prospects", *Naukovyj visnyk Uzhgorod'skogo nacional'nogo universytetu*. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo, vol. 10, pp. 125—128.

2. Jerankin, O.O. (2008), "Features of marketing research by agribusiness entities of Ukraine in modern conditions", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 16—21.

3. Artjuh, T.O. (2010), "Marketing aspects of ensuring the activity of agricultural enterprises-producers of vegetable products", *Agrosvit*. vol. 6, pp. 57—60.

4. Larina, T.F., Lytvynov, A.I. and Potyshnjak, O.M. (2019), "Piggyback transportation as an element of the supply chain of agricul-

tural products to the world market", Aktual'ni problemy innovacijnoi ekonomiky, vol. 2, pp. 74—79.

5. Mesel'-Veseljak, V.Ja. (2018), "Cereal production in Ukraine: potential opportunities", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 5—14.

6. Malik, M.J. and Lupenko, Ju.O. (2009), "State regulation of the agricultural sector of the economy in the research of domestic scientists", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 153—158.

7. Andrijchuk, V.G. (2015), Ekonomika pidpryjemstv agropromyslovogo kompleksu [Economics of agro-industrial enterprises], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Danyl'chenko, R.V. (2014), "Formation of organizational and economic mechanism of grain market", Visnyk agrarnoi nauky Prychornomor'ja, vol. 3 (79), pp. 126—138.

9. Dijesperov, V.S. (2008), Efektyvnist' vyrobnyctva u sil's'kogospodars'komu pidpryjemstvi [Production efficiency in an agricultural enterprise], NSC "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine.

10. Lyshenko, M.O. (2018), Efektyvnist' funkcionuvannja sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstv na rynku zerna: naukovy osnovy, stan, perspektyvy [Efficiency of functioning of agricultural enterprises on the grain market: scientific bases, condition, prospects], Bury District Printing House, Bury, Ukraine.

11. Kvasha, S.M. and Il'chuk, M.M. (2013), "Economic substantiation of the wheat grain production program in Ukraine" Ekonomika APK, vol. 3, pp. 16—24.

12. Koval'ova, O.M. (2015), "Estimation of potential of development of grain subcomplex of economy of Ukraine", Global and national economic problems, [Online], vol. 7, available at: <http://global-national.in.ua/issue-7-2015/15-vipusk-7-veresen-2015-r/1203-kovalova-o-motsinka-potentsialu-rozvitku-zernovogo-pidkompleksu-ekonomiki-ukrajini> (Accessed 14 January 2021).

13. Kozak, O.A. and Gryshhenko, O.Ju. (2016), "Development of the grain industry of Ukraine at the present stage", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 38—47.

14. Shpychak, O.M. (2014), "Grain market potential in Ukraine: problems and prospects", Ekonomika APK, vol. 7, pp. 83—91.

15. slovaidilo.ua (2020), "Grain yields in Ukraine: how it changed in 2014—2019", [Online], available at: <https://www.slovaidilo.ua/2020/05/07/infografika/ekonomika/urozhajnist-zernovyh-ukrayini-yak-zminyvalasya-2014-2019-rokax> (Accessed 14 January 2021).

16. Information and analytical portal of the AIC of Ukraine (2020), [Online], available at: <https://agro.me.gov.ua/en/news/oficijno-u-20192020-mr-ukrayina-onovila-rekord-z-eksportu-zernovih-572-mln-tonn> (Accessed 14 January 2021).

17. agropolit.com (2020), "Named the TOP-10 countries-importers of Ukrainian grain", [Online], available at: <https://agropolit.com/news/15417-nazvano-top-10-krayin-importeriv-ukrayinskogo-zerna> (Accessed 14 January 2021).

18. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine Official website (2020), [Online], available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0fa4e1d8-3e02-4711-898a-cdfa9c830b20&title=IgorPetrashko-OzvuchivRezultatiOsinnoiZbiralnoiTaPosivnoiKampanii> (Accessed 14 January 2021).

19. agropolit.com (2020), "The known forecast of grain exports in the 2020/2021 marketing year", [Online], available at: <https://agropolit.com/news/18560-vidomiy-prognoz-eksportu-zernovih-u-2020-2021-marketingovomu-rotsi> (Accessed 14 January 2021).

20. Information and analytical portal of the AIC of Ukraine (2020), "Export from Ukraine of grain, legumes and flour", [Online], available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna> (Accessed 14 January 2021).

21. Demchak, I.M. Mytchenok, O.O. and Trofimova, G.V. (2020), Zovnishn'otorgovel'nyj obig produkciy APK [Foreign trade turnover of agricultural products], Ukragropromproductivist Research Institute, Kyiv, Ukraine.

22. Kindzers'kyj, Ju.V. (2017), "Deindustrialization and its determinants in the world and in Ukraine", Ukraine economy, vol. 11, pp. 48—72.

23. Osec'kyj, V.L. and Kulish, V.A. (2020), "Innovative industrialization in the agro-industrial complex of Ukraine", Ekonomika APK, vol. 4, pp. 54—65.

24. Vlasjuk, V. Maksjuta, A. and Povazhnjuk, S. (2020), Ekonomichne vidrodzhennja cherez industrial'nyj rozvytok Ukra'ny [Economic revival through the industrial development of Ukraine], Povnokolir, Harkiv, Ukraine.

25. Popova, A.O. and Lohonja, O.I. (2020), "Science in the development of the economy of Ukraine and some countries", Ukraine economy, vol. 9, pp. 21—36.

26. Il'chuk, M.M. Konoval, I.A. Baranov's'ka O.D. and Yevtushenko V.D. (2019), "Development of the grain market in Ukraine and its stabilization", Ekonomika APK, vol. 4, pp. 29—38.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2021 р.

УДК 334.7.009.12:65.012.34

Г. О. Коваленко,
к. с.-г. н., доцент кафедри менеджменту,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань, Черкаська обл.
ORCID ID: 0000-0002-7449-9487
І. В. Чукіна,
к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань, Черкаська обл.
ORCID ID: 0000-0002-2259-9363

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.65

ЛОГІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

H. Kovalenko,
PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Management,
Uman National University of Horticulture, Uman Cherkassy region
I. Chukina,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Management,
Uman National University of Horticulture, Uman Cherkassy region

LOGISTICS STRATEGIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Умови конкурентної боротьби вимагають від підприємств застосування нових підходів до планування та управління потоковими процесами, заснованих на принципах логістики. Логістика сприяє досягненню стратегічних, тактичних, оперативних цілей організації бізнесу за рахунок ефективного, з точки зору зниження загальних затрат і задоволення вимог кінцевих споживачів до якості продукції і послуг управління матеріальними і сервісними потоками, а також супутніми потоками інформації і фінансових засобів. У сільськогосподарських підприємствах логістика як система не організована, використовується фрагментарно, характеризується низькою ефективністю. Причина такої ситуації полягає в тому, що керівники сільськогосподарських підприємств не розуміють вагомості використання логістичного інструментарію для забезпечення конкурентних переваг на ринку. Нині логістичні стратегії розробляються та реалізуються агрохолдингами і деякими сільськогосподарськими підприємствами. Відділи логістики зазначених підприємств застосовують класичні варіанти логістичної стратегії, які включають у себе певний перелік профільних (локальних) логістичних стратегій. Логістична стратегія є одним із ключових складників, які забезпечують належний рівень конкурентного потенціалу сучасного сільськогосподарського підприємства. Обрана логістична стратегія повинна ґрунтуватись на визначеній концепції логістики. Сільськогосподарські підприємства в своїй діяльності використовують різні шляхи реалізації обраної логістичної стратегії. Логістика передбачає системне управління процесами змін не лише всередині підприємства, але й у стосунках з його партнерами. Підвищити адаптивність логістичних потоків до нових умов та гнучкість діяльності підприємства можна з допомогою реінжинірингу. Якісні перетворення в управлінні підприємством створюють умови для його розвитку на інноваційній основі. Шляхи, або варіанти, реалізації логістичної стратегії, дозволяють, зважаючи на стрімкі зміни політичних та економічних умов господарювання, досягти передбачених логістичною стратегією результатів діяльності підприємства або зменшити негативний вплив таких наслідків.

The conditions of competition require companies to apply new approaches to the planning and management of flow processes based on the principles of logistics. Logistics contributes to the achievement of strategic, tactical, operational goals of the business organization through effective, in terms of reducing overall costs and meeting the requirements of end users to the quality of products and services management of material and service flows, as well as related flows of information and funds. In agricultural enterprises, logistics as a system is not organized, is used in fragments, is characterized by low efficiency. The reason for this situation is that managers of agricultural enterprises do not understand the importance of using logistics tools to ensure competitive advantage in the market. Currently, logistics strategies are developed and implemented by agricultural holdings and some agricultural enterprises. Departments of logistics of the specified enterprises, apply classical variants of logistics strategy. Which include a list of profile (local) logistics strategies. Logistics strategy is one of the key components that ensure the appropriate level of competitive potential of a modern agricultural enterprise. The chosen logistics strategy should be based on a certain concept of logistics. Agricultural enterprises in their activities use different ways to implement the chosen logistics strategy. Logistics involves the systematic management of change processes not only within the enterprise, but also in relations with its partners. It is

possible to increase the adaptability of logistics flows to new conditions and the flexibility of the enterprise with the help of reengineering. Qualitative transformations in enterprise management create conditions for its development on an innovative basis. Ways, or options, to implement a logistics strategy, allow, given the rapid changes in political and economic conditions of management, to achieve the results of the logistics strategy of the enterprise or reduce the negative impact of such consequences.

Ключові слова: логістичні стратегії, конкурентоспроможність, аграрний ринок, сільсько-господарські підприємства, логістика.

Key words: logistics strategies, competitiveness, agricultural market, agricultural enterprises, logistics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах господарювання логістика виступає засобом досягнення стратегічних цілей організації. Розробка та реалізація підприємствами агропродовольчого комплексу логістичної стратегії дозволяє забезпечити виконання конструктивної стратегічної програми розвитку підприємства, спрямовану на оптимальну організацію поточкових процесів і досягнення конкурентних переваг. В умовах сьогодення розвиток теорії та практики стратегічного логістичного управління знаходиться на початковому етапі, що в свою чергу потребує розробок у сфері формування логістичної стратегії підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вчені наголошують на неможливості ефективної реалізації логістичної стратегії на українських підприємствах через нерозвиненість інформаційних систем у частині обліку логістичних витрат та управління ними, а також системи показників оцінки результатів логістичної діяльності. Таку проблематику висвітлено у дослідженнях Головащенко О., Карого О., Новопісної К. Доцільність використання логістичних стратегій для забезпечення конкурентоспроможності підприємства розглядається в роботах Бутова А., Плетньова С. Здійсненню оцінки логістичної стратегії підприємства присвячено роботи Тарасюк Г., Рудковського О., Погайдак О. Водночас невирішеними на сьогодні залишаються питання адаптації логістичних стратегій до стрімких змін політичних та економічних умов.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття напрямів використання логістичних стратегій на підприємстві для забезпечення його конкурентоспроможності за сучасних умов ведення бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність адаптації підприємств АПК до міжнародного конкурентного середовища вимагають посилення конкурентоспроможності аграрної галузі. Досягнення підприємством конкурентних переваг, або збереження позицій на ринку, потребує своєчасної адекватної реакції на зміни зовнішніх політичних та економічних факторів. Умови конкурентної боротьби вимагають від підприємств застосування нових підходів до планування та управління поточковими процесами, заснованих на принципах логістики [1].

Логістика з позицій бізнесу є інтегральним інструментом менеджменту, який сприяє досягненню стратегічних, тактичних або оперативних цілей організації бізнесу за рахунок ефективного, з точки зору зниження загальних затрат і задоволення вимог кінцевих споживачів до якості продукції і послуг управління матеріальними і сервісними потоками, а також супутніми потоками інформації і фінансових засобів [2].

Напрямок логістики, який пов'язаний із застосуванням її положень і методів у сфері аграрного виробництва це агрологістика. Аграрна логістика як наука розробляє наукові принципи, методи, математичні моделі, що дають змогу планувати, контролювати і управляти транспортуванням, складуванням та іншими матеріальними та нематеріальними операціями, що виникають у процесі доведення сировини та матеріалів до аграрного підприємства, організації виробничого процесу, доведення аграрної продукції до споживання відповідно до його вимог [3].

В Україні агрологістика перебуває на початковому етапі розвитку. Недосконалість логістики, зберігання, інфраструктури аграрного ринку, заважають ефективно функціонувати аграріям. Використання застарілого облад-

нання, техніки, призводить до збільшення виробничих витрат, а це втрати продукції, невідповідність вимогам щодо якості та безпечності сировини, та харчових продуктів. До цього слід додати соціально-економічні та політичні проблеми — зниження темпів розвитку економіки, зростання конкуренції, труднощі на глобальному ринку, фактичні військові дії [4].

Для розвитку підприємства необхідні зміни, спроможні перетворити його на підприємство майбутнього. У нинішніх умовах важливо особливо увагу приділяти своєчасному формуванню нових стратегій розвитку. Логістика дає змогу оновити виробництво на основі довгострокової стратегії майбутнього [5].

Одне із основних завдань аграрної логістики полягає в утворенні інтегрованої ефективної системи регулювання та контролю матеріальними та інформаційними потоками сільськогосподарських підприємств, яка забезпечить високу якість постачання продукції.

Саме ефективне логістичне управління є одним із важливих чинників реалізації конкурентного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Теоретико-методологічні і прикладні напрацювання логістики активно впроваджуються в операційну та стратегічну діяльність підприємств в усіх галузях економіки. Дедалі відчутнішою стає необхідність у розвитку і впровадженні у практику логістичних інформаційних систем, що дозволили б органічно об'єднати в єдине ціле усі логістичні підсистеми. Це зумовлено тим, що інформація на сучасному рівні розвитку — це самостійний виробничий чинник, потенційні можливості якого відкривають широкі перспективи для зміцнення конкурентоспроможності підприємства. При цьому інформаційна логістична система припускає створення комп'ютерної мережі, баз даних, комунікацій, комплексу заходів щодо прийняття управлінських рішень. Найчастіше основним критерієм такої ефективності вважають мінімізацію логістичних витрат. Саме тому важливою складовою підвищення економічної ефективності логістичної системи є визначення та реалізація резервів економії або оптимізації витрат ресурсів. Підвищення ефективності діяльності передбачає врахування витрат, їх економії та оптимізацію на усіх етапах проходження матеріального, фінансового, інформаційного, енергетичного і кадрового потоків [2].

Логістичні заходи дають можливість покращувати внутрішні та зовнішні зв'язки таким чином, щоб гарантувати успішний взаємний вплив окремих складових і досягти ефекту си-

нергії. Успішні підприємства намагаються автоматизувати не окремі процеси, а зв'язані ланцюжки (управління постачанням, збутом, фінансами, інвестиційною діяльністю), що сприяє формуванню комплексних управлінських рішень. Стратегічне логістичне управління розвитком підприємства дозволяє сформувати та організувати раціональне використання його потенціалу [6].

Традиційним визначенням стратегії вважається її усвідомлення як загального напрямку дій, які визначають перспективний розвиток підприємства щодо досягнення переваг. У більшості трактувань стратегії акцентується увага на таких її особливостях як здатність реагувати на непередбачувані дії в умовах конкуренції та взаємодіяти з зовнішнім оточенням, а також створювати позицію підприємства на ринку шляхом вибору видів діяльності, що кардинально відрізняються від конкурентів [4].

Під логістичною стратегією розуміють комплекс рішень, планів, заходів, що пов'язані з ефективним управлінням матеріальними потоками в межах логістичної системи. Логістична стратегія підприємства спрямована на оптимізацію ресурсів при управлінні матеріальними, інформаційними, фінансовими, енергетичними, кадровими та іншими потоками. Існують різні мотивації для розробки логістичної стратегії: усвідомлений вибір; в залежності від цілей [1]. Важливим позитивним моментом логістичних рішень у розвитку підприємства є можливість швидкої адаптації підприємства до умов ринку. За умови правильних підходів до формування і розроблення стратегії ці процеси пристосування вимагають порівняно невисоких витрат, і дають змогу забезпечити зростання частки ринку та отримання конкурентних переваг. Все це свідчить про високу ефективність і результативність логістики при вирішенні завдань розвитку підприємства. Логістичні заходи дають змогу удосконалювати внутрішні та зовнішні кластерні зв'язки у такий спосіб, щоб забезпечити позитивний взаємний вплив окремих елементів і домагатись синергетичного ефекту в діяльності підприємства, особливо на перспективу. Для цього важливо на основі діагностики стану підприємства виявити саме ту інформацію, яка є найістотнішою для успішного управління процесами постачання та збуту продукції. Сучасним інструментом між ланками ланцюга постачання, виробництва та збуту може бути система управління ресурсами підприємства. Для забезпечення необхідних умов розвитку підприємства необхідно сфокусувати інвестиції на найефективніших проєк-

тах. Стратегічне логістичне управління розвитком підприємства дає змогу оптимально сформувати та організувати раціональне використання потенціалу підприємства у часі і просторі. Для підвищення ефективності цих процесів необхідно розробити відповідні механізми логістичного управління розвитком підприємства. З цією метою розроблено сучасні інструменти реалізації цілей розвитку за певними групами бізнес-процесів. На практиці підприємство фокусує логістичну стратегію на одному конкретному стратегічному напрямі. Такими напрямками можуть бути: пропозиція споживачам визначеного сегменту ринку потрібного товару, забезпечення високої якості товару і послуг, оптимізація маршруту доставки товару в указане замовником місце, вибір найбільш вигідного місця для надання послуги або видачі замовникові товару, а також мінімізація витрат, пов'язаних зі зберіганням та доставкою товару замовникам. З огляду на це можна стверджувати, що логістична стратегія є одним із ключових складників, які забезпечують належний рівень конкурентного потенціалу сучасного агропідприємства. Логістична стратегія у себе включає певний перелік профільних (локальних) логістичних стратегій. Серед великої кількості логістичних стратегій, що застосовуються підприємствами, можна виділити кілька базових [7]. Це стратегія мінімізації загальних логістичних витрат, стратегія покращення якості логістичного сервісу, стратегія мінімізації інвестицій у логістичну інфраструктуру, стратегія логістичного аутсорсингу, "Ощадлива" логістика [1].

Для підприємств аграрного сектору економіки особливий інтерес представляють потенційні можливості реалізації вказаних стратегій та відповідно отримання конкурентних переваг. Обрана профільна логістична стратегія повинна відповідати конкурентній стратегії підприємства і ґрунтуватись на визначеній концепції логістики. Це можна пояснити в такий спосіб. Якщо аграрне підприємство реалізовує конкурентну стратегію концентрованого росту за рахунок розширення географії ринків збуту своєї продукції, то в якості профільної логістичної стратегії ним може бути обрана, наприклад, стратегія мінімізації інвестицій у логістичну інфраструктуру з децентралізацією розподілу товарних потоків аграрної продукції. Основні напрями реалізації такої стратегії будуть полягати у: використанні логістичних посередників у дистрибуції, створенні мережі регіональних розподільних центрів, а також децентралізованому управлінні логісти-

кою у виділених регіонах збуту і створенні інформаційної системи, що підтримує логістику упродовж усього ланцюга поставок аграрної продукції [7].

Успішні підприємства намагаються автоматизувати не окремі процеси (облікові, складські операції), а зв'язані ланцюжки (управління поставанням, збутом, фінансами, інвестиційною та інноваційною діяльністю), що сприяє формуванню комплексних управлінських рішень. Ступінь використання потенціалу інформаційних технологій при реалізації бізнес-завдань залежить від розуміння керівництвом природи бізнесу та участі у розробленні й реалізації стратегії підприємства [5].

Відділами логістики, а отже, і відповідними їх кадрами, що можуть розробляти та реалізовувати логістичні стратегії, забезпечені вертикально інтегровані структури — агрохолдинги та окремі сільськогосподарські підприємства. Зазначені підприємства, навіть за умов відсутності власної розробленої логістичної стратегії, застосовують її класичні варіанти. Сільськогосподарські підприємства — постачальники сировини для харчової та переробної промисловості використовують стратегії управління запасами.

Зміна підходів до формування стратегій підприємств з позицій логістики розвитку полягає у: переорієнтації уваги на збутові поточкові процеси, на відміну від зосередженості на використанні виробничих потужностей, тобто зміщення акцентів у бік потреб ринку і можливостей задоволення попиту замість основної уваги на процесах виробництва; переході на інтегроване управління потоковими процесами із чітким урахуванням потреб споживача та колективу підприємства, зокрема, при визначенні оптимальних партій поставок, на відміну від попередніх уявлень про концентрацію уваги на виробничих процесах [8].

Підприємства в своїй діяльності використовують різні шляхи реалізації обраної логістичної стратегії. ПАТ "Миронівський хлібопродукт" одним із основних завдань обслуговування споживачів вважає своєчасну та точну доставку продукції з філіалів і виробництва з мінімальними витратами і високим сервісом. Товариство здійснило в 2014 р. оптимізацію документообігу для роботи з торгівельними мережами. Застосування автоматизованого друку пакетів документів на весь відвантажений товар вздовж усього рейсу транспортного засобу дозволило значно скоротити час на підготовку документів. Впроваджена за участю товариства — аутсорсера eSoft система маршру-

тизації постійно доповнюється. Проведення оптимізації адресного зберігання в складській логістиці дозволило протягом одного року зменшити кількість пересорту запасів на 50% та підвищити якість доставки товарів. Молочна компанія "Галичина" здійснила перехід на нову стратегію розвитку. Компанія перейшла на Pull-систему (виробництво на підставі реального споживання). За умов використання системи ринкова інформація надходить безпосередньо на підприємство, яке отримує можливість одразу формувати виробничу програму та графік роботи цехів. За таких умов господарювання не може бути зайвих запасів, що відповідно зменшує логістичні витрати. Впровадження зазначеної системи стало можливим завдяки досягненню високого рівня координації, як всередині компанії, так і з зовнішніми партнерами [9].

Підвищити адаптивність логістичних потоків до нових умов та гнучкість діяльності підприємства можна з допомогою реінжинірингу. Його потенціал радикальних змін дає змогу досліджувати бізнес-процеси підприємства із урахуванням поставлених цілей розвитку та забезпечує їхній логічний взаємозв'язок. У результаті це дає змогу точно ставити цілі й передбачати кінцеві результати за кожним видом діяльності [8].

Якісні перетворення в управлінні підприємством створюють умови для його розвитку на інноваційній основі. Логістика передбачає системне управління процесами змін не лише всередині підприємства, але й у стосунках з його партнерами [10].

У сучасних умовах господарювання, які характеризуються змінами (політичними та економічними) підприємства задля збереження власних ринкових позицій вимушені: частково або повністю відмовитися від обраної логістичної стратегії (наприклад, відмова від аутсорсингу); розглянути доцільність використання нової логістичної стратегії (з врахуванням фактору часу); зосередитися на шляхах реалізації логістичної стратегії. Вирішення зазначеної проблеми полягає в розробці підприємствами адаптивних шляхів реалізації логістичних стратегій. Адаптивні шляхи реалізації логістичної стратегії — варіанти, що дозволяють зважаючи на стрімкі зміни політичних та економічних умов господарювання досягти передбачених логістичною стратегією результатів діяльності підприємства або зменшити негативний вплив таких наслідків. При визначенні доцільності використання адаптивних шляхів реалізації логістичних стратегій підприємствам, пере-

дусім потрібно розглянути відомі концепції, методи та прийоми, застосування яких є економічно доцільним.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на наукові досягнення, логістичне управління сільськогосподарських підприємств знаходиться на початковому етапі свого розвитку. Логістика як система не організована, застосовується фрагментарно, характеризується низькою ефективністю, що пояснюється об'єктивними обставинами. Основна причина полягає в нерозумінні керівництвом підприємств вагомості використання інструментарію логістики.

Логістична стратегія та її інструменти можуть забезпечити як оптимізацію внутрішнього середовища підприємств, так і конкурентні переваги та стійке положення на ринку. Процес формування логістичної стратегії є достатньо складним в умовах сьогодення, враховуючи недосконалість систем управління підприємствами та необхідність адекватно реагувати на зміни політичних та економічних умов господарювання. Зменшення негативного впливу таких наслідків можна досягти завдяки використанню адаптивних шляхів реалізації логістичної стратегії.

Під час вибору стратегії розвитку підприємствам варто спиратись на логістичну стратегію як її концептуальну основу. У ході дослідження встановлені основні профільні логістичні стратегії підприємств аграрного сектору — це стратегія скорочення логістичних витрат, стратегія поліпшення якості логістичного сервісу, стратегія логістичного аутсорсингу і стратегія мінімізації інвестицій у логістичну інфраструктуру.

Створити досконалу для всіх підприємств логістичну стратегію неможливо. У кожного з них вона буде особливою, тому що її метою вважається досягнення певних стратегічних завдань.

Литература:

1. Косарева Т.В. Аграрна логістика: сутність і багатоаспектність / Т.В. Косарева // Економіка АПК. К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки". 2008. № 10. С. 37—43.
2. Вишневська О.М. Особливості логістичних систем сільськогосподарських підприємств / О.М. Вишневська, Т.В. Двойнісюк, С.В. Шигида // Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Вип. 7. 2015. С. 106—109.

3. Гуторов О.І. Логістика: навч. посібник / О.І. Гуторов, О.І. Лебединська, Н.В. Прозорова / Харк. нац. аграр. ун-т. Харків: Міськдрук. 2011. — 322 с.

4. Свірідова С.С. Сучасні інструменти стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами / С.С. Свірідова, С.А. Толстова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2017. № 2 (30). С. 109—116. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No2/109.pdf>

5. Довбенко В.І. Логістика процесів розвитку підприємств та їхніх об'єднань / В.І. Довбенко. Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". 2007. № 14 (594), С. 398—408.

6. Шишкін В.О. Перспективи використання логістичної стратегії як умова забезпечення конкурентоспроможності підприємства / В.О. Шишкін, Я.Ю. Бахметова // Електронне наукове фахове видання з економічних наук "Modern Economics". № 14. (2019). С. 296—300.

7. Сумець О.М. Змістовний аналіз дефініції "Логістична діяльність" / О.М. Сумець. Сталий розвиток економіки. 2013. № 4. С. 292.

8. Бутов А. Перспективи використання логістичних стратегій для забезпечення конкурентоспроможності підприємства / А. Бутов // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С.І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2013. Т. 14. № 2. С. 124—131.

9. Тарасюк Г. Ключові показники ефективності та оцінка логістичної стратегії підприємства / Г. Тарасюк, О. Рудківський, О. Погайдак. Соціально-економічні проблеми і держава. 2013. Вип. № 2 (9). С. 223—231.

10. Маркетинг і логістика: концептуальні основи та стратегічні рішення. Навч. посібник у схемах і таблицях (для організації самост. роботи студентів ВНЗ) С. В. Смерічевська, М.В. Жаболенко С.В. Чернишова та ін.: за заг. ред. С.В. Смерічевської. Львів: "Магнолія 2006". 2013. 552 с.

References:

1. Kosareva, T.V. (2008), "Agricultural logistics: the nature and multidimensional", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 37—43.

2. Vishnevskaya, O.M. Dvojnisiuk, T.V. and Shyhyda. S.V. (2015), "Peculiarities of logistic systems of agricultural enterprises", *Global and national economic problems. Nikolaev National University named after V.O. Sukhomlinsky*, vol. 7. pp. 106—109.

3. Gutorov, O.I. Lebedyn'ska, O. I. and Prozorova, N. V. (2011), *Lohistyka [Logistics]*, Kharkiv. nat. agrarian. un-t. City Press, Kharkiv, Ukraine.

4. Sviridova, S.S. and (2017), "Modern tools of strategic management of agricultural enterprises", *Economics: the realities of time. Scientific journal*, vol. 2, pp. 109—116.

5. Dovbenko, V.I. (2007), "Logistics of enterprise development processes and their associations", *Bulletin of the National. Lviv Polytechnic University*, vol. 14, pp. 398—408.

6. Shishkin, V.O. and Bakhmetova, Ya. Yu. (2019), "Prospects for the use of logistics strategy as a condition for ensuring the competitiveness of the enterprise", *Electronic scientific professional publication on economic sciences "Modern Economics"*, vol. 14, pp. 296—300.

7. Sumets, O. M. (2013), "A meaningful analysis of the definition of "Logistics"", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, vol. 4, pp. 290—295.

8. Butov, A. (2013), "Prospects for logistics strategies to ensure the competitiveness of enterprises", *Economic Analysis*, vol. 14, pp. 124—131.

9. Tarasyuk, G. Rudkivkyi, A. and Pohaydak, A. (2013), "Key performance indicators and evaluation sourcing company", *Socio-economic problems and the state*, vol. 2, pp. 223—231.

10. Smerichenska, S.V. Zhabolenko, M.V. and Chernyshev, S.V. (2006), *Marketing and Logistics: conceptual bases and strategic decisions [Teach. manual in charts and tables for self organization. of university students]*, Magnolia, Lviv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 17.01.2021 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 657.6:658.1

Ю. В. Подмешальська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0001-6353-4542
А. Ю. Прокопенко,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-6075-2242

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.71

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА АУДИТ ДОХОДІВ ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

Yu. Podmeshalska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting,
Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya
A. Prokopenko,
Master's student of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit,
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya

IMPROVING ACCOUNTING AND AUDITING OF REVENUES FROM SALES OF FINISHED PRODUCTS IN TERMS OF INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES

У статті розроблено пропозиції щодо удосконалення обліку та аудиту доходів від реалізації готової продукції на підприємстві. Запропоновані заходи щодо удосконалення обліку та аудиту доходів від реалізації готової продукції полягають у такому:

- внести додатковий розділ до типової форми № М-20 "Умови визнання доходу від реалізації готової продукції", що дозволить мати інформацію про передачу ризиків, вигід, контролю щодо володіння готовою продукцією;
  - для документального оформлення дотримання умови — отримання майбутніх економічних вигід, пропонуємо скласти форму для визначення майбутньої економічної вигоди від реалізації готової продукції за поточний період, яка буде виконувати як інформаційну функцію та й контрольну;
  - для посилення внутрішнього контролю обліку виконання договірних зобов'язань запропоновано обліковий регістр — Книга обліку виконання договірних зобов'язань документ, основна мета, якого є контроль за виконанням договірних зобов'язань;
  - для обліку та контролю за повнотою та достовірністю відображення визнаного доходу від реалізації готової продукції запропоновано Відомість контролю визначення доходу від реалізації готової продукції та відображення в обліку і фінансовій звітності;
  - для обліку та контролю вирахувань з доходу від реалізації готової продукції запропонована до використання Відомість аналітичного обліку до субрахунку 701 "Дохід від реалізації готової продукції".
- Впровадження пропозицій щодо удосконалення обліку доходів від реалізації готової продукції дозволять підвищити ефективність системи обліку та внутрішнього контролю доходів від реалізації готової продукції, узагальнити інформацію, оптимізувати контроль, здійснювати аналіз з метою прийняття управлінських рішень.

У статті розглянута методика організації та проведення аудиторської перевірки доходів від реалізації готової продукції та документальне забезпечення аудиторської перевірки на етапах проведення аудиту. У статті запропоновано програму аудиту доходів від реалізації готової продукції, форми робочих документів аудитора, форма підсумкового документа за результатами аудиторської перевірки бухгалтерського обліку доходів від реалізації готової продукції.

The article develops proposals for improving the accounting and auditing of income from the sale of finished products at the enterprise. The proposed measures to improve the accounting and audit of income from sales of finished products are as follows:

- make an additional section to the standard form № М-20 "Conditions for recognition of income from sales of finished products", which will provide information on the transfer of risks, benefits, control over the ownership of finished products;
- to document compliance with the condition — to obtain future economic benefits, we propose to make a form for determining the future economic benefits from the sale of finished products for the current period, which will perform both information and control function;

— to strengthen the internal control of accounting for the fulfillment of contractual obligations, the accounting register is proposed— the Book of accounting for the fulfillment of contractual obligations is a document, the main purpose of which is to control the fulfillment of contractual obligations;

— for accounting and control over the completeness and accuracy of the recognition of recognized income from the sale of finished products proposed Statement of control over the determination of income from the sale of finished products and reflection in accounting and financial reporting;

— for accounting and control of deductions from income from sales of finished products proposed to use Statement of analytical accounting to sub-account 701 "Income from sales of finished products".

Implementation of proposals to improve the accounting of income from sales of finished products will increase the efficiency of accounting and internal control of income from sales of finished products, summarize information, optimize control, perform analysis to make management decisions.

The article considers the method of organizing and conducting an audit of income from the sale of finished products and documentation of the audit at the stages of the audit. The article proposes a program of audit of income from sales of finished products., Forms of working documents of the auditor, the form of the final document based on the results of the audit of accounting for income from sales of finished products.

Ключові слова: бухгалтерський облік, аудит, дохід від реалізації готової продукції, синтетичний, аналітичний облік, реєстри обліку, програма аудиту, робочі документи.

Key words: accounting, audit, income from sales of finished products, synthetic, analytical accounting, accounting records, audit program, working papers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання обліку доходів від реалізації готової продукції, які розглядаються науковцями, фахівцями стосуються обговорення принципів, методів визначення та оцінки доходів, порівняння НП(С)БО 15 "Дохід" і МСФЗ, синтетичного обліку. Результати досліджень неузгадані, стосуються більше теоретичної частини обліку та не мають практичних рекомендацій для використання суб'єктами господарювання. Облік доходів від реалізації готової продукції не розглядається окремо як об'єкт обліку з рекомендаціями для організації системи бухгалтерського обліку: синтетичного, аналітичного обліку, документального забезпечення і інших питань організації бухгалтерського обліку в системі автоматизованого бухгалтерського обліку. Відсутність методичних рекомендацій з обліку доходів від реалізації ускладнює організацію обліку суб'єктами господарювання.

Питання методики аудиту в умовах інформаційних технологій також є актуальними і потребують достатніх досліджень, для розробки методичних рекомендацій для їх практичного використання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання обліку та аудиту доходів від реалізації готової продукції є предметом публікацій таких провідних вчених України і фахівців, як: М.Т. Білуха, Н.М. Ткаченко, А.П. Макаренко, В.І. Єфіменко, О.Ю. Редько, Н.Г. Виговська, В.С. Рудницький, М.М. Бенько, С.В. Івахненко та інші. Аналіз останніх досліджень свідчить, що в основному в публікаціях висвіт-

люються питання організації бухгалтерського обліку та аудиту доходів від реалізації готової продукції без урахування широко використання автоматизованих систем бухгалтерського обліку. Недостатньо публікацій присвячено документальному забезпеченні організації бухгалтерського обліку і методики аудиту, що є важливими питаннями ефективності організації обліку і аудиту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Суб'єкти господарської діяльності для організації бухгалтерського обліку використовують інформаційні технології, які зберігають методологію та технологію бухгалтерського обліку, зменшують трудомісткість облікових процедур та підвищують якість обліку. Головним питанням при цьому постає правильний вибір програмного забезпечення. Сучасні програми автоматизації бухгалтерського обліку мають певні переваги та недоліки при їх практичному використанні, виключають можливість арифметичної помилки та неправильного відображення інформації щодо здійснених господарських операцій на рахунках синтетичного та аналітичного обліку та в облікових реєстрах, фінансової звітності. На вибір програмного забезпечення обліку впливають ряд факторів, наприклад, вартість програми та її обслуговування, відповідно до яких і приймається рішення. Але основним критерієм вибору програмного забезпечення повинна бути оцінка можливостей програми щодо забезпечення виконання завдань обліку.

Наприклад, для оцінки програмного забезпечення щодо обліку доходів від реалізації готової продукції необхідно визначити основні

Методичне забезпечення обліку						
Законодавчо-нормативна база						
П(С)БО 15 «Дохід», Н(П)С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»						
Умови визнання доходу від реалізації готової продукції	Оцінка доходу від реалізації готової продукції	Принципи обліку доходів	Розкриття інформації у Примітках до фінансової звітності			
Технологічний процес обліку						
Операції обліку, які відображають рух інформації про облік доходів від реалізації готової продукції						
Реалізація (відвантаження) готової продукції	Оплата за реалізовану готову продукцію	Визначення доходу від реалізації готової продукції	Визначення чистого доходу від реалізації готової продукції			
Визначення податкових зобов'язань з ПДВ	Відображення акцизного податку	Відображення інших вирахувань з доходу				
Об'єкти обліку						
Дохід від реалізації готової продукції	Заборгованість за реалізовану готову продукцію	ПДВ, інші вирахування з доходу від реалізації готової продукції				
Інформаційне забезпечення						
Первинні документи	Довідки-розрахунки	Відомості	Синтетичні рахунки	Аналітичні рахунки	Регістри обліку	Графік документообігу
Облікові процедури						
Збір інформації	Обробка інформації	Відображення інформації в синтетичному обліку	Відображення інформації в аналітичному обліку	Відображення інформації в регістрах обліку	Відображення інформації у фінансовій звітності	
Наказ про облікову політику						

Рис. 1. Основні компоненти системи бухгалтерського обліку доходів від реалізації готової продукції

компоненти системи обліку доходів та проаналізувати, яким чином вони використовуються в програмі для збору, обробки інформації та її узагальнення, можливість внесення оперативних змін та оформлення необхідних зведених відомостей обліку та вирішення ще інших питань. Основні компоненти системи обліку доходів від реалізації готової продукції наведені на рисунку 1.

Законодавчо-нормативне забезпечення організації обліку включає Закони України, нормативні акти, методичні рекомендації, П(С)БО. На рівні суб'єкта господарювання це Наказ про облікову політику, який відображає методологічні принципи формування інформації в обліку відповідно до НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", П(С)БО 15 "Дохід". Оскільки П(С)БО 15 "Дохід" не містить альтернативних варіантів умов визнання та методів оцінки доходу від реалізації готової продукції, вважаємо, що ці питання не слід відображати у Наказі про облікову політику. А тому, підтримуємо тих науковців, які вважають, що в Наказі про облікову політику умови визнання й оцінку доходу від реалізації готової продукції можна не відображати, достатньо відзначити, що методологічні принципи формування інформації в бухгалтерському об-

ліку відбувається відповідно до П(С)БО 15 "Дохід".

Важливим компонентом системи обліку доходів від реалізації готової продукції є визначення господарських операцій для обліку доходів. Незалежно від видів діяльності, кількості видів готової продукції, які виготовляються підприємством, інших умов, можна чітко визначити операції, які пов'язані з обліком доходу від реалізації готової продукції.

Відповідно до методологічних принципів формування інформації в обліку про доходи від реалізації готової продукції для визнання доходу необхідно виконання умов визнання та можливість достовірної оцінки доходу, а саме: покупцю передані ризики і вигоди, пов'язані з правом власності на продукцію; підприємство не

здійснює в подальшому управління і контроль за реалізованою продукцією; сума доходу може бути достовірно визначена та витрати, пов'язані з цією операцією можуть бути достовірно визначені; існує впевненість про отримання майбутніх економічних вигід.

Відповідно до принципів обліку та фінансової звітності моментом реалізації готової продукції є відвантаження готової продукції, при цьому в обліку необхідно відобразити визнаний дохід та визнану дебіторську заборгованість. В обліку господарська операція, яка відображає процес реалізації готової продукції відображається записом:

Дебет 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"

Кредит 701 "Дохід від реалізації готової продукції".

Запис за кредитом субрахунку 701 підтверджує факт визнання доходу від реалізації готової продукції з дотриманням принципів обліку та умов визнання.

Звісно, що в умовах використання інформаційних технологій програма правильно арифметично та методологічно відобразить інформацію про реалізацію готової продукції на синтетичних та аналітичних рахунках обліку, в облікових регістрах та визначить фінансовий результат від операційної діяльності.

Таблиця 1. Додатковий розділ до типової форми № М-20 "Умови визнання доходу від реалізації готової продукції"

Пов'язані з правом власності на готову продукцію		Пов'язані з управлінням, контролем над готовою продукцією	
Ризик	Вигоди	Управління	Контроль
Залишається за		Залишається за	
підприємством покупцем	підприємством покупцем	підприємством покупцем	підприємством покупцем

Примітка: Відмітка (+, або інша) визначає за ким залишається визначена умова.

Джерело: розроблено авторами.

Визначення операцій з обліку доходів від реалізації готової продукції надає змогу визначити: форму і зміст первинних документів, зведені документи; перелік довідок-розрахунків бухгалтерії; графік документообігу; реєстри обліку; синтетичні та аналітичні рахунки обліку. Достовірність даних обліку в інформаційній системі обліку залежить від правильності, повноти, достовірності внесених даних із паперових носіїв інформації, основними із яких є первинні документи та це ще раз підтверджує той факт, що значення правильного вибору первинних форм документів, контроль за інформацією, яку вони відображають.

Нами проаналізовано інформаційна наповненість первинних документів, якими оформлюється реалізація готової продукції. Такий аналіз свідчить про те, що не один з документів не відображає виконання умов визнання доходу від реалізації готової продукції. В практичній діяльності можуть виникнути безліч ситуацій, з відвантаженням готової продукції, наприклад, за документами факт реалізації відбувся, а готову продукцію не відвантажили, і тоді важливим стає питання про передачу ризиків, вигід і управління готовою продукцією.

Умови визнання доходу від реалізації готової продукції можна поділити на групи. Інформацію за кожною з груп умов визнання доходу пропонуємо відображати у відповідному доку-

менті, або в окремому документі, який повинен бути додатком до пакету первинних документів, на підставі яких визнається дохід від реалізації готової продукції.

Пропонуємо наступні варіанти відображення виконання умов визнання доходів від реалізації готової продукції.

По-перше, виконання умов щодо передачі ризиків, вигід, управління та контролю підтверджувати оформленням додатку до накладної на відпуск ТМЦ або вносити в типову форму додаткову інформацію.

По-друге, виконання умов щодо достовірності оцінки доходу, витрат та надходження майбутніх економічних вигід підтверджувати шляхом додавання до пакету документів виконання умов договору додає відповідну довідку.

Суб'єкти господарювання використовують в своїй практичній діяльності типову форму № М-20 "Накладна на відпуск товарно-матеріальних цінностей", яка підтверджує факт відвантаження, тому, на нашу думку, повинна мати й інформацію про передачу ризиків, вигід, контролю щодо володіння готовою продукцією.

Пропонуємо у типову форму внести додатковий розділ: "умови визнання доходу від реалізації", який буде заповнюватися при відвантаженні, з урахуванням обставин, які можуть бути виникнути під час відвантаження готової продукції покупцю (табл. 1).

Таким чином, дотримання умов визнання доходів від реалізації готової продукції, відповідно до П(С)БО 15 "Дохід" буде відображатися документально.

Залишається ще одна умова, яка повинна виконуватися для того, щоб відобразити дохід в обліку— отримання майбутніх економічних вигід. Для документального оформлення дотримання цієї умови, пропонуємо складати відповідний документ бухгалтером, який веде облік виробничої собівартості, фактичної со-

Таблиця 2. Форма для визначення майбутньої економічної вигоди від реалізації готової продукції за поточний період

Вид реалізованої ГП	Реалізована ГП відповідно до договору (код/шифр)	Накладна на відпуск (шифр/код) дата	Субрах. аналітичного обліку ГП, відвантаженої	Собівартість реалізованої ГП	Дохід від реалізації ГП	Майбутня економічна вигода у вигляді надходження грошових коштів/ інших надходжень	
						очікувана	фактично отримана
1	2	3	4	5	6	7	8
На кінець звітного періоду: разом:							

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 3. Книга обліку виконання договірних зобов'язань

Договір Код/ шифр	Вартість повного обсягу поставки	Заборгованість за реалізовану готову продукцію				Погашення заборгованості протягом звітного періоду		Залишок заборгова- ності на кінець звітного періоду	
		Дата реалі- зації ГП	Рахунок- фактура, сума до сплати, грн	Передо- плата /аванс	Дт 361	Наймен- ування. документа, дата	Сума, грн	Дт 361	Сума, грн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вид готової продукції									
Вид готової продукції									

бівартості, а також має інформацію про ціну реалізації готової продукції (табл. 2).

Запропонований документ, підтверджує отримання майбутньої економічної вигоди від реалізації готової продукції відповідно до кожного договору і виду готової продукції. Крім того, він буде виконує й контрольну функцію, а саме:

— по-перше підсумок графи 5 "Собівартість реалізованої готової продукції" за звітний період повинен відповідати:

Рах. 901 "Собівартість реалізованої готової продукції" Звіт про фінансові результати.

Дебетовий оборот Код рядка 2050:

— по-друге, підсумок графи 6 повинен відповідати:

Кредитовому обороту за субрахунком 701 "Дохід від реалізації готової продукції"

— по-третє, підсумок графи 7 повинен відповідати:

Дебетовому обороту відповідного аналітичного обліку до рахунку 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками":

— підсумок графи 8 повинен відповідати:

Кредитовому обороту відповідного аналітичного рахунку до рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"

— різниця між графами 7 і 8 відображає непогашену дебіторську заборгованість за реалізовану ГП на кінець звітного періоду.

Вказані рахунки повинні відповідати Робочому плану рахунків, який використовується на підприємстві.

При виборі програми бухгалтерського обліку особливу увагу необхідно звертати на можливість створення документів для внутрішнього контролю обліку, не всі програми мають таку можливість, тому в практичній діяльності виникає доречність створення таких документів.

Пропонуємо розглянути методику визначення слабких сторін внутрішнього контролю

обліку доходів від реалізації готової продукції та шляхи їх усунення, яка базується на аналізі виконання завдань обліку.

Наприклад, визначимо основні завдання обліку (в скороченому варіанті для прикладу):

1. Достовірність визнання та оцінки доходу, відповідно до П(С)БО.

2. Достовірність відображення доходу в синтетичному та аналітичному обліку, реєстрах обліку і фінансовій звітності.

3. Достовірність визначення фінансового результату від реалізації готової продукції.

4. Облік і контроль виконання договірних зобов'язань.

5. Облік і контроль обсягів реалізованої готової продукції та її структури.

Такі кроки:

— провести аналіз завдань бухгалтерського обліку доходів від реалізації готової продукції;

— визначити завдання обліку, які вирішуються за допомогою програми обліку;

— визначити завдання, які необхідно вирішити;

— розробити шляхи для їх вирішення.

Ми виділили п'ять завдань, з них можна визначити, що перше завдання виконується в момент відвантаження готової продукції— оформлюються первинні документи, інформація, яких підтверджує:

— факт визнання, оцінки доходу, дотримання принципу нарахування;

— є підставою для внесення первісної інформації в програму бухгалтерського обліку і початком автоматизованого збору, обробки інформації.

Друге і третє завдання виконуються автоматично програмою обліку, як правило, всі програми обліку ці питання вирішують.

Проблемними питаннями є вирішення п'ятого та шостого завдання. Розглянемо варіант реалізації готової продукції відповідно до до-

Таблиця 4. Відомість контролю визначення доходу від реалізації готової продукції та відображення в обліку і фінансовій звітності

Номер рахунка-фактури, дата / накладної на відпуск ГП, дата	Визнаний дохід від реалізації, відповідно до рахунку – фактури / накладної на відпуск ГП	Відображення доходу від реалізації готової продукції в обліку та фінансовій звітності					
		Рахунок аналітичного обліку	Кредит Рах.70	Журнал	Оборотна відомість	Звіт про фінансові результати	Звіт про рух грошових коштів
1	2	3	4	5	6	7	8
			Повинен дорівнювати підсумку за гр. 2, підсумку за гр. 3				
Разом:			X	X	X	X	X
	Підсумки повинні бути однаковими						

Джерело: розроблено авторами.

говорів поставки готової продукції. Договори поставок оформлюються і зберігаються у менеджів, відповідальних за поставку готової продукції. Контрольна функція виконання договірних зобов'язань залишається за менеджерами. Контрольну функцію за оплатою за реалізовану готову продукцію виконує бухгалтерія. Виникає потреба в поєднанні обліку виконання контрольних функцій, які виконуються двома підрозділами. Для посилення внутрішнього контролю обліку виконання договірних зобов'язань пропонуємо створити документ, основна мета, якого є контроль за виконанням договірних зобов'язань (табл. 3).

Запропонований документ виконує функцію зведеного документа для контролю погашення заборгованості за реалізовану готову продукцію в розрізі договорів поставки, за видами готової продукції, а також для достовірності визначення дебіторської заборгованості на кінець звітного періоду, яка повинна відповідати залишку на рахунку 36, журналу, відомості, фінансовій звітності.

Протягом звітного періоду менеджери будуть мати змогу отримати оперативну інформацію про розрахунки за реалізовану готову продукцію для контролю за оплатою та прийняття відповідних рішень щодо погашення простроченої заборгованості, а також для проведення необхідного аналізу розрахунків за замовниками.

Одним із основних компонентів обліку доходів є інформаційне забезпечення облікового процесу, головна мета якого — визначення документального забезпечення відображення інформації господарських операцій. Аналіз цього компоненту дозволяє:

— визначити обсяг первинних і зведених документів, їх форму і зміст для використання як у паперовому вигляді, так і за допомогою автоматизованого обліку;

— визначити документи з контрольною функцією, для перевірки правильності внесення інформації первинних даних у систему обліку.

Для контролю за повнотою та достовірністю відображення визнаного доходу від реалізації готової продукції пропонуємо для використання Відомість контролю визначення доходу від реалізації готової продукції та відображення в обліку і фінансовій звітності (табл. 4).

Графа 1, запропонованої відомості, має контрольне значення для підтвердження повноти відображення обліку всіх рахунків-фактур і відповідності інформації накладним на відпуск готової продукції. Інформація інших граф теж порівнюється, що виключає можливість помилки при внесенні первинних даних в систему бухгалтерської програми та її впливу на інформацію в обліку та звітності.

Для контролю обліку вирахувань з доходу від реалізації пропонуємо до використання Відомість аналітичного обліку до субрахунку 701 "Дохід від реалізації готової продукції" (табл. 5).

Отже, визначення облікових процедур є визначальним фактором для організації роботи облікового апарату, з урахуванням автоматизованого ведення бухгалтерського обліку. Аналіз основних компонентів бухгалтерського обліку, визначення задач для кожного компонента та їх вирішення шляхом використання інформаційних технологій дозволяє визначити вимоги до програми автоматизації обліку і зробити правильний вибір для ефективної організації бухгалтерського обліку доходів від реалізації готової продукції, з урахуванням додаткових контрольних бухгалтерських процедур та їх документального оформлення.

У сучасних умовах автоматизації бухгалтерського обліку змінюється і методика прове-

**Таблиця 5. Відомість аналітичного обліку до субрахунку 701
"Дохід від реалізації готової продукції"**

Дата	Види вирахувань						Списання чистого доходу		Разом
	ПДВ		Акцизний податок		Інші, передбачені законодавством				
	Кор. рах.	Сума	Кор. рах.	Сума	Кор. рах.	Сума	Кор. рах.	Сума	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
01.01.202Хр.									
...									
31.12.202Хр.									
Разом:	X		X		X		X		

Джерело: розроблено авторами.

дення аудиторської перевірки. В залежності від якості програми обліку, яку використовує клієнт і оцінки системи внутрішнього контролю аудитор обирає стратегію аудиторської перевірки бухгалтерського обліку доходів від реалізації готової продукції. Незалежно від обраної методики проведення аудиторської перевірки елементи організації і проведення аудиту залишаються незмінними та включають елементи організації та проведення аудиторської перевірки обліку доходів від реалізації готової продукції, як наведено в таблиці 6.

Кожний елемент аудиторської перевірки включає пакет документального забезпечення, за яким оцінюється якість проведеного аудиту. Відповідно до Міжнародних стандартів аудиту Програма аудиторської перевірки є одним із головних документів при плануванні аудиторської перевірки та її проведення. Типових програм аудиту доходів від реалізації готової продукції за формою і змістом не існує. Програма аудиту є завершальним і основним документом підготовчого етапу аудиту. Запропонована нами Програма аудиту з послідовністю визначених аудиторських процедур визначає методичні аспекти аудиторської перевірки, використовується для оцінки якості роботи аудитора і аудиторської фірми (табл. 7).

В Україні відсутні положення про порядок складання робочих документів аудитора, але одним із завдань аудитора є необхідність ведення документації аудиторської перевірки за проведеними аудиторськими процедурами. До складу документацію ауди-

торської перевірки входять робочі документи і підсумкові документи.

Робочі документи складаються аудитором за довільною формою, але відображають професійне судження аудитора щодо методики перевірки за кожною аудиторською процедурою.

Пропонуємо зразки Робочих документів для оформлення результатів виконаних аудиторських процедур, відповідно до Програми аудиту доходу від реалізації готової продукції (табл. 8—16).

Таблиця 6. Елементи організації та проведення аудиторської перевірки обліку доходів від реалізації готової продукції

Елемент аудиторської перевірки	Використання в ході аудиторської перевірки
Договір на проведення аудиторської перевірки	Визначається: - мета перевірки; - завдання перевірки; - терміни проведення перевірки; - вартість аудиторських послуг
Загальний план аудиторської перевірки	Визначає стратегію аудиторської перевірки
Оцінка бухгалтерського обліку і системи внутрішнього контролю	Проводиться шляхом тестування бухгалтерів
Аудиторський ризик і суттєвість	Визначається за результатами оцінки умов бізнесу клієнта, оцінки системи бухгалтерського обліку і системи внутрішнього контролю перед початком аудиторської перевірки, може змінюватися в ході проведення перевірки
Програма аудиторської перевірки	Визначає перелік аудиторських процедур
Аудиторські докази	Визначає аудитор до кожної аудиторської процедури
Методи організації перевірки	Суцільний, вибірковий
Методичні прийоми перевірки	Нормативно-правовий, документальний, арифметичний, порівняння, аналітичний
Робочі документи	Форму і зміст визначає аудитор, складаються на здійснені аудиторські процедури
Підсумкові документи	Форму, зміст визначає аудитор, складаються за результатами аналізу виявлених помилок і шахрайств
Узгодження виявлених недоліків з управлінським персоналом	Форма і зміст визначається аудитором
Аудиторський звіт	Складається після проведення аудиту
Акт виконаних робіт	Підписується сторонами після отримання клієнтом Аудиторського звіту

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 7. Програма аудиторської перевірки доходів від реалізації готової продукції

№	Перелік аудиторських процедур	Джерела інформації	Методичні прийоми перевірки	Відповідальні	Термін перевірки	Індекс РД
1	2	3	4	5	6	7
1.	Перевірка дотримання вимог законодавчо-нормативної бази при організації бухгалтерського обліку доходів від реалізації готової продукції	Наказ про облікову політику, Робочий план рахунків, документально забезпечення процесу реалізації ГП	Нормативно правова, документальна			РД-1
2.	Перевірка правильності визначення ціни реалізації готової продукції за її видами	Договори, накази, розпорядження довідки, довідки-розрахунки	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-2
3.	Перевірка достовірності відображення ціни реалізації в первинних документах у момент визнання доходу від реалізації ГП	Договори, Рахунки – фактури, накладні на відпуск ГП, ТТН	Документальна, зіставлення			РД-3
4.	Перевірка фактично реалізованої ГП відповідно до накладних на відпуск ГП і запланованої, відповідно до Договору на поставку готової продукції	Договір, накладна на відпуск ГП, ТТН	Документальна зіставлення, арифметична			РД-4
5.	Перевірка фактично реалізованої ГП відповідно до рахунка - фактури і запланованої, відповідно до Договору на поставку готової продукції	Договір, рахунки фактури	Документальна, зіставлення, арифметична			РД-5
6.	Перевірка правильності, повноти накопичення доходу від реалізації готової продукції	Рахунки фактури, ТТН, Субрахунок 701, Журнал 6	Документальна, співставлення			РД-6
7.	Перевірка правильності визначення та відображення витрат, які зменшують суму доходу від реалізації готової продукції	Рахунки – фактури, довідки-розрахунки, дані аналітичного та синтетичного обліку	Документальна, арифметична			РД-7
8.	Перевірка правильності визначення чистого доходу від реалізації готової продукції за звітний період та достовірності відображення в регістрах обліку	Головна книга, журнал 6, Відомість 6.1	Арифметична			РД-8
9.	Перевірка правильності розрахунків з бюджетом за сумами ПДВ, акцизного податку	Рахунок – фактура, довідки розрахунки, рахунки обліку	Нормативно-правова, документальна, арифметична			РД-9
10.	Перевірка інформації про відображення інших операційних доходів на субрахунок 701	НП(С)БО, Наказ про облікову політику Договори, Рахунки обліку	Нормативно-правова, документальна			РД-10
11.	Перевірка правильності і своєчасності розрахунків покупцями за реалізовану ГП	Банківські документи, синтетичний, аналітичний облік розрахунків	Документальна, арифметична			РД-11
12.	Перевірка тотожності аналітичного та синтетичного обліку доходів від реалізації готової продукції	Рахунки і регістри синтетичного та аналітичного обліку	Документальна, арифметична			РД-12
13.	Перевірка реалізації готової продукції без укладання договорів на поставку готової продукції	Рахунки-фактури, банківські документи	Документальна, арифметична			РД-13
14.	Перевірка правильності і достовірності відображення доходу від реалізації готової продукції без укладання договорів у синтетичному обліку	Субрахунок 701, Рахунки фактури, виписки банку	Документальна, арифметична			РД-14
15.	Перевірка правильності визначення ПДВ, відображення в обліку, розрахунків з бюджетом за реалізованою ГП без укладання договору	Рахунок-фактура, синтетичний, аналітичний облік	Документальна, арифметична			РД-15
16.	Перевірка правильності визначення суми доходів від реалізації готової продукції за умови попередньої оплати	Платіжні документи, рахунки синтетичного і аналітичного обліку	Документальна, арифметична			РД-16
17.	Перевірка правильності визначення суми доходів від реалізації готової продукції за умови авансу в рахунок оплати готової продукції	Платіжні документи, рахунки синтетичного і аналітичного обліку	Документальна, арифметична			РД-17
18.	Перевірка правильності чистого доходу від реалізації готової продукції на фінансові результати	Оборотна відомість, фінансова звітність	Документальна, арифметична			РД-18
19.	Аналіз виявлених порушень і помилок при проведенні аудиторської перевірки	Робочі документи, інші аудиторські докази	Документальна, арифметична			РД-19

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 8. Робочий документ РД-2. Перевірка правильності визначення ціни реалізації готової продукції за її видами

Договір			Вартість одиниці виміру ГП			Відхилення
Код/шифр	Один. виміру	Вартість один. виміру	Розпорядчий документ	Довідка - розрахунок	Рахунок фактура	
1	2	3	4	5	6	7
Вид готової продукції						
Вид готової продукції						

Примітка: Ціна реалізації найважливіший показник реалізації готової продукції, від якого залежить дохід від реалізації готової продукції та чистий дохід від реалізації готової продукції; показник, який вводиться у Програму обліку доходів від реалізації готової продукції, від якого залежить достовірність відображення інформації в синтетичному та аналітичному обліку, регістрах обліку та фінансовій звітності.

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 9. Робочий документ РД-3. Перевірка достовірності відображення ціни реалізації в первинних документах у момент визнання доходу від реалізації готової продукції

Договір (номер, код) / дата відвантаження	Інформація Рахунка - фактури			Інформація Накладної на відпуск ГП (ТТН)			Відхилення
	К-сть од. вим.	Ціна	Сума	К-сть од. вим.	Ціна	Сума	
1	2	3	4	5	6	7	8
Вид готової продукції							
Вид готової продукції							

Примітка: Отримавши впевненість у достовірності та правильності визначення ціни реалізації готової продукції аудитор перевіряє правильність відображення ціни реалізації в первинних документах, які оформлюються при визнанні доходів від реалізації готової продукції. Отримавши таким чином ще один вид впевненості у достовірності відображення ціни реалізації готової продукції.

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 10. Робочий документ РД-4. Перевірка фактично реалізованої готової продукції відповідно до накладних на відпуск та запланованої, відповідно до Договору на поставку готової продукції

Замовник	Договір (код/шифр)	Відповідно до Договору			За даними накладних на відпуск ГП (ТТН)			Відхилення
		К-сть один. вим.	Ціна реалізації один.	Вартість замовлення	К-сть один. вим.	Ціна реалізації один.	Вартість поставки	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вид готової продукції								
Разом:			X			X		
Вид готової продукції								
Разом:			X			X		

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 11. Робочий документ РД-5. Перевірка фактично реалізованої ГП відповідно до рахунка— фактури і запланованої, відповідно до Договору на поставку готової продукції

Замовник	Договір (код/шифр)	Відповідно до Договору			Відповідно до рахунків - фактур			Відхилення
		К-сть один. вим.	Ціна реалізації один.	Вартість замовлення	К-сть один. вим.	Ціна реалізації один.	Вартість поставки	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вид готової продукції								
Разом:			X			X		
Вид готової продукції								
Разом:			X			X		

Примітка: У результаті проведення аудиторських процедур, які оформлені робочими документами РД-5 і РД-6, аудитор отримує достатні аудиторські докази щодо правильності відображення фактично визнаного доходу від реалізації готової продукції у первинних документах, відсутності помилки та, відповідно до обраного методу суцільної чи вибіркової перевірки, рівень впевненості щодо достовірності інформації.

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 12. Робочий документ РД-6. Перевірка правильності, повноти накопичення доходу від реалізації готової продукції

Визнання доходу відповідно до накладної на відпуск ГП, ТНТ		Сума визнаного доходу відповідно до рахунку - фактури		Сума визнаного доходу, яка відображена за кредитом рах. 701		Сума визнаного доходу, яка відображена в Журналі 6		Відхилення
Номер /Дата	Сума, грн	Номер / дата	Сума, грн	Дата	Сума, грн	Дата	Сума, Грн	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Разом:		X		X		X		

Примітка: Мета перевірки, полягає в отриманні впевненості щодо повноти відображення визнаних доходів за кредитом рахунку 701, тобто що всі отримані доходи відображені та помилки відображення інформації (пропущені або навпаки декілька разів відображені одні й ті ж самі суми визнаних доходів) відсутні.

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 13. Робочий документ РД-7. Перевірка правильності визначення та відображення вирахувань, які зменшують суму доходу від реалізації готової продукції

Дата/ Номер рахунку - фактури	Сума визнаного доходу (кредит 701)	Вирахування, які зменшують суму визнаного доходу (дебет 701)						Відхилення
		За даними обліку			За даними аудиту			
		ПДВ	Акцизний податок	Інші	ПДВ	Акцизний податок	Інші	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Разом:								

Примітка: Виконана аудиторська процедура підтверджує записи за дебетом рахунку 701, які відображають вирахування, які зменшують визнані доходи, одночасно перевіряється сума доходу, відповідно до якого виникають ці витрати, а також аудитор отримує впевненість у достовірності визначення дебетового обороту рахунку 701.

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 14. Робочий документ РД-8. Перевірка правильності визначення чистого доходу від реалізації готової продукції за звітний період та достовірності відображення в регістрах обліку

Визначення чистого доходу від реалізації готової продукції						Відхилення
За даними обліку			За даними аудиту			
Журнал 6 (кредитовий оборот)	Відомість 6.1. (дебетовий оборот)	Сума чистого доходу	Журнал 6 (кредитовий оборот)	Відомість 6.1. (дебетовий оборот)	Сума чистого доходу	
1	2	3	4	5	6	
						7

Примітка: Виконавши якісно попередні аудиторські процедури, аудитор отримує достатні аудиторські докази правильності визначення основних показників (дохід, суми ПДВ, акцизного податку, інших витрат) для висловлення впевненості у достовірності визначення чистого доходу від реалізації готової продукції, який відображається у Звіті про фінансові результати.

Джерело: розроблено авторами.

Тому аудитору необхідно отримати достатні аудиторські докази для правильності визначення ціни реалізації і отримати впевненість у правильності вводу достовірної інформації для її подальшої обробки.

Після виконання аудиторських процедур, їх аналізу, узгодженості виявлених помилок і порушень з керівництвом клієнта складається аудиторський звіт і підписується Акт виконаних робіт.

Запропонований процес аудиторської перевірки доходів від реалізації готової продукції може бути використаний в практичній діяльності.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти системи обліку доходів від реалізації готової продукції. Запропоновано практичні рекомендації для визначення основних компонентів обліку доходів від реалізації готової продукції, які необхідно враховувати під час вибору програми автоматизації обліку, а також для ефективної організації бухгалтерського обліку на підприємстві. Для посилення ефективності системи внутрішнього контролю бухгалтерського обліку доходів від реалізації готової продукції в умовах використання інформаційних технологій запропоновані форми документів, для узагальнення інформації, конт-

Таблиця 15. Робочий документ РД-14. Перевірка правильності і достовірності відображення доходу від реалізації готової продукції без укладання договорів у синтетичному обліку

№	Покупець	Рахунок - фактура		Вид ГП	Один. вим.	К-сть	Ціна один. вимір.	Вартість (ціна) готової продукції		
		номер	дата					Рахунок фактура (до сплати)	Банківська виписка (сплачена)	Відображена за кредитом рах.701
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Разом:		X	X	X	X	X	X			

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 16. Робочий документ РД-19. Аналіз виявлених порушень і помилок під час проведення аудиторської перевірки

№	Виявлені помилки, порушення	Аудиторські докази				Оцінка порушення		Примітки
		Індекс РД	Рахунок обліку	Регістр обліку	Фінансова звітність	Од. вимір./ к-сть	Сума, грн	
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Джерело: розроблено авторами.

ролю, аналізу та прийняття управлінських рішень.

Також у статті розглянута методика аудиту доходів від реалізації готової продукції в умовах використання клієнтом інформаційних систем обліку, а саме: описано послідовність проведення аудиторських процедур для отримання достатніх аудиторських доказів з метою набуття впевненості щодо правильності, достовірності, повноти формування первинної інформації в автоматизованій програмі обліку. Наведено приклади документального забезпечення проведення аудиторської перевірки.

Результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності суб'єктів господарювання, а також для розробки методики організації систем бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю та проведення аудиторських перевірок доходів від реалізації готової продукції.

Література:

1. Макаренко А.П. Фінансовий облік II: навч.-метод. посібник для студ. ЗДІА спец. 6.030509 "ОіА" ден. та заоч. форм навчання / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста // ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2014. — 288 с.
2. Меліхова Т.О., Єременко М.Р. Концептуальні основи обліку заробітної плати та аналізу податкового навантаження для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Економічний вісник Донбасу: наук. журнал. Луганськ, 2012. Вип. 1 (27). С. 150—155.
3. Подмешальська Ю.В., Резніченко Л.О. Удосконалення методики внутрішнього аудиту заробітної плати як засобу внутрішнього контролю на підприємстві. Агросвіт. 2019. № 4. С. 88—96. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.4.88

ту заробітної плати як засобу внутрішнього контролю на підприємстві. Агросвіт. 2019. № 4. С. 88—96. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.4.88

4. Подмешальська Ю.В., Панченко А.М. Удосконалення організації обліку заробітної плати. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 1. С. 58—63. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.1.58

5. Подмешальська Ю.В., Бескоста Г.М., Стафійчук К.В. Аудит розрахунків з оплати праці. Ефективна економіка. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2014), Finansovyy oblik II [Financial Accounting II], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
  2. Melikhova, T.O. and Yeremenko, M.R. (2012), "Conceptual bases of the accounting of wages and analysis of a tax load for increase of level of financial safety of the enterprise", Ekonomichnyi visnyk Donbasu, vol. 1, no. 27, pp. 150—155.
  3. Podmeshalska, Yu. and Reznichenko, L. (2019), "Improvement of the method of internal audit of wages as a means of internal control at an enterprise", Agrosvit, vol. 4, pp. 88—96. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.4.88
  4. Podmeshalska, Yu. and Panchenko, A. (2020), "Improving the organization of payroll", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 1, pp. 58—63. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.1.58
  5. Podmeshalska, Y.V. Beskosta, H.M. and Stafychuk, K.V. (2017), "Audit of payroll calculations", Efektyvna ekonomika, vol.12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5975> (Accessed 04 Dec 2020).
- Стаття надійшла до редакції 05.12.2020 р.

УДК 352:005.21

С. М. Смирнова,
к. геол. н., доцент (бвз) кафедри управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0001-9106-7435

В. М. Смирнов,
к. геол. н., керівник екологічної лабораторії, ТОВ "СЗ "Океан"
ORCID ID: 0000-0003-3809-6098

А. Ю. Мась,
старший викладач кафедри управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0003-1140-2817

Д. Р. Шаповаленко,
магістрант кафедри управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0003-4754-3216

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.82

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

S. Smyrnova,
PhD in Geology, Associate Professor, Department of Land Management, Petro Mohyla Black Sea National University

V. Smyrnov,
PhD in Geology, head of the environmental laboratory, Limited Liability Company "Ocean Shipyard"

A. Mas,
Senior lecturer, Department of Land Management, Petro Mohyla Black Sea National University

D. Shapovalenko,
Master's student of the Department of Land Management, Petro Mohyla Black Sea National University

STRATEGIC LAND USE PLANNING

Статтю присвячено сучасним стратегіям до планування використання земель, яке орієнтоване на доцільність, збалансованість користування благами землі. Сучасна система планування використання земель є недостатньо скоординованою та потребує врегулювання в досягненні позитивного результату на засадах високої економічної ефективності. Наголошено на необхідності дотримання вимог екологічної безпеки в системі стратегічного планування землекористування та охорони земель. Запропоновано здійснити перегляд розподілу функцій на різних рівнях і різних ланках влади на засадах концептуальних орієнтирів і пріоритетів стратегічного планування використання земель. Організаційна частина механізму стратегічного планування використання земель включає організаційно-адміністративні методи управління. Акцентовано увагу на тому, що частина функцій управління повинна належати до компетенції центральних органів влади, а інша — до компетенції органів місцевого самоврядування.

The article is devoted to modern strategies for land use planning. Strategic land use planning is one of the important sciences required for people who use or enjoy the benefits of land and work in this field. Existing land use planning mechanisms have lost their relevance. In this context, the creation of a highly effective land use planning mechanism is now becoming increasingly important, as the country needs to adapt to changes in both domestic and foreign policy processes, and as a result needs to address a range of issues, including the formation of effective mechanisms of public administration in the field of regulation of land resources of the country in the main areas: use, protection and circulation of agricultural land. Institutional support today is clearly insufficient. Scientific principles of complex strategic planning of land use are implemented on the logistics of creation, operation and development of organizational and legal mechanism

for improving land use on the basis of ecological and economic potential and their preservation. Therefore, in principle, it is necessary to focus on the generalization of scientific theoretical and methodological developments in order to provide a sound system of knowledge in the field of land management. The modern system of land use planning is insufficiently balanced and does not provide a positive result in achieving high economic efficiency and environmental safety in land protection and land use. The priorities of management in the field of use and reproduction of productivity of state-owned agricultural lands are recognized as ensuring the implementation of measures for land protection, preservation and reproduction of soil fertility. According to the concept of sustainable development, the scientific principles in the field of use and reproduction of productivity of agricultural lands of state property and their disposal are defined. Some tasks of this concept are to prevent soil degradation processes, increase soil fertility, as well as to rehabilitate disturbed lands. Therefore, it is proposed to review on a systematic basis the conceptual guidelines and priorities for the distribution of strategic land use planning functions at different levels and at different levels of government. The organizational part of the mechanism of strategic planning of land use includes organizational and administrative management methods. Part of the management functions should belong to the competence of central authorities, part — to the competence of local governments.

Ключові слова: стратегічне планування використання земель, землекористування, організаційно-адміністративні методи управління, територіальний устрій, раціональне землеволодіння.

Key words: strategic planning of land use, land use, organizational and administrative management methods, territorial organization, rational land tenure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується загостренням правових, організаційних, економічних, екологічних і соціальних питань, що пов'язані з використанням сільських територій. Складність ситуації зумовлена тим, що відбувається динамічна зміна організаційних структур центральних органів виконавчої влади у системі стратегічного планування використання земель. До того ж потрібно визнати наявність різних, іноді протилежних, політичних інтересів та соціальне незадоволення діями влади щодо вирішення земельних питань. До негативних моментів також слід віднести розпорошеність законодавчих актів, іноді відмічається їх невідповідність один одному. Відмічається збільшення кількості порушень земельного законодавства та загострення екологічних проблем у сфері землекористування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження механізмів стратегічного планування використання земель в Україні зумовлена необхідністю створення правового регулювання у цій галузі. Постає потреба у професійному, обґрунтованому науковими дослідженнями, системному створенні стратегічного планування використання земель на державному, регіональному та місцевому рівнях. Наявні формування та методологія стратегічного пла-

нування використання земель у галузі регулювання земельних відносин, на сьогодні не задовольняють запити, оскільки опрацювання запитів виконувалось без детальних наукових параметрів та за відсутності чітко сформованих критеріїв правового механізму регулювання стратегічного планування використання й охорони земель. На сьогодні відзначається той факт, що ефективність використання земель в Україні потребує подальшої оптимізації. За результатами проведення земельної реформи в Україні проведено процес розмежування землеволодіння і землекористування. Питання реформування відносин власності на землю залишається не достатньо вирішеним. Певна частка земель сільськогосподарського призначення та господарств населення відноситься до недержавної власності. Так, у 2019 р. їх частка зросла до 36,8 тис. га, порівняно з 29,6 тис. га у 1990 р. [1] збільшились від загальної площі земель сільськогосподарського призначення. Ефективність використання земельного фонду свідчить, що результати проведення земельної реформи та аналіз стану. Наявна в Україні фрагментація землеволодіння та землекористування не становить на сьогодні гострої загрози для ведення масштабної діяльності відносно сільськогосподарського виробництва.

Аналіз стану ефективності використання земельного фонду України, тенденції розвитку земельних відносин, на засадах розвитку процесу подальшого реформування свідчать,

що наявна фрагментація землеволодінь та землекористувань не становить на сьогодні гострої загрози для ведення масштабної діяльності відносно сільськогосподарського виробництва. Пріоритетами стратегічного планування використання земель у галузі відтворення продуктивності земель сільськогосподарського призначення державної власності, відповідно до концепції сталого розвитку у сфері використання й відтворення продуктивності земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними, визначено забезпечення здійснення заходів з охорони земель, збереження й відтворення родючості ґрунтів, а саме окремими завданнями зазначеної концепції є запобігання деградаційним процесам ґрунтового покриву, підвищення родючості ґрунтів, а також проведення рекультивациі порушених земель.

О. Конишева [2] наголошує що, рекультивацию порушених земель необхідно розглядати, як комплекс заходів щодо реконструкції ландшафтів, відновлення продуктивності порушених земель та створення на місці "промислових пустель" або на інших ділянках нових культурних ландшафтів.

За минулі роки Україна здобула великих здобутків у дослідженні природних ресурсів, накопичено достатній обсяг фактичної інформації про обсяги, розміщення і властивості окремих їх видів і родовищ, узагальнено досвід сільськогосподарського використання та охорони земель, досліджено закономірності організації територіальних громад. Зазначається той факт, що стратегічне планування використання земель в Україні віддалене від оптимального. Великою кількістю українських аграріїв ігноруються основні агротехнічні заходи за технологічними картами вирощування сільськогосподарських культур. Спостерігається порушення структури посівних площ, в сівозміні змінюється науково обґрунтоване чергування культур. Потрібно також акцентувати увагу на тому, що процес агрохімічного обстеження полів на вміст рухомих форм мікроелементів, вмісту гумусу, кислотності ґрунту спрямований на відтворення продуктивності ґрунтів.

Комплексному теоретико-практичному дослідженню прикладних аспектів стратегічного планування використання земель, розв'язанню проблем формування новітнього підходу у сфері стратегічного планування використання земель присвятили свої праці українські вчені: Крисанов Д.Ф. [3] аналізував основи стратегічного планування використання та охорони

земель; Костенко В.А. [4], який розглянув питання раціонального забезпечення стратегічного планування; Панас Р.А. [5] акцентував увагу на концептуальній політиці стратегічного планування щодо еколого-економічного розвитку землекористування в Україні; Сменти-на Н.О. [6] проаналізувала науково-теоретичні засади реалізації земельного потенціалу України, базуючись на світовому досвіді стратегічного планування використання земель; Балюк С.В., Величко В.В., Горін М.Н. [7] обґрунтовують наукові засади стратегічного планування нормативно-правової бази у сфері управління земельними ресурсами; Паламарчук М.А., Паламарчук О.М. [8] визначили теоретико-методологічні аспекти дослідження у сфері управління земельними ресурсами територіальних громад; Дорош О.С. [9] займався питанням удосконалення стратегічного планування використання земель.

Попри наявність великої кількості наукових праць відносно стратегічного планування використання земель, потребують врегулювання деякі структурні, організаційні, правові, інституційні аспекти їх формування. Виникає необхідність конкретизації сутності характеристики трансформації суспільних відносин у сфері стратегічного планування використання земель. Вирішення цих питань потребує підвищеної уваги як з боку держави, так і науки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Наукові засади комплексного стратегічного планування використання земель реалізуються на логістиці створення, функціонування та розвитку організаційно-правового механізму вдосконалення землекористування на засадах еколого-економічного потенціалу та їх збереження. Тому принципово необхідно зосередити увагу на узагальненні наукових теоретико-методологічних наробок з метою обґрунтованої системи знань у сфері управління земельними ресурсами.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення наукових засад концепції стратегічного планування використання земель.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стратегічне планування використання земель в Україні є важливою функцією в сфері державного управління у галузі земельних відносин. Пріоритети раціонального землекористування полягають у створенні та впровад-

женні перспективних програм стратегічного планування використання й охорони земельних ресурсів на засадах розвитку демографічних, географічних, екологічних, економічних, історичних та інших особливостей конкретних територій.

Державне управління землями орієнтоване на стратегічне планування використання земельного фонду та врегульоване нормами права. Діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин спрямована на врегулювання використаних територій. Стратегічне планування використання охорони земель сільськогосподарського призначення і прилеглих до них земель полягає у розробці та затвердженні землевпорядної документації.

Дослідження правових засад стратегічного планування використання земель в Україні дозволило визначити певні недоліки економічного регулювання у цій сфері, суттєвим з яких є відсутність Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 р., які мають стати важливими елементами системи правового регулювання засад планування використання та охорони земель.

Реалізація ефективного стратегічного планування використання земель залежить від розроблення відповідних законів, стратегій, інструкцій і потребує розв'язання як короткострокових, так і довгострокових завдань. Ще одна суттєва проблема для України, що може завадити ефективній роботі з стратегічним плануванням використання земель — жорсткий розподіл повноважень між державними органами, кожен з яких веде свою політику, що заважає ефективному виконанню робіт із стратегічного планування використання земель. Тому з огляду на вищезазначене важливим є залучення до співпраці всіх зацікавлених сторін із метою опрацювання єдиної політики стосовно стратегічного планування використання земель, розгляду думок та побажань, як державних органів влади, промисловості, приватних інвесторів, представників громад і недержавних організацій.

В Україні переважають ресурси сільськогосподарського використання. Основним ресурсом аграрного виробництва є земля. Згідно з даними Державної служби статистики України у 2017 році загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні дорівнювала 41 489,3 тис. га (з неї 32 544,3 тис. га складає рілля), що становить 132 789 кілометрів квадратних від загальної площі території держави. У структурі площ сільськогосподарських угідь 13 256,6 тис.

га займає рілля, 8 567,3 тис. га — пасовища, 4 327,9 тис. га — сіножаті.

Відповідно до статистичних даних, динаміка земельних ресурсів за 2013—2019 рр., а саме площа сільськогосподарських угідь, характеризується тенденцією до скорочення на 1234,5 тис. га, проте для ріллі характерне зростання на 1242,7 тис. га. Попри зменшення обсягів земельних ресурсів, Україні вдається займати одну з лідируючих позицій у світі за показником площі сільськогосподарських угідь та ріллі на одного громадянина України. Україна займає четверте місце у світі за обсягом сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного жителя з показником 0,93 га, а за обсягом ріллі на одного жителя — друге місце (0,74 га). Наведенні показники, з однієї сторони, свідчать про міцну забезпеченість масштабними обсягами землі для всіх жителів країни та достатню кількість сільськогосподарських угідь для розвитку сімейного фермерства, а з іншого боку, про відсутність резервів для зростання земельних ресурсів.

В умовах науково-економічного прогресу формування матеріальних благ є процесом плідної взаємодії людей і природи. На всіх етапах розвитку сільськогосподарського виробництва очевидним є посилення взаємодії матеріального виробництва і природи на засадах взаємозалежності. Наявність відповідних природних територіальних ресурсів цілком впливає на розвиток продуктивних сил певного регіону, прискорюючи або сповільнюючи їх динаміку.

Подальший розвиток сільськогосподарського землекористування пов'язаний з урахуванням господарського обігу дедалі більшої кількості природних ресурсів і утворення навантаження на навколишнє середовище. Залучення до використання природних багатств істотно залежить від рівня розвитку продуктивних сил.

За запасами природних ресурсів Україна займає провідне місце в Європі. Природно-ресурсний потенціал території визначається, як запаси, цінності, засоби. Ресурси розглядаються як сукупність усіх можливостей, засобів, запасів, джерел, що є і можуть бути мобілізовані, використані для досягнення певної мети. Наша країна займає перше місце за кількістю орних земель, за запасами кам'яного вугілля, природного газу, калійної і кам'яної солей, залізної й марганцевої руд, сірки тощо.

За минулі роки в Україна досягла великих успіхів у вивченні природних ресурсів, нагромаджено велику фактичну інформацію про об-

сяги, розміщення і властивості окремих їх видів і родовищ, узагальнено досвід господарського використання, досліджено закономірності територіальної організації. Одним із вагомих чинників кризового стану земель є відсутність загальнодержавної програми стратегічного планування використання й охорони земель. Неможливо не погодитися з позицією, що процес планування заходів, спрямованих на збереження та підвищення родючості ґрунтів, може досягти успіху лише за однієї умови, якщо воно буде засноване на основі законів розвитку родючості ґрунтів та їх взаємодії з іншими природними факторами.

Загальноприйнятим є той факт, що рівень сільськогосподарських витрат прямо пропорційно залежить за рахунок регіонально-територіального розташування господарства, рівня родючості ґрунтів, вартості та якості оборотних засобів сільськогосподарського виробництва. Їх сума отримує розрахунок за наявності основи величин показників, які вказані у системі показників ефективності стратегічного планування використання та відтворення продуктивності земель. На ефективність впровадження заходів із відновлення земель впливає контроль за плануванням використання і охороною земель, лише за однієї мети — забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями й громадянами земельного законодавства України.

На сьогодні стан стратегічного планування використання та охорони країни характеризуються низкою економічних факторів, попри те, що Україна володіє одним із найбільших родючих земельних угідь, порівняно з іншими державами світу. Однак наявні механізми стратегічного планування використання земель втрачають актуальності. За цієї обставини створення високоефективного механізму планування використання земель стає дедалі актуальнішим, особливо з огляду на потребу провести процес адаптації до змін внутрішньогосподарському середовищу та в зовнішньополітичних процесах. Вирішення цього питання вимагає консолідованого комплексного врахування багатьох аспектів, серед яких основним є формування процесу механізму державного управління у сфері регулювання земельного ресурсу країни. Інституційне забезпечення на сьогодні залишається явно недостатнім.

Ефективність механізму управління у сфері стратегічного планування використання земель сільськогосподарського призначення спрямована на вирішення проблем щодо питань дер-

жавної власності, запобігання процесам зловживанням, недопущення соціальної напруги у сфері стратегічного планування використання земель.

На території України для господарського використання залучено значні обсяги території країни. Надзвичайно високим є рівень розораності території, який становить майже половину територій. Тенденції розвитку землекористування орієнтовані на європейські країни, де рівень освоєності території не перевищує 35 %. Лісистість території України становить 132 564,2 тис. га, що недостатньо для забезпечення екологічної рівноваги. Але виникає нагальна потреба орієнтуватися на середній показник європейських країн, який визначений на рівні 25—30 %.

Надмірна розораність земель (понад 30 183,6 тис. га земельного фонду України), у тому числі на схилах, утворились порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, які негативно вплинули на точну стійкість агроландшафтів і зумовило відповідне техногенне навантаження у сфері екології.

Найбільш вагомим фактором зниження продуктивності земель і зростання деградації агроландшафтів являє собою водна ерозія ґрунтів. На якісний стан земельних ресурсів мають вплив також інші негативні фактори, а саме засоленість, солонцюватість, перезволоження, кислотність, кам'янистість.

Стрімке сільськогосподарське використання земель призводить до відчутного зниження родючості ґрунтів через їх переущільнення, зокрема чорноземів, втрати грудкувато-зернистої структури, водопроникності та аераційної здатності з усіма екологічними наслідками.

У період останніх років визначено, що недостатньо задіяним для оптимізації стратегічного планування використання та охорони земель залишається механізм загального поєднання заходів з економічного стимулювання і юридичної відповідальності у сфері охорони земель, а також встановлення на законодавчому рівні природоохоронних обмежень у використанні земель шляхом здійснення ефективного землеустрою.

Погляд у історичне минуле, у проблематику розвитку та формування земельних відносин, реформування яких започатковане у 1991 році і не завершене досі, свідчить, що запроваджено еколого-економічної моделі господарювання з передачею сільськогосподарських земель у приватну власність. Однак процес приватизації колективних сільськогосподарсь-

ких підприємств пройшов не повною мірою на засадах економічно справедливих пріоритетів. Відзначилась відсутність соціально-економічного обґрунтування перерозподілу земель. Така ситуація стала причиною повного подрібнення сільськогосподарських полів: 6,9 млн громадян набули право на земельну частку, а 27 млн га сільськогосподарських земель передано у приватну власність. Але відсутність практичного досвіду використання земель у активі, відсутність техніки та належного рівня застосування технологічних засобів визначили стійку тенденцію до неефективного використання значної кількості розпайованих земельних ділянок.

На сьогодні обмежено реалізацію заходів з планування використання земель, яка спрямована на ефективне використання землі. Це зумовлено процесом урбанізації, що призводить до необґрунтованої зміни цільового призначення земель та подальшого подрібнення земельних ділянок.

Державна земельна політика актуалізована на рівні раціоналізації, ефективності, професійності, управління земельними ресурсами. Раціоналізація державної земельної політики передбачає впровадження органами державної влади діяльності у галузі земельних відносин. Продовольча і сільськогосподарська організація ООН містить рекомендації з урахуванням критеріїв належного державного управління земельними ресурсами та визначає якість державної земельної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки країни, створення еколого-економічних безпечних умов для провадження господарської діяльності та проживання громадян.

Європейська економічна комісія ООН визначає рекомендації щодо питань управління земельними ресурсами з метою визначення якісного державного управління земельними ресурсами. Зазначено, що повинні бути виконані наступні заходи: визначення на законодавчому рівні форм користування і прав на землю і характеру власності землі, обмежень і зобов'язань, які повинні реєструватися.

До основних завдань слід віднести: забезпечення прозорості діяльності стратегічного планування використання земель, охорону та обіг земель сільськогосподарського призначення. Особливо слід акцентувати увагу на систему управління земельними ресурсами щодо задоволення попиту споживачів на засадах проведення постійного моніторингу земель, оцінки їх ефективності та здійснення контролю за використанням. Важливим є цілісність і про-

зорість функціонування системи стратегічного планування використання земель з урахуванням критеріїв оцінки та показників стану, яка звітують про витрати коштів і часу на виконання кожної операції із землею, а також ступінь задоволення потреб.

Реалізація механізму стратегічного планування використання земель дає змогу забезпечити функціональну ефективної та прозорості системи управління у сфері планування використання земель сільськогосподарського призначення державної власності. Досконале стратегічне планування розвитку сільських регіонів сприяє забезпеченню продовольчої безпеки, підвищенню ефективності регіональної земельної політики, цивілізованому розв'язанню проблем у сфері земельних відносин. Зрозуміло, що тенденція розвитку системи землекористування має бути спрямована на шлях стратегічного удосконалення на засадах забезпечення раціональне використання земель сільськогосподарського призначення з урахуванням законних інтересів суспільства, територіальних громад та держави. До основних завдань стратегічного планування використання земель відносять: удосконалити механізму управління у сфері використання та охорони сільськогосподарських земель на засадах збереження та відтворення родючості ґрунтів, оптимізацію структури земель різного призначення та системи землекористування загалом, актуалізацію даних Державного земельного кадастру. До актуальних питань також належать завдання щодо провести консервацію деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель. Визначено необхідність проведення рекультивації земель відповідно до проекту землеустрою щодо використання екологічно небезпечних, економічно неефективних земельних ділянок та їх залуження або заліснення. Отже, викладена система принципових засад у системі планового землекористування забезпечує раціональне використання земель сільськогосподарського призначення в Україні. Безумовно, що технологічний процес використання земель сільськогосподарського призначення потребує вдосконалення з орієнтуванням на захист та охорону від негативних процесів, запобігання забрудненню і погіршення екологічного стану. Але потрібно враховувати показник щодо скорочення площі сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного жителя України, який є чи не найголовнішим у стратегічному плануванні використання земельних ресурсів та орієнтований на необхідність у підвищенні ефективності використання земель.

Запроваджений механізм планування використання земельних ресурсів базується на вдосконаленні наукових засад еколого-економічної політики, на мінімалізмі соціальної напруги у сфері земельних відносин, застосуванні принципів господарського зниження рівня корупції. Ефективність економічного механізму планування раціонального сільськогосподарського землекористування залежить від об'єктивності визначення еколого-економічної політики суб'єкта господарювання.

Підвищенню ефективності стратегічного планування використання земель сприятиме законодавче забезпечення, посилення відповідальності за псування і забруднення земель, формування системи стратегічного планування, визначення чітких орієнтирів державної політики, чіткий розподіл управлінських функцій між рівнями та органами управління, обов'язковість економічного обґрунтування управлінських рішень, оптимізація плати за забруднення земель, завершення інвентаризації земель, створення підсистем державного оцінювання земельних ділянок та механізмів моніторингу.

Таким чином, окреслюючи в загальній формі систему стратегічного планування використання земель в Україні, подальшу конкретизацію повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, яка полягає у створенні та впровадженні перспективних програм стратегічного планування використання й охорони земель з урахуванням екологічних, економічних, історичних, географічних, демографічних та інших особливостей конкретних територій, а також у прийнятті на їх основі відповідних рішень.

ВИСНОВКИ

Державне регулювання процесу розвитку стратегічного планування використання земель виступає першочерговим пріоритетом державної політики за євроінтеграційним вектором зовнішньої політики України. Посилення важливості вирішення проблеми стратегічного планування використання земель потребує зміни орієнтації держави у напрямку підвищення їх інвестиційної привабливості, розвиток організаційно-економічного інструменту управління ризиками та безпекою розвитку сільськогосподарських угідь, орієнтація на збалансованість господарської інфраструктури села на мультифункціональний розвиток.

Основним завданням вдосконалення механізму використання у сфері стратегічного планування використання земель є раціональне

використання земель в інтересах забезпечення умов для ефективного задоволення потреб суспільства та громадян. Досягнення результату можливо за умов визначення чітких орієнтирів механізму удосконалення управління земельними ресурсами на кадастрову оцінку земель, вдосконалення системи обліку землі та нерухомості, формування новітніх підходів до системи землевпорядкування, завершення реформування відносин власності на землю. Подальша реалізація державної земельної політики передбачає функціональний перерозподіл державної влади у сфері земельних відносин на засадах забезпечення продовольчої безпеки країни, створення екологічно безпечних умов для провадження господарської діяльності, збереження земельно-ресурсного потенціалу для майбутніх поколінь. Державна земельна політика визначається з урахуванням критеріїв якісного стану належного планування використання земель, що містяться в рекомендаціях продовольчої і сільськогосподарської організації.

Аспекти стратегічного планування використання земель здійснюється шляхом поєднання різних методів і механізмів у залежності від особливостей стратегічного планування використання земель та складності прийнятих рішень. Методи стратегічного планування використання земель, як підсистеми управління формують взаємозв'язок, а також оптимізацію характеристик майбутнього розвитку об'єкта планування, включаючи методи досягнення способів та обґрунтування їх доцільності, забезпечуючи прийняття найбільш ефективних управлінських рішень. Відсутність науково-обґрунтованої концепції стратегічного планування використання земель призвела до суттєвих недоліків у системі сільськогосподарського землекористування і втрати державою функцій управління земельним фондом, особливо в частині охорони земель.

Сучасна система стратегічного планування використання земель не забезпечує позитивний результат в досягненні високої економічної ефективності, екологічної безпеки в землекористуванні. Компетенції органів місцевого самоврядування та центральних органів влади потребують перегляду функцій управління на системній основі концептуальних орієнтирів і пріоритетів розподілу функцій управління земельними ресурсами.

Література:

1. Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 21.12.2020).

2. Конишева О. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2002. 175 с.

3. Крисанов Д.Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України: монографія. М.: Інститут економіки НАН України, 2002. 259 с.

4. Костенко В.А. Економіко-правове забезпечення використання та охорони земель: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 "Земельне право; аграрне право; екологічне право; природо-ресурсне право". Харків, 2015. 19 с.

5. Панас Р.С. Рациональное использование та охорона земель: навч. посібн. Львів: Новий Світ, 2008. 352 с.

6. Сментина Н.В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні: теорія, методологія, практика: монографія. Одеса: Атлант, 2015. 175 с.

7. Балюк С.В., Величко В.В., Горін М.Н. Стратегія збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України. К.: Аграр. наука, 2012. 240 с.

8. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. К.: Знання, 1998. С. 178—215.

9. Дорош О.С. Теоретико-методологічні засади територіального планування землекористування: монографія. Херсон: Грін Д. С., 2012. 434 с.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 21 December 2020).

2. Konyshcheva, O. (2002), "Legal provision of prevention of degradation of agricultural lands", Ph.D. Thesis, Law, Kharkiv, Ukraine.

3. Krisanov, D. (2002), "Economic and ecological problems of the food industry of Ukraine", NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

4. Kostenko, V. (2015), "Economic and legal support of land use and protection", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Kharkiv, Ukraine.

5. Panas, R.S. (2008), Ratsional'ne vykorystannia ta okhorona zemel' [Rational use and protection of lands], Novyj Svit, Lviv, Ukraine.

6. Smentina, N. (2015), Stratehichne planuvannia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku na mezorivni: teoriia, metodolohiia, praktyka [Strategic planning of socio-economic development at the meso level: theory, methodology, practice], Atlant, Odessa, Ukraine.

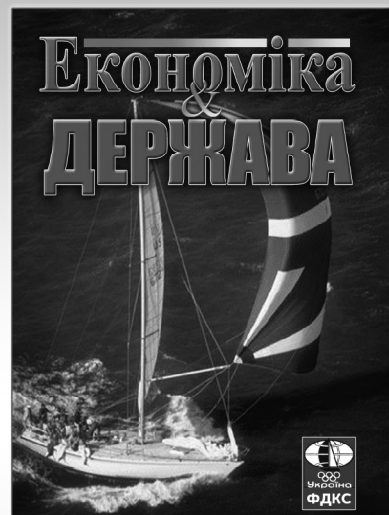
7. Balyuk, S. Velichko, V. and Gorin, M. (2012), Stratehiia zbalansovanoho vykorystannia, vidtvo- rennia i upravlinnia ґruntovymy resursamy Ukrainy [Strategy of balanced use, reproduction and management of soil resources of Ukraine], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.

8. Palamarchuk, M. and Palamarchuk, O. (1998), Ekonomichna i sotsial'na heoh-rafiia Ukrainy z osnovamy teorii [Economic and social geography of Ukraine with the basics of theory], Znannia, Kyiv, Ukraine.

9. Dorosh, O. (2012), Teoretyko-metodolo- hichni zasady terytorial'noho planuvannia zemle- korystuvannia [Theoretical and methodological principles of territorial planning of land use], Hrin' D.S., Kherson, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.33

С. О. Кириченко,
к. е. н., доцент кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0001-7801-0181
К. І. Половинка,
магістрант, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-6891-7814

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.90

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АСОРТИМЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ

S. Kyrychenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
K. Polovynka,
Master's student, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

PRINCIPLES OF ASSORTMENT STRATEGY FORMATION

У статті описуються сутність та основні принципи формування асортиментної політики, що допоможе підприємцям визначитись з комфортним для них направленням. Для організації формування асортименту є чи не найголовнішим питанням як на старті існування, так і протягом роботи. Від вибору продукції залежить конкурентоспроможність підприємства, його дієздатність та прибутковість. Крім того, метою асортиментної політики є не лише оптимізувати список товарів на підприємствах, а й підвищити ефективність підприємства та задовольнити потреби споживачів.

Асортиментна політика передбачає збір інформації про стан сегментів ринку, продукцію, переваги споживачів, рівні цін, макроекономічні показники, умови зовнішньоекономічної діяльності з іноземними компаніями та виробниками.

Управління асортиментом — це досить складний процес, який передбачає: розробку плану дослідження попиту, маркетингові дослідження, формування асортиментного портфеля підприємства, визначення асортиментної стратегії, а також контроль, що містить аналіз асортименту.

The article describes the essence and basic principles of assortment strategy, which will help entrepreneurs to decide on a comfortable direction for them. In addition, a more optimal principle has been identified that can be suitable for any type of enterprise and in any market position.

For organizations, the formation of the range is perhaps the most important issue both at the beginning of existence and during the work. The competitiveness of the enterprise, its efficiency and profitability depend on the choice of products. In addition, the purpose of the assortment strategy is not only to optimize the list of goods in enterprises, but also to increase the efficiency of the enterprise and meet the needs of consumers. The formation of the company's assortment policy in the global sense is aimed at providing conditions for profitable activities of the company, if we consider in more detail, we can note the focus on increasing turnover, entering new markets, increasing economic stability, etc. In general, the goals of the assortment policy are to bring to market as many assortment items as possible; conducting an active innovation policy; ensuring a sufficient amount of inventories in trade, in order to constantly monitor both the quantity and range of products; ensuring quality guarantees of goods sold; the presence in the range of leading products, which are important to focus on with the help of advertising tools and merchandising; reduction of costs associated with maintaining the range; formation of the image of the enterprise by positioning of assortment commodity units. Assortment policy provides for the collection of information on the state of market segments, products, customer preferences, price levels, macroeconomic indicators, conditions of foreign economic activity with foreign companies and producers.

Assortment management is a rather complex and complex process, which includes: development of a plan for demand research, marketing research, formation of the assortment portfolio of the enterprise, determination of assortment strategy, as well as control, which contains assortment analysis.

Ключові слова: асортимент, асортиментна політика, товар, конкурентоспроможність, підприємство, попит, ринок, принципи.

Key words: assortment, assortment strategy, goods, competitiveness, enterprise, demand, market, principles.

ПОСТАНОВА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку нашої держави відбуваються істотні структурні зміни в економічних відносинах. Перехід на ринкові умови ускладнюється проблемами реалізації товарів і послуг, оскільки змінюється структура ринкового попиту і його кон'юнктурні коливання, зростає конкуренція на ринку.

Таким чином, виникають питання розробки і ефективного ведення асортиментної політики на вітчизняних підприємствах. Оптимальний асортимент, який сприяє нормалізації доходу, отримання бажаного прибутку в довгостроковій перспективі є досить актуальним для підприємств, які бажають бути конкурентоспроможними на ринку. Для отримання кращих результатів активності та оптимізації у співвідношенні системи "витрати-збут" потрібно регулярно досліджувати, вивчати повноту асортименту, можливості в розвитку товарів та послуг на майбутнє і досягнення високого рейтингу в економічній діяльності.

До того ж умови ринкової економіки, де саме покупець визначає вимоги до асортименту товару та його якості, підштовхують підприємства до вибору максимально витончених способів вибору та реалізації продукції. Але у більшості випадків формування асортименту підприємствами відбувається за здогадками та "шостим чуттям", частіше за все не використовують методики, які дозволяють формувати асортимент відповідно до потреб споживачів. А вибір товарів є чи не найважливішою складовою товарної політики. Від цього залежить успішне залучення платоспроможного покупця та успішність розвитку підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ

Принципи формування асортиментної політики на підприємствах та вплив їх на конкурентоспроможність досліджували такі дослідники: Белкін І.В., Вербенко К.М., Могилова А.Ю., Малюк С.А., Прядко О.М., Прядко Л.О., Синицина Г.А. та інші. Аналіз розробок даних авторів допоміг у вирішенні поставлених цілей.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідження принципів формування асортименту товарів, визначення більш оптимального принципу для росту підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних умовах саме ринок визначає потрібний асортимент, у зв'язку з цим головною метою підприємств є задовольнити попит більше, ніж супротивники. При некоректно підбраному асортименті компанії стикаються за зниженням прибутку, зниженням конкурентоспроможності та економічної сталості. Виходячи з цього формування асортименту, що слугує утриманні прибутку на бажаному рівні, є вкрай важливим для підприємств, що прагнуть бути конкурентоспроможними [10, с. 8].

Слід зазначити, що під асортиментом розуміють перелік основних видів продукції за певними ознаками і характеристиками, а формування торгового асортименту, як діяльність щодо формування списку товарів, які дозволяють вдовольняють реальні й прогнозуючі вимоги, досягаючи мети, яка визначена керівництвом торгового підприємства відповідно до попиту споживачів у цілях його найбільш повного задоволення. Основними напрямками у сфері формування асортименту є стратегії розширення, стабілізації, оновлення, удосконалення, зменшення й гармонізації [10].

Створення оптимального асортименту та успіх товару спирається на ефективне функціонування системи управління асортиментною політикою.

Водночас важливо зазначити, що асортиментна політика — це частина товарної політики підприємства, метою якої є задоволення попиту та отримання комерційного ефекту підприємства через вибір і реалізацію раціонального товарного асортименту.

Також, на думку Дихтя Е. та Хершгена Х., асортиментна політика — це сукупність цілеспрямованих стратегічних і тактичних дій із забезпечення збалансованої видової різнома-

нітності товарів і раціонального співвідношення товарів з позицій циклічності виробничо-ринкових процесів спирається на низку основних принципів [5].

Формування асортиментної політики підприємства в глобальному значенні спрямоване на забезпечення умов для прибуткової діяльності підприємства, якщо розглянути більш детально, то можемо зазначити, спрямованість на збільшення оборотності, вихід на нові ринки, підвищення економічної стійкості тощо (рис. 1).

Загалом цілі асортиментної політики передбачають виведення на ринок як можна більшої кількості асортиментних позицій продукції; проведення активної інноваційної політики; забезпечення достатнього обсягу товарних запасів в торгівлі, з метою чого здійснюється постійний моніторинг як кількості, так і асортименту продукції; забезпечення гарантій якості товарів, що продаються; наявність в асортименті товарів-лідерів, на які важливо акцентувати увагу за допомогою рекламних інструментів і мерчендайзингу; скорочення витрат, пов'язаних з підтриманням асортименту; формування іміджу підприємства шляхом позиціонування асортиментних товарних одиниць [6, с. 3.5].

До основних завдань асортиментної політики відносять: забезпечення задоволення потреб покупців, залучення нових клієнтів, зростання фінансових підсумків функціонування компанії.

Асортиментна політика передбачає проведення збору інформаційних даних про стан сегментів ринків збуту, продукції, переваг клієнтів, рівня цін, макроекономічних показників, умов зовнішньоекономічної діяльності з іноземними компаніями та товаровиробниками

Зауважимо, що на асортимент товару можуть впливати такі заходи:

- вивчення попиту на товари і їх властивостей;
- цільове опитування населення для визначення думки про якість товарів/ послуг;
- незалежна експертна оцінка по товарах, їх вартості та тарифами;
- зміни, винесені органами управління, підприємством, установою про необхідність підвищення якості товару і зміну правил ціноутворення, припинення випуску товарів тощо [6, с. 3.7].

Рис. 1. Основні цілі асортиментної політики

Оскільки формування асортименту є інструментом підвищення ефективності підприємства, то при його складанні важливі знання про життєві цикли товарів, які дозволяють грамотно керувати торговельним асортиментом. Ці знання можуть гарантувати підприємству орієнтовні обсяги продажів і стійке положення на ринку.

До того ж важливо дотримуватися певних принципів під час формування та управління асортиментною політикою підприємства, зокрема:

1. Принцип довгострокової стратегічної орієнтації, який полягає у відображенні стратегічної мети підприємств та враховує деякі стадії у життєвому циклі товару, передбачає поповнення або зміну асортименту, тобто забезпечує раціональність розподілу засобів на інноваційний напрям, підтримку реалізації чинної продукції та дезактивацію неефективних або "архаїчних" виробів [8].

2. Принцип синергізму, полягає в забезпеченні взаємного зв'язування та взаємного доповнення товарів або їхніх асортиментних груп, таке взаємне доповнення дозволяє створити цілу систему асортиментних складових (асортиментну систему), що володіє здатністю досягати синергетичного ефекту, що базується на використанні внутрішніх взаємозв'язків системних елементів їхнього потенціалу. Він проявляється у здійсненні взаємної фінансово-інвестиційної здійсненні підтримки різних груп, а також економія коштів при збільшенні масштабів діяльності підприємства [10]. Але поряд з економією витрат, вказаний принцип може

тягнути і зовсім не позитивні результати. Але поряд з економією витрат, вказаний принцип може тягнути і зовсім не позитивні результати. Як приклад, ріст ризиків при раптових змінах ринкової активності, які визначаються не тільки одиничними складовими списку товарів, а й всією товарною групою. Запобігти цьому може дотримання принципу стратегічної гнучкості.

3. Принцип стратегічної гнучкості є деяким поєднанням стратегічного простору управління та асортиментних груп, які ґрунтуються на різноманітних способах формування та економічних положень. Ціллю такого з'єднання є збалансування сталих, а також змінних товарних розділів, задля того щоб несподівані зміни на ринку не несли непоправної шкоди для підприємства, а впливали лише на одну зі сфер.

Тож товарна гнучкість формується на основі рівноваги між стійкими та змінними групами, з чого випливає співвідношення, за яким кризові ситуації в одному стратегічному блоці не матимуть непоправних результатів для усіх процесів. Отже, можемо визначити, що маркетингова оцінка сталого розвитку є головним чинником, який визначає відношення того чи іншого товару до певної групи.

Крім того, задача щодо зменшення відсотку ризику і підтримка стійкості підприємства, вирішується саме застосуванням принципу стратегічної гнучкості, способом розширення напрямлень діяльності підприємства та використання нестандартних сфер у радіусі простору господарювання.

Гнучкість асортиментної політики підприємства дає можливість вчасно змінювати конфігурацію пропозиції, враховуючи зміни попиту та тенденцій, що дозволяє підвищити обсяг продажів та підвищує конкурентоспроможність підприємства [10].

4. Розширення асортименту являється змінною списку товарів у кількісних та якісних показниках, підвищуючи новизну, актуальність, повноту та широту продуктів. Причиною таких змін є висока рентабельність та збільшення попиту на певний товар.

5. Стабілізація асортименту — врівноваження списку товарів, яке описується стійкістю асортименту та низькою актуалізацією. Такий принцип зазвичай характерний для продовольчих товарів, які використовують у повсякденні. Що стосується нехарчової продукції, то для неї є типовими зміни пов'язані з науково-технічним прогресом чи модою [3, с. 295].

6. Оновлення асортименту — це певні зміни асортименту, що призводять до росту показ-

ника новизни. Цей напрям можна схарактеризувати як потребу до задоволення попиту споживачів, росту конкурентоспроможності тощо

7. Удосконалення асортименту — це зміни асортименту з метою підвищення його доцільності. Цей принцип охоплює модифікацію списку товарів у комплексному розрізі, шляхом, розширення, оновлення та зменшення асортименту, враховуючи вимоги споживачів [3, с. 296].

8. Гармонізація асортименту — це певні зміни асортименту які спрямовані на рух списку товарів до максимальної його близькості з бажаним або кращим закордонним аналогом.

9. Скорочення асортименту, тобто зменшення обсягу товарів, через падіння попиту на товар, зниження якості, зміна основного направлення підприємства тощо.

10. Націленість на певну категорію асортименту, яка властива окремим магазинам. Стійкий асортимент сприяє мінімізації витраченого часу клієнтів на пошук товару, якщо їм буде відомо, що певний вид товару завжди в наявності.

11. Орієнтація на певний розташування виробника товару, якщо існує така специфіка магазину (Корейська косметика, одяг з Америки) [3, с. 296].

12. Спрямованість на фіксований рівень цін. Це означає, що максимальна вартість товарів знаходиться на одному рівні, що дозволяє покупцям з певним рівнем доходу користуватися послугами підприємства.

13. Спрямованість на глибину і широту споживчих товарів. Під широтою асортименту розуміють загальна кількість товарних категорій, які створюють асортимент, а під глибиною асортименту — товарні позиції кожної товарної категорії окремо. Відповідно, якщо товарних категорій багато і найрізноманітніших видів, то клієнти будуть користуватися товарами і послугами частіше [9, с. 151].

Опис принципів управління асортиментом в асортиментній політиці має допомогти підприємству надалі зрозуміти, який саме товар, продаж якого принесе найбільший прибуток підприємству, адже буде найбільш жаданий покупцями.

ВИСНОВОК

Таким чином, управління асортиментом — це досить складний і комплексний процес, який містить у собі: розробку плану для дослідження попиту, маркетингові дослідження, формування асортиментного портфеля підприємства, визначення асортиментної стратегії, а також контроль, який містить аналіз асортименту.

Розглянувши основні принципи формування асортиментної політики, можемо стверджувати, що принцип стратегічної гнучкості є більш оптимальним у розрізі розвитку підприємства. Даний принцип дає можливість сконцентруватися на пріоритетних напрямках розвитку, гарантуючи сталість при незапланованих змінах на ринку.

Таким чином, можна зробити висновок про необхідність і актуальність формування грамотної, раціональної асортиментної політики компанії, яка визначає ступінь задоволеності клієнтів пропонованою продукцією і послугами.

Література:

1. Абрамович І.А. Товарний асортимент підприємства: сутність та умови формування / І.А. Абрамович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2017. — № 12. — С. 6—9.
2. Ансофф І. Стратегическое управление / И. Ансофф. — М.: Экономика, 1989. — 519 с.
3. Бозуленко О.Я. Формування асортименту товарів як стратегічний елемент комерційної діяльності / О.Я. Бозуленко // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 4. — С. 294—297.
4. Демків І.О. Розвиток понятійного апарату управління гнучкістю підприємства / І.О. Демків // Економічний аналіз. — Тернопіль: Економічна думка, 2010. — № 5. — С. 80—83.
5. Елисеєва І.І. Економетрика: учебник / И.И. Елисеєва, С.В. Курышева, Т.В. Костеева и др.; под ред. И.И. Елисеевой [2 изд., перераб. и доп. 1. — М.: Финансы и статистика, 2007. С. 576.
6. Єфімова Є.О. Актуальність асортиментної політики у сучасному управлінні підприємством роздрібної торгівлі / Є.О. Єфімова // Міжнародний електронний науковий журнал "Траєкторії науки". — 2017. — № 7 (12). — С. 3.1—3.14.
7. Мазаракі А.А. та ін. Економіка торговельного підприємства: підручник для вузів / Під ред. проф. Н.М. Ушакової. — К.: Хрещатик, 1999. С. 140—168.
8. Малюк С.А. Методы и принципы формирования асортиментной политики предприятия / С.А. Малюк // Азимут научных исследований: экономика и управление. — 2014. — № 2. — С. 38—40.
9. Овсак О.П., Назаренко О.П., Зелінський В.В. Особливості формування асортиментної політики виробничого підприємства / О.П. Овсак, О.П. Назаренко, В.В. Зелінський // Інфраструктура ринку. — 2019. — Вип. 34. — С. 149—153.

10. Прядко О.М. Управління торговим асортиментом у роздрібній торгівлі в умовах національної конкурентної політики: монографія / Л.О. Попова, Г.А. Синицина; Харківський державний ун-т харч. та торгівлі. — Х., 2014. С. 5—16.

11. Стратегії, моделі та технології управління економічними системами / Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (8—9 жовтня 2020 р., м. Хмельницький). — Хмельницький: ХНУ, 2020. — 404 с.

References:

1. Abramovych, I.A. (2017), "Product range of the enterprise: the essence and conditions of formation", *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 12, pp. 6—9.
2. Ansoff, I. (1989), *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management], *Jekonomika*, Moscow, Russia.
3. Bozulenko, O.Ya. (2015), "Formation of the range of goods as a strategic element of commercial activity", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 294—297.
4. Demkiv, I.O. (2010), "Development of the conceptual apparatus of enterprise flexibility management", *Ekonomichnyy analiz*, vol. 5, pp. 80—83.
5. Eliseeva, I.I. (2007), *Jekonometrika* [Econometrics], *Finansy i statistika*, Moscow, Russia.
6. Yefimova, Ye.O. (2017), "The relevance of assortment policy in modern management of retail trade", *Mizhnarodnyy elektronnyy naukovy zhurnal "Traiektorii nauky"*, vol. 7 (12), pp. 3.1—3.14.
7. Mazaraki A.A. (1999), *Ekonomika torhovel'noho pidpryemstva* [Economics of a commercial enterprise], *Khreschatyk*, Kyiv, Ukraine.
8. Maljuk, S.A. (2014), "Methods and principles of forming the assortment policy of the enterprise", *Azimut nauchnyh issledovaniy: jekonomika i upravlenie*, vol. 2, pp. 38—40.
9. Ovsak, O.P. Nazarenko, O.P. and Zelins'kyj, V.V. (2019), "Features of formation of assortment policy of the industrial enterprise", *Infrastruktura rynku*, vol. 34, pp. 149—153.
10. Priadko, O.M. (2014), *Upravlinnia torhovym asortymentom u rozdribnij torhivli v umovakh natsional'noi konkurentnoi polityky* [Management of trade assortment in retail trade in the conditions of national competition policy], *Kharkivs'kyj derzhavnyy un-t kharchuvannia ta torhivli*, Kharkiv, Ukraine.
11. KhNU (2020), "Strategies, models and technologies for managing economic systems", *Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference], *KhNU, Khmelnytskyi*, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2020 р.

УДК 631:11:501.132.2

В. М. Ходаківський,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва,

Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: 0000-0003-3913-7461

М. А. Місевич,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування

імені М. П. Поліщука, Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: 0000-0002-2018-4834

О. П. Куликівська,

магістрант кафедри менеджменту організацій і адміністрування

імені М. П. Поліщука, Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: 0000-0002-0501-7077

Л. В. Полозун,

магістрант кафедри менеджменту організацій і адміністрування

імені М. П. Поліщука, Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: 0000-0001-8369-2783

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.95

ПЛАНУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВ КАПІТАЛОВКЛАДЕНЬ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА УМОВАХ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

V. Khodakivskyy,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics and Business, Polissya National University, Zhytomyr

M. Misevich,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management
of Organizations and Administration named after M. P. Polishchuk, Polissya National University, Zhytomyr

O. Kulykivska,

Master's student of the Department of Management of Organizations and Administration
named after M. P. Polishchuk, Polissya National University, Zhytomyr

L. Polozun,

Master's student of the Department of Management of Organizations and Administration named
after M. P. Polishchuk, Polissya National University, Zhytomyr

PLANNING ALTERNATIVES FOR INVESTMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF ZHYTOMYR REGION IN TERMS OF THEIR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Аргументовано необхідність докорінної перебудови виробничої системи сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано альтернативи сталого розвитку аграрного виробництва. Доведено доцільність залучення інвестицій у діючі сільськогосподарські підприємства в залежності від їх розміру. Проаналізовано господарську діяльність ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області. Вказано на доцільність інвестування сільськогосподарських підприємств регіону в контексті умов їх сталого розвитку. Досліджено ділову активність сільськогосподарського підприємства та її вплив на загальні показники рентабельності основних видів його діяльності. Обґрунтовано механізм сталого розвитку сільськогосподарського підприємства та вказано на доцільність його застосування в довгостроковій перспективі. Запропоновано основні напрями реалізації перспектив сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на умовах модернізації їх виробничої системи та її екологізації. Вказано на важливість соціального забезпечення аграрного виробництва та перспектив його розвитку. Обґрунтовано перспективи змін світових тенденцій сільськогосподарського виробництва на умов глобалізаційних змін та кризових тенденцій світової економіки.

The necessity of radical restructuring of the production system of agricultural enterprises is argued. Alternatives for sustainable development of agricultural production are analyzed. The expediency of attracting investments in existing agricultural enterprises depending on their size has been proved. The economic activity of PAF "Ridny Dim" of Zhytomyr

district of Zhytomyr region is analyzed. The expediency of investing in agricultural enterprises of the region in the context of the conditions of their sustainable development is indicated. The business activity of an agricultural enterprise and its influence on the general indicators of profitability of its main types of activity are investigated. The mechanism of sustainable development of an agricultural enterprise is substantiated and the expediency of its application in the long run is indicated. The main directions of realization of prospects of sustainable development of agricultural enterprises on the conditions of modernization of their production system and its greening are offered. The importance of social security of agricultural production and prospects for its development are indicated. Prospects for changes in world trends in agricultural production in the context of globalization changes and crisis trends in the world economy are substantiated. The financial condition of the agricultural enterprise is analyzed and its stability in the conditions of crisis state of the economic system of the country is pointed out. The tendency of growth of cost of agricultural production in the long run is specified. The necessity of radical changes in approaches to understanding the efficiency of agrarian business is proved. The imperfection of the current legislation on large agricultural structures is pointed out. The perspective of efficiency of development of territorial communities from the position of their necessary development on the conditions of the sustainable agrarian environment is proved. The efficiency of agrarian business of the region in the absence of external financial infusions with a minimum indicator of the level of its profitability is proved. The assets of agricultural enterprises from the standpoint of the value of their land have been updated. Emphasis is placed on the production of environmentally friendly agricultural products.

Ключові слова: сталий розвиток, забезпечення, сільськогосподарські підприємства, фінансування, умови, екологізація, стан, малі підприємства, тенденції, залучення, альтернативи, перебудова, необхідність, перспективи.

Key words: other development, provision, agricultural enterprises, financing, conditions, greening, condition, small enterprises, tendencies, attraction, alternatives, restructuring, necessity, perspective.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Плинність процесів ведення сільськогосподарського виробництва завдає суттєвої екологічної та соціальної шкоди оточуючому середовищу конкретного підприємства за рахунок відсутності дієвих механізмів їх попередження, уникнення та виправлення. Переважна більшість діючих сільськогосподарських підприємств не зважають на оточуючі умови їх виробництва та сконцентровані лише на досягнення можливих економічних ефектів. Перспективи їх розвитку є досить невтішними з позиції втрати родючості сільськогосподарських угідь та підвищення рівня вмісту шкідливих речовин у кінцевій продукції. Вирішення цієї проблеми має передбачати докорінну перебудову умов аграрного виробництва з врахуванням перспектив розвитку їх сталого середовища. В такому випадку, економічні ефекти отримані в результаті сільськогосподарського виробництва мають бути скорегованими на значення завданої шкоди навколишньому господарському середовищу конкретного підприємства, а також скореговані на витрати понесені на розбу-

дову існуючої соціальної інфраструктури. Реалізація умов сталого розвитку сільськогосподарського середовища потребує суттєвого підвищення рівня їх рентабельності що має передбачати докорінну перебудову діючої виробничої системи на умовах їх інноваційності та екологізації, а також врахування ряду факторів зміни кон'юнктури світових аграрних ринків, утримання ніш товарних сегментних секторів, а також умов повернення залучених інвестиційних капіталів. Необхідність наведених змін передбачається загальною стратегією розвитку економіки країни та приведення її стандартів розвитку до передових країн Європейського Союзу.

Вагомим стимулюючим фактором стрімкого сталого розвитку сільськогосподарських підприємств є рушійні сили світових конкуруючих структур, результатом дії котрих стають передумови розподілу світових інвестиційних ресурсів. В такому випадку в альтернативі функціонування сільськогосподарського бізнесу країни стає місія та призначення самого аграрного бізнесу з позиції його значення для економіки нашої країни, а також розмірів його рентабельності та приналежного землеволодіння основним засобом виробництва (сільськогосподарськими угіддями).

**АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ
І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО
РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ
І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ
НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН
ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ**

Проблематиці дослідження умов інвестиційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств присвяченні дослідження таких вчених: Д.Ф. Крисанова, А.С. Даниленка, А.М. Гутко, М.Ю. Коденської, А.М. Сатир, Р.П. Задорожної, О.О. Бабицької, Ю.В. Негоди та ін. [3].

У зазначених дослідженнях визначаються та конкретизуються чинники підвищення рівня ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, конкретизуються способи їх досягнення, виокремлюються недоліки існуючої системи їх функціонування, аргументуються причини та наслідки реалізації діючих регіональних програм розвитку сільськогосподарських підприємств. При цьому залишається значна частина питань відносно комплексності механізму реалізації прибутковості сільськогосподарської діяльності в довгостроковій перспективі за рахунок відсутності загальної стратегії розвитку національної економіки. Потребує дослідження аналогічного досвіду передових країн світу щодо вирішення питання сталого розвитку економіки, а також деталізації механізмів його реалізації.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Завданнями дослідження є: обґрунтування сучасних альтернатив ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, виявлення їх розмірів та можливих розвитків у середньостроковій перспективі з метою забезпечення проявів збитковості у майбутньому з одночасним збереженням якості основних засобів виробництва при застосуванні передових виробничих технологій і їх екологізації.

Об'єктом дослідження є система виробничих відносин сільськогосподарських підприємств загалом та ПАФ "Рідний дім" зокрема як еталонного представника цього напрямку дослідження з метою виявлення та встановлення можливих альтернатив у системі управління умовами його сталого розвитку на перспективу.

**ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ
ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ
ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ
НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ**

Економічна ефективність діяльності аграрного підприємства значною мірою залежить від

ресурсного потенціалу підприємства, умов його використання та напрямів обраної діяльності. Крім того, на загальні показники діяльності будуть впливати чинники зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, котрі мають підлягати раціональному управлінню з метою мінімізації ризиків господарської діяльності. В сучасному господарському середовищі та з врахуванням умов кризового стану світової економіки сільськогосподарські підприємства піддаються вагомим економічним навантаженням щодо умов використання власного та залученого фінансового ресурсу. Суттєвий вплив на фінансування галузі сільськогосподарського виробництва спричиняють фактори обмеженості доступу до позикового капіталу за рахунок суттєвого подорожчання таких ресурсів за одночасного зниження рентабельності основних видів діяльності.

Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств варто розглядати з позиції їх сталого розвитку, оскільки перспективи розвитку соціального та екологічного середовища є досить невтішними. За даними експертних досліджень, котрі базувалися на даних середньостатистичних сільськогосподарських підприємств 2014—2018 рр., при умові збереження підходів щодо використання земельних угідь, загальний показник рентабельності їх діяльності в 2023—2025 рр. зменшиться в 1,6 раз за рахунок суттєвого зменшення рівня врожайності сільськогосподарських угідь та зростання рівня вмісту шкідливих речовин в кінцевій продукції [1].

Для приведення показників основних показників діяльності сільськогосподарських підприємств до умов їх сталості та з метою збереження ринкових позицій діючих підприємств у майбутньому необхідно в чистий прибуток підприємства "закладати" витрати на екологізацію процесів виробництва та витрати на поліпшення умов розвитку соціального (територіального) середовища. В умовах глобалізаційного агрохолдингового середовища досягти таких результатів дуже складно з позиції відсутності правових механізмів впливу щодо поточних зобов'язань можливого поліпшення сталого розвитку сільських територій, тому реалізації наведених перспектив має покладатися на малі та середні сільськогосподарські підприємства з врахуванням їх приналежності до конкретних територіальних громад.

Для реалізації умов сталого розвитку господарського середовища вказані сільськогосподарські підприємства потребують суттєвого залучення зовнішніх джерел фінансування їх

розвитку з метою докорінної перебудови існуючої виробничої системи з використанням передових технологій виробництва та процесів екологізації. Для надання фінансових позик та участь у регіональних програмах підтримки сільськогосподарських товаровиробників має покладатися на оцінку умов ліквідності самих сільськогосподарських підприємств. За основу об'єкта дослідження було взято ПАФ "Рідний дім" Житомирського району, Житомирської області, як конкретного "представника" аграрного середовища малих сільськогосподарських підприємств з позиції їх сталого розвитку (табл. 1).

Загалом показники рівня ліквідності ПАФ "Рідний дім" вказують на поліпшення швидкої ліквідності підприємства, котра має чітку тенденцію до зростання в 2019 р. на 0,504 у порівнянні з показником 2017 р. (0,012). Одночасно зростає показник забезпеченості власним оборотним капіталом на 190,8 тис. грн у 2019 р. Негативній тенденції підлягає показник співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості, який у 2019 р. в порівнянні з 2017 р. зріс на 0,9 що вказує на зростання ризиків співпраці з зовнішнім середовищем підприємства. Загальні тенденції аналізу ліквідності цього підприємства вказують на "зміцнення" його фінансових позицій відносно умов зниження ризиків втрати капіталу.

Наступним фактором суттєвого впливу на умови надходження зовнішнього фінансування (капітальних інвестицій) є показники фінансової стійкості сільськогосподарського під-

Таблиця 1. Показники рівня ліквідності ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області в перспективі розвитку сталого середовища (2017—2019 рр.)

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2017 р., +/-
Коефіцієнт абсолютної ліквідності підприємства	0,012	0,024	0,012	-
Коефіцієнт швидкої ліквідності підприємства	0,012	0,24	0,516	0,504
Коефіцієнт проміжної ліквідності підприємства	1,056	13,968	7,596	6,54
Коефіцієнт покриття зобов'язань	5,88	16,344	9,66	3,78
Величина власного оборотного капіталу	626,4	524,4	817,2	190,8
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	4,68	15,144	8,46	3,78
Коефіцієнт маневреності власного оборотного капіталу	0,192	0,576	0,612	0,42
Частка оборотних коштів у активах підприємства	0,372	0,612	0,648	0,276
Частка запасів в оборотних активах підприємства	0,984	0,18	1,08	0,096
Частка власних оборотних коштів у покритті запасів підприємства	1,164	7,668	1,164	-
Співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості підприємства	1,2	1,044	2,304	1,104

Джерело: розраховано авторами на основі річних звітів ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області, за 2017—2019 рр.

приємства та динаміка їх зміни в середньостроковій перспективі. Зростання рівня зазначених показників в значній мірі має вплив на показники прибутковості інвестиційних проектів, терміни їх окупності та рівня ризику відносно втрати вкладеного капіталу (табл. 2).

Загалом фінансова стійкість підприємства має чітку тенденцію до зростання. Збільшення рівня коефіцієнта фінансової стабільності в 1,8 раза в 2019 р. в порівнянні з 2017 р. вказує на стабілізацію рівня проведення господарської діяльності та можливість стабільного управління виниклими ризиками. Суттєво зріс рівень показника фінансової незалежності в 2019 р. до 0,7198 з аналогічним показником коефіцієнта концентрації власного капіталу. В даному випадку підтверджується необхідність за-

Таблиця 2. Показники фінансової стійкості ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області (2017—2019 рр.)

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2017 р., +/-
Коефіцієнт заборгованості підприємства	0,0732	0,0488	0,0854	0,0122
Коефіцієнт фінансової стабільності підприємства	17,019	32,1592	29,768	12,749
Коефіцієнт фінансової незалежності підприємства (автономії)	1,1346	1,1956	1,8544	0,7198
Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів підприємства	0,0488	0,0488	0,0854	0,0366
Коефіцієнт концентрації власного капіталу	1,1346	1,1956	1,8544	0,7198
Коефіцієнт фінансової залежності підприємства	1,3054	1,2444	0,8052	-0,5002
Коефіцієнт маневреності власних коштів	0,6222	0,61	0,6588	0,0366

Джерело: розраховано авторами на основі річних звітів ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області, за 2017—2019 рр.

Таблиця 3. Ділова активність ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області в перспективі сталого розвитку (2017–2019 рр.)

Назва показника	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2017 р., +/-
Оборотність дебіторської заборгованості підприємства	103,29	89,61	55,3	-47,99
Оборотність кредиторської заборгованості підприємства	38,50	36,21	35,62	-2,88
Оборотність активів підприємства	0,37	0,42	0,47	0,1
Оборотність постійних активів	0,62	0,68	0,71	0,09
Оборотність чистих активів	0,51	0,57	0,62	0,11
Оборотність матеріально-товарних запасів (I)	2,35	2,01	1,44	-0,91
Оборотність матеріально-товарних запасів (II)	2,66	2,02	1,74	-0,92
Оборотність матеріально-товарних запасів (III)	2,98	2,21	1,99	-0,99
Тривалість фінансового циклу	156,03	150,12	143,44	-12,59
Оборотність власного капіталу	0,32	0,36	0,40	0,08

Джерело: розраховано авторами на основі річних звітів ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області, за 2017–2019 рр.

лучення фінансових інвестицій в сільськогосподарське підприємство та перспективи їх примноження. Одночасно в 2019 р. у порівнянні з 2017 р. зростає коефіцієнт заборгованості до 0,0122 при зменшенні коефіцієнта фінансової залежності до 0,5002. Зазначені умови є стабільними щодо можливості інвестиційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства.

Варто зауважити, що в сучасному економічному середовищі важлива роль приділяється не лише виробництву продукції а й умовам її реалізації. У перспективі цього аналізу необхідно приділити увагу діловій активності сільськогосподарського підприємства. Розглянемо такі показники ділової активності, до яких належать: коефіцієнти оборотності активів великою мірою визначають ефективність інвестування, оскільки характеризують процес управління активами, і визначають наскільки швидко вкладені у виробництво кошти обертаються в процесі господарської діяльності підприємства (табл. 3) [4].

Аналіз даних таблиці 3 вказує на суттєві поліпшення показників ділової активності сільськогосподарського підприємства: термін оборотності дебіторської заборгованості в 2019 р. у порівнянні з 2017 р. зменшився на 47,99 днів; зріс коефіцієнт оборотності активів до рівня 0,47 при одночасному зменшенні рівня фінансового циклу підприємства на 12,59 днів. Зазначені тенденції вказують на доцільність залучення процесів сталого розвитку сільськогосподарського підприємства при залученні зовнішнього інвестиційного ресурсу. Наведені тенденції вказують на спроможність підприємства фінансувати ресурси в перспективу свого розвитку. В цьому випадку набуття конкурентних майбутніх переваг є необхідністю, оскільки тенденції подорожчання сільськогосподарської

продукції є постійними та зростаючими в своїх котируваннях. З іншої сторони, важливого значення слід приділити перспективній вартості сільськогосподарських угідь, котрі використовуються в процесі виробництва, оскільки вони складають переважну більшість у загальній вартості активів підприємства за структурою.

На ряду з іншими галузями народного господарства галузь сільськогосподарського виробництва з року в рік демонструє чіткі тенденції до зростання її прибутковості. Нині в державі не закріплено на законодавчому рівні чіткий механізм збереження якості земельного фонду, а також регламентні норми відносно відновлення соціальної інфраструктури, поліпшення рівня умов праці в сільському господарстві і т.д. За досвіду розвинутих країн Європейського союзу сільськогосподарській сфері нашої країни слід негайно перебудовувати виробничі відносини на принципово новий тип з обов'язковою умовою врахування перспектив їх екологізації та поновлення.

Важливою умовою залучення інвестиційних ресурсів у сільськогосподарські підприємства є кінцевий результат їх діяльності. Кінцевий результат роботи підприємства оцінюється рівнем ефективності його господарської діяльності: загальним обсягом одержаного прибутку та в розрахунку на одиницю ресурсів. Прибуток та відносний показник прибутку — рентабельність є основними показниками ефективності роботи підприємства, які характеризують інтенсивність господарювання. Показники рентабельності більш повно, ніж прибуток, відображають результати діяльності підприємства; вони використовуються як інструменти інвестиційної, цінової політики тощо. Для оцінки ефективності господарської діяльності підприємства, насамперед, розраховують співвідношення за показниками чистий дохід, собі-

Таблиця 4. Рівень рентабельності основних показників господарської діяльності ПАФ "Рідний дім" у перспективі сталого розвитку (2017—2019 рр.)

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2017 р., +/-
Валова загальна рентабельність виробничих витрат, %	2,94	24,99	4,71	1,77
Коефіцієнт окупності валових виробничих витрат	98,46	11,58	120,19	21,73
Коефіцієнт окупності чистого доходу підприємства	96,76	9,88	122,57	25,81
Рентабельність (прибутковість) основної діяльності підприємства, %	9,03	16,34	3,14	-5,89
Рентабельність (прибутковість) операційної діяльності підприємства, %	8,69	22,93	3,09	-5,59
Рентабельність (прибутковість) іншої операційної діяльності підприємства, %	-79,63	583,61	562,72	642,35
Рентабельність (прибутковість) звичайної діяльності підприємства, %	4,90	3,60	5,64	0,74
Рентабельність (прибутковість) господарської діяльності підприємства, %	4,90	3,60	5,64	0,74
Загальна рентабельність (прибутковість) підприємства, %	4,90	3,60	5,64	0,74
Валова рентабельність (прибутковість) виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), %	2,99	29,24	4,62	1,63
Чиста рентабельність (прибутковість) виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), %	5,42	4,59	5,97	0,55
Рентабельність активів підприємства, %	1,72	0,19	2,57	0,85
Рентабельність (прибутковість) виручки від операційної діяльності підприємства, %	9,40	17,53	3,05	-6,35
Рентабельність власного капіталу, %	1,80	1,53	2,76	0,96

Джерело: розраховано авторами на основі річних звітів ПАФ "Рідний дім" Житомирського району Житомирської області, за 2017—2019 рр.

вартість реалізованої продукції та валовий прибуток [2].

Суттєвий вплив на рівень та умови інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств регіону має рівень показників рентабельності їх діяльності. Варто зауважити що аналізований період 2017—2019 рр. перебуває у "діапазоні" світового спаду економіки, в т. ч. ПАФ "Рідний дім" (табл. 4). У цьому випадку сільськогосподарське підприємство функціонує в зоні високого ризику за наступних умов: стрімкого зростання цін на сільськогосподарську продукцію в світових масштабах виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції; надмірного втручання держави умови реалізації аграрного бізнесу; відсутності умов чіткого прогнозування аграрних перспектив; неконтрольований вплив посередницьких структур; відсутності дієвих механізмів регулювання сільськогосподарських відносин на законодавчому рівні; незрозумілості факторів регулювання земельних відносин та низького рівня фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств у порівнянні з аналогічними механізмами провідних країн світу при виявленні середньострокових перспектив їх розвитку.

Рівень загальної рентабельності підприємства у 2019 р. в порівнянні з 2017 р. зріс на 1,63%, при цьому відбувається скорочення рентабельності операційної діяльності на 6,35 % та рентабельності основної діяльності на 5,89 %. Водночас рентабельність іншої операційної діяльності підприємства в 2019 р. у порівнянні з 2017 р. зросла понад у 6,4 раза. Проаналізовані тенденції створюють передумови для можливого залучення масштабних інвестиційних проєктів в діяльність цього підприємства, хоча наявний рівень рентабельності є досить низьким. Варто зауважити, що підприємство взагалі не використовувало протягом проаналізованого періоду жодних фінансових надходжень ззовні та має при цьому "прийнятні" показники рівня економічної діяльності.

Об'єктивною необхідністю реалізації механізму сталого розвитку сільськогосподарських підприємств має стати економічне "усвідомлення" перспектив ведення аграрного виробництва, досягнення котрого можливе у разі виявлення та застосування таких заходів: встановлення та закріплення на законодавчому рівні нормативів оцінки та використання сільськогосподарських угідь; виявлення та організації умов раціональної відбудови соціальної інфраструктури сільськогосподарсь-

ких підприємств; розробку та затвердження загальнонаціональної стратегії розвитку сільськогосподарської сфери економіки; розробку механізмів здешевлення використання інвестиційних ресурсів та ін.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Результати проведеного аналізу вказують на доцільність та ефективність вкладення інвестиційних ресурсів у розвиток сільськогосподарської сфери досліджуваного регіону. За відсутності зовнішніх фінансових надходжень досліджуване підприємство здатне ефективно функціонувати з мінімальними показниками рентабельності його діяльності. Зазначені фактори виробництва вказують на необхідність докорінної перебудови існуючих виробничих відносин сільськогосподарських підприємств з позиції забезпечення їх прибутковості в довгостроковій перспективі. Вагомим фактором такої перебудови має стати переоснащення технологічних процесів виробництва на інноваційній основі з залученням процесів екологізації та підпорядкуванням загальним принципам сталого розвитку існуючого господарського середовища. Невизначеність та надмірність впливу ризикових ситуацій, а також раптові виникнення та загострення кризових економічних ситуацій деякою мірою стримують надходження можливих інвестиційних ресурсів для самих сільськогосподарських підприємств. Спостерігаються випадки створення штучних економічних перешкод у діяльності самих сільськогосподарських структур, особливо в період 2017—2019 рр.

У глобальних масштабах діяльності сільськогосподарські підприємства піддаються впливу чинників невизначеності за рахунок невідповідності конкретних механізмів їх регулювання, відсутності законодавчого регулювання та нестабільної діяльності існуючого економічного середовища. Перспективу розвитку сталої діяльності варто розглядати саме для середніх та малих сільськогосподарських підприємств, оскільки масштабні агрохолдингові структури досить важко можуть піддаватися регламентованим змінам на місцевих рівнях та не потребують залучення інвестиційних ресурсів на умовах сталості їх використання. Реорганізації потребує чітко налагоджена посередницька структура реалізації сільськогосподарської продукції, котра отримує лівову частку прибутку початкових виробництв, а також

налагодження ефективної системи реалізації виробленої сільськогосподарської продукції "на пряму" з використанням дієвих важелів впливу зовнішніх економічних структур для самих підприємств.

Перспектива майбутніх досліджень покладається на аналіз розвитку можливих сільськогосподарських відносин з обґрунтуванням чітких механізмів реалізації стратегій сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. Масштабність таких цілей дослідження є досить широкою з причини наявності різних організаційно-правових форм господарювання сільськогосподарських структур, докорінної перебудови територіальної приналежності сільськогосподарських структур та їх відносин з місцевими органами управління.

Література:

1. Бородіна О.М. Науково-прикладні засади реконструктивного розвитку сільського господарства та села в Україні. Економіка і прогнозування. 2016. № 4. 2017. С. 70—80.
2. Полковниченко С. А. Екологічні екстерналиї сільськогосподарської діяльності. Науковий вісник "Полісся". № 4 (8). ч. 1. 2016. С. 79—84.
3. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. Актуальні проблеми економіки. № 3 (141). 2013. С. 125—133.
4. Шпикуляк О.Г., Пехов В.А. Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки. Економіка АПК. № 11. 2015. С. 102—107.

References:

1. Borodina, O.M. (2016), "Scientific and applied principles of reconstructive development of agriculture and rural areas in Ukraine", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 4, pp. 70—80.
  2. Polkovnychenko, S.A. (2016), "Ecological externalities of agricultural activity", *Naukovy visnyk "Polissia"*. vol. 4 (8), pp. 79—84.
  3. Stehnej, M.I. (2013), "Modern directions of ensuring sustainable development of rural areas: European experience and Ukrainian realities", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 3 (141), pp. 125—133.
  4. Shpykuliak, O.H. and Pekhov, V.A. (2015), "Formation and institutionalization of social capital in the development of agricultural entrepreneurship: methodological aspects of evaluation", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 102—107.
- Стаття надійшла до редакції 13.01.2021 р.*

УДК 339.13. 577.15

А. А. Гайдар,
аспірант, Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7169-2372

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1—2.102

ОЦІНКА МОТИВАЦІЙНИХ АСПЕКТІВ СПОЖИВАЧІВ БІОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

A. Haidar,
Postgraduate student, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv

EVALUATION OF MOTIVATIONAL ASPECTS OF CONSUMER BIOTECH PRODUCTS

У статті здійснено оцінку мотиваційних чинників формування споживчого попиту на біотехнологічну продукцію через призму удосконалення системи управління екологічним маркетингом на підприємствах біотехнологічного напрямку з метою формування стратегії розвитку підприємств зазначеної галузі в довгостроковій перспективі. В ході проведення такої оцінки нами та респондентами було виділено головні критерії, за якими споживачі біотехнологічної продукції приймають рішення про доцільність використання біопрепаратів у своїй діяльності з метою підвищення ступеня екологізації власного виробництва, зниження собівартості власної продукції, а також охоплення нових ринків і залучення нових споживачів, а також пошуку нових напрямів розвитку власного бізнесу в Україні та за її межами, зокрема в країнах Європейського Союзу враховуючи загальні євроінтеграційні процеси в Україні. Також, виходячи з цих критеріїв, здійснено оцінку конкурентних та споживчих переваг, які отримують виробники сільськогосподарської продукції від споживання біопрепаратів, що ґрунтувалося на використанні методу опитування фокус-групи серед виробників екологічно безпечної продукції. За допомогою цієї методики були також визначені ключові проблеми споживачів біотехнологічної продукції, які потребують вирішення з точки зору екологізації власної діяльності, а також екологізації регіону, в якому суб'єкт господарювання проводить свою діяльність і без вирішення яких є неможливим у подальшому підвищити ефективність економічної та сільськогосподарської діяльності виробництва. Виходячи з отриманих даних, було визначено кінцеві мотиваційні чинники, які є системоформуючими у створенні попиту на біотехнологічну продукцію і, відповідно, подальшого розвитку біотехнологічної галузі з точки зору екологічного маркетингу. Визначено, що розуміння ключових мотивів до споживання біопрепаратів є одним з головних чинників у формуванні подальшої маркетингової стратегії розвитку біотехнологічної галузі та обґрунтування організаційно-економічного механізму удосконалення екологічного маркетингу на підприємствах цього напрямку із урахуванням всіх його складових.

This article assesses the motivational factors of consumer demand for biotech products through the prism of improving the management system of environmental marketing in biotechnology enterprises in order to form a strategy for the development of enterprises in this industry in the long-term strategy. During this assessment, we and the respondents, identified the main criteria by which consumers of biotech products decide on the feasibility of using biological products in their activities to increase the greening of their own production, reduce the cost of their own products, and cover new markets and attract new consumers. As well as the search for new areas of business development in Ukraine and abroad, in particular in the European Union, taking into account the general European integration processes what is happening in Ukraine currently. Also, based on these criteria, it is possible to assess the competitive and consumer advantages that agricultural producers receive from the consumption of biological products, which was based on the use of a focus group survey among producers of environmentally friendly products. This methodology was also used to identify key problems of consumers of biotechnological products that need to be addressed in terms of greening of their activities, as well as greening of the region in which the entity operates and without which it is impossible to further increase economic and agricultural efficiency. production activities. Based on the obtained data, the final motivating factors were determined, which are system-forming in creating demand for biotechnological products and, accordingly, the further development

of the biotechnological industry in terms of environmental marketing. It is determined that the understanding of key motives for the consumption of biological products is one of the main factors in the formation of further marketing strategy for the development of biotechnology industry and justification of organizational and economic mechanism for improving environmental marketing in enterprises in this area taking into account all its components.

Ключові слова: екологічний маркетинг, біотехнологічне виробництво, біопрепарати, сільське господарство, поведінка споживача.

Keywords: ecological marketing, biotechnological production, biological products, agriculture, consumer behavior.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стрімкий розвиток ринку біотехнологічної продукції на сучасному етапі функціонує в умовах високого ступеня глобалізації і жорсткої конкуренції. Відповідно, характер запитів та очікувань споживачів теж зростає. Зростання екологічних потреб серед пересічних споживачів прямо впливає на характер попиту, а й відповідно, на потреби й запити бізнес-сегменту до виробників біопрепаратів.

Основними споживачами біотехнологічної продукції є представники бізнесу, що займаються екологічно безпечними видами сільськогосподарства. Саме тому мотиваційна складова споживачів B2B сегменту потребує окремої оцінки, адже визначення їх ключових мотивів та запитів є системоформуючою складовою у створенні внутрішнього попиту та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників біопрепаратів. Саме тому тема, що порушена в цій статті, є актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку біотехнологічного виробництва були відображені у роботах таких вчених: О. Балацький, О. Черніченко, В. Артиш, М. Богарка, О. Бочко, О. Фурдичко. Віддаючи належне науковому доробку зазначених вчених, варто відмітити, що проблему розвитку біотехнологічного виробництва, на нашу думку, було недостатньо розкрито серед уданих вчених з боку споживчої поведінки на ринку, що й підтверджує актуальність нашого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення та оцінка головних системоформуючих критеріїв формування попиту на біотехнологічну продукцію.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний стан ринку біопрепаратів в Україні слід охарактеризувати як агресивний та нестабільний. Варто також відмітити, що на внутрішньому ринку споживчий сегмент для

представників біотехнологічної галузі є обмеженим і, в умовах економічної кризи, є чутливим до цінових коливань. І головною проблемою суб'єктів господарювання є те, що традиційні підходи у залученні B2B-споживачів відзначаються не високою ефективністю, а отже, ця ситуація потребує пошуку нових шляхів та методів залучень клієнтів та їх подальшого утримання [2].

За таких умов компанія-споживач висуває більш завищені вимоги до компанії-постачальника. Взаємозв'язок між суб'єктами господарювання будується на партнерських відносинах в контексті реалізації стратегії екологічного маркетингу кожної зі сторін. І виходячи з цього, головним завданням компанії-постачальника біопрепаратів є створення належної пропозиції цінності для екологічно орієнтованої компанії.

У цьому випадку під пропозицією цінності слід розуміти певний набір вигод, які компанія-постачальник надає компанії-споживачу від вживання останніми їх продукції. Проблемним аспектом забезпечення стабільного попиту на власну продукцію з точки зору підприємств біотехнологічної галузі є те, що, на думку підприємств-постачальників біопрепаратів, основним критерієм з боку B2B-споживача є лише технічні параметри продукту (на чому під час надання пропозиції потенційному клієнту наголошується з боку виробника), а не вирішення комплексу еколого-економічних проблем.

Саме відсутність порозуміння між двома сторонами в довгостроковій перспективі знижує конкурентоспроможність, оскільки підприємство не здатне виділити власний товар з-поміж інших аналогів на ринку. Тому з метою оцінки таких мотиваційних особливостей B2B-споживачів біотехнологічної галузі, нами було застосовано один з методів маркетингового аналізу, а саме: опитування [3].

У здійсненому нами опитуванні взяло участь 30 респондентів-підприємств, що займаються екологічно орієнтовним сільським господарством, зокрема 18 підприємств органічного виробництва, 12 підприємств сільськогосподарського напрямку, що здійснюють свою

Таблиця 1. Головні споживчі мотиви споживачів біотехнологічної галузі, %

№	Мотиваційний чинник попиту	Обґрунтування мотиваційного чинника	У % опитаних
1	Економічна вигода	Збільшення доданої вартості власної продукції за рахунок корисних властивостей біопрепаратів (збільшення врожайності, покращення якості продукції)	92
2	Роль використання продукту у зниженні економічних ризиків	Забезпечення врожайності та якості продукції на прийнятному для підприємства рівні	89
3	Роль використання продукту у зниженні екологічних ризиків	Вживанні біопрепарати не несуть шкоду, природним ресурсам території, на якій здійснює свою діяльність підприємство-споживач	67
4	Ціна споживання	Економічний ефект від власної діяльності формується від собівартості виробленої продукції, яка безпосередньо залежить від ціни на матеріали	83
5	Корисний вплив на природні ресурси сільського господарства	Вживані продукти покращують стан природних ресурсів сільського господарства і не здійснюють деструктивного впливу на навколишнє природне середовище	54
6	Якість товару	Гарантія отримання якісного товару в довгостроковій перспективі	100
7	Підприємство виробник продукту	Особистісні ставлення підприємств-споживачів до підприємств-постачальників	46
8	Країна виробник продукту	Визначено ступінь довіри до країни походження підприємства виробника	8

Джерело: побудовано автором.

діяльність за принципами екологічного менеджменту і є споживачами біопрепаратів. У запропонованій анкеті споживачі вказали головний мотив у споживанні ними продукції біотехнологічної галузі. І, виходячи з результатів проведеного опитування, нами було виведено відсоткове вираження отриманих результатів, що представлено в таблиці 1.

Як свідчать дані, що представлені вище, для всіх підприємств-респондентів очевидною є

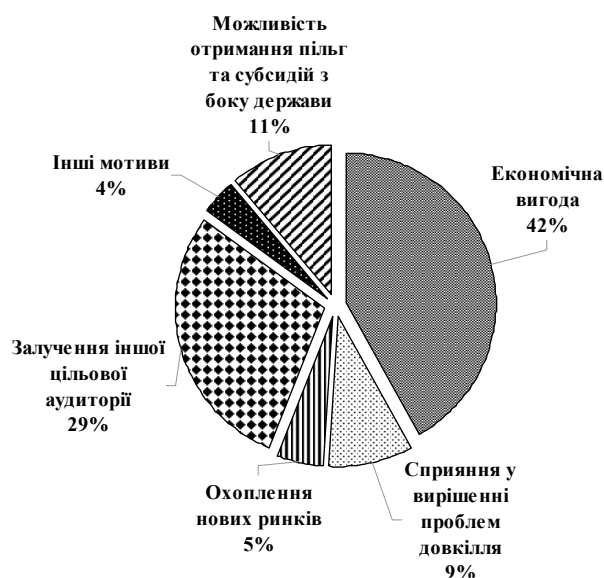

Рис. 1. Структура основних мотивів екологічно орієнтованої діяльності підприємств-респондентів

Джерело: сформовано автором.

якість продукції, яку їм надають підприємства-виробники біопрепаратів. Очевидно високим показником також відзначаються такі чинники як зниження економічних ризиків та сама економічна вигода. Це безумовно пояснюється тим, що основою будь якої підприємницької діяльності є отримання прибутку при мінімізації власної собівартості.

Однак окремо варто відмітити, що 67 та 54 %, відповідно, одним з важливих критеріїв з-поміж інших назвали екологічні аспекти, а саме: зменшення екологічних ризиків і, не менш важливою для більшості підприємств екологічного напрямку є саме вплив, який здійснюють біопрепарати на природні ре-

сурси. Це пояснюється тим, що, окрім задекларованої більшостю підприємств маркетингової місії, цілі і завдань, що полягає у збереженні та належному ставленні до довкілля, підприємства-споживачі мають власну цільову аудиторію, які також мають свої екологічні потреби. Для такого сегменту ринку важлива не лише офіційна позиція компанії, а й наявність реальних екологічних підходів у здійсненні їх діяльності. Такий аспект є головним у формуванні належного іміджу, репутації компанії або окремого бренду.

Варто відмітити, що, як ми вже відзначали вище, важливими мотивами компаній-споживачів є не лише економічні вигоди, а й інші додаткові переваги, що складають пропозицію цінності. З метою більш глибокої оцінки ціннісних аспектів, на нашу думку, варто визначити чому саме підприємства-респонденти обрали екологічний напрямок діяльності, оскільки відповідь на це питання зробить можливим визначення ролі біотехнологічного виробництва в екологічно орієнтованому сільському господарстві, а також визначити напрями подальшого розвитку біотехнологічної галузі.

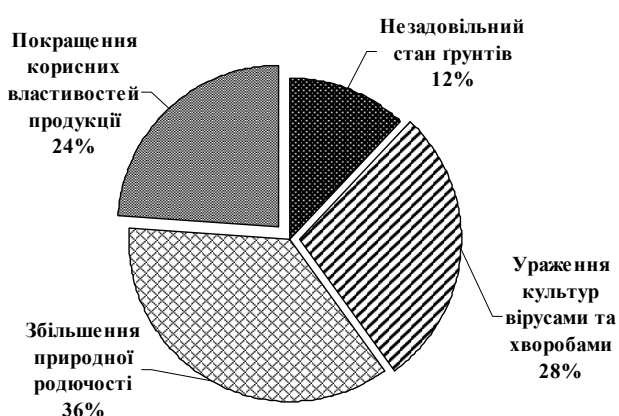
Для визначення ключових мотивів екологічно орієнтованої діяльності нами було запропоновано респондентам вказати один із запропонованих варіантів, які вони для себе вважають ключовими у своїй діяльності. Результати опитування відображені нижче (рис. 1).

Таким чином, більшість справедливо відзначили про економічну вигоду від екологічно орієнтованого способу ведення господарства — 42%. Однак також варто відмітити, що в сучасних українських реаліях ведення бізнесу спостерігаються й прагматичні маркетингові мотиви у залученні цільової аудиторії з сформованими екологічними потребами — 29%. І лише 9% вважають метою своєї діяльності покращення стану довкілля та природних ресурсів.

Водночас необхідно наголосити, що екологічний напрямок ведення господарства має певні відмінності у підходах у порівнянні з традиційним сільським господарством. Головною проблемою при цьому є досягнення належного рівня саме природної родючості, а не за рахунок стимуляторів росту, які, у своїй більшості, є шкідливими як для людини так і для природних ресурсів. І для того щоб з'ясувати зіштовхуються екологічно орієнтовні підприємства, нами було запропоновано респондентам вказати, які з запропонованих варіантів актуальні для них (рис. 2).

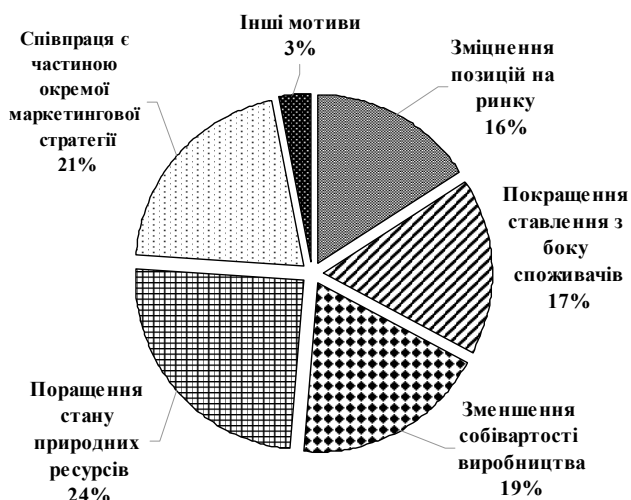
Як засвідчив рисунок 2, для більшості респондентів основною метою є збільшення природної родючості — 36% і, відповідно, похідним від цього аспекту є покращення корисних властивостей виробленої продукції. Також у оцінці ринку біопрепаратів ми відзначали, що в залежності від географічних та кліматичних особливостей, попит на біопрепарати буде залежати від природних проблем, які притаманні для тої чи іншої природно-кліматичної зони, а також екологічної ситуації, що склалася в кожній окремій країні. Як ми раніше відзначали, для України є актуальною проблема ураження сільськогосподарських культур вірусами та хворобами, враховуючи вплив негативних агроекологічних чинників.

Відтак результати опитування також свідчать про актуальність зазначеної проблеми, оскільки 28% респондентів назвали головною проблемою саме ураження культур вірусами та хворобами. Водночас не менш актуальною та проблемою, що стоїть гостро, є й незадовільний стан ґрунтів, про що також відзначили респонденти — 12%. В результаті тривалого деструктивного впливу на ґрунти шляхом інтенсивного ведення сільського господарства, частина земель сільськогосподарського призначення була втрачена, а частина ґрунтів втратила свою природну родючість. За даними міністерства аграрної політики України, розораність земель сільськогосподарського призначення в Україні станом на кінець 2020 року на разі є найбільшою в світі та становить 56% від усієї

Рис. 2. Основні екологічні проблеми діяльності підприємств-респондентів

Джерело: сформовано автором.

Рис. 3. Роль біотехнологічних підприємств в розвитку бізнесу підприємств-респондентів

Джерело: сформовано автором.

території держави, що є не припустимим. Саме тому ця проблема є також актуальною для підприємств екологічно орієнтованого напрямку.

Таким чином, враховуючи мотиви, займатися екологічно орієнтовним виробництвом, а також основні екологічні проблеми підприємств-респондентів можливо визначити, яку саме роль для екологічно орієнтованого бізнесу відіграє біотехнологічна галузь. Нами наведено структуру, яка відображає цей аспект (рис. 3).

Отже, як видно з вищезазначеної структури (рис. 3), основним мотивом є покращення природного стану ресурсів підприємства. За такий критерій виступили 24% опитаних. Водночас 19% вбачають у використанні біопрепаратів зменшення собівартості своєї продукції та процесу виробництва. Однак також варто відмітити, що віднос-

но рівні показники мають маркетингові складові: як частина окремої стратегії позиціонування на ринку (21%), покращення ставлення з боку споживачів (17%), а також зміцнення позицій на ринку (16%). Це пояснюється тим, що підприємства споживачі розглядають постачальників біопрепаратів як бізнес-партнерів і основною метою будь якої підприємницької діяльності є отримання прибутку. А на ринках екологічно безпечних товарів отримання належного прибутку можна гарантувати лише збільшивши свою конкурентоспроможність і маючи відмінні конкурентні переваги.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна зробити висновок, що основною роллю виробників біопрепаратів є саме покращення стану природних ресурсів, і для споживачів важливим аспектом є підвищення власних екологічних характеристик для досягнення своїх цілей на ринку. Не менш важливим чинником у цьому випадку є зниження собівартості виробленої продукції. Таким чином, подальше позиціонування біотехнологічних підприємств варто будувати із урахуванням саме таких побажань споживачів, а не лише зосереджувати увагу на ціні продукції та інших аспектах. Підсумовуючи вищезазначене, варто також відмітити, що покращення стану природних ресурсів має бути кінцевим результатом стратегії екологічного маркетингу для підприємств біотехнологічної галузі.

Література:

1. Балацький О. Охорона навколишнього середовища. Київ, Знання, 1977. 11 с.
2. Черніченко О. Еколого-орієнтований розвиток підприємств України. Економіка України. 2010. № 1. С. 16—21.
3. Артиш В.І. Управлінські аспекти розвитку виробництва екологічно чистої продукції в сільському господарстві України. Науковий вісник Національного аграрного університету. 2006. Вип. 102. С. 242—247.
4. Богарка М.О. Формування маркетингової стратегії розвитку екологічно спрямованих інновацій в аграрному виробництві. Вісник Дніпровського державного агрономічного університету. 2015. № 35. С. 65—68.
5. Бочко О.Ю. Сприйняття і реалізація концепцій маркетингу в аграрній сфері економіки. Вісник Львівського державного аграрного університету: економіка АПК. 2007. № 14. С. 279—287.
6. Лазаренко В.І. Особливості екологічного маркетингу в аграрному виробництві: матеріа-

ли III Міжнародної науково-практичної конференції. (Тернопіль, 24—25 березня 2016 р.). С. 203—206.

7. Фурдичко О. Сталий розвиток аграрного сектора економіки на засадах раціонального природокористування. Економіст. 2011. № 10. С. 6—8.

8. Лазаренко В.І. Чинники екологічно орієнтованої поведінки споживачів на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції. Збалансоване природокористування: традиції, перспективи і інновації: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18—19 травня, 2017 р.). Київ: ДІА, 2017. С. 90—93.

References:

1. Balatsky, O. (1977), *Zakhyst navkolyshnoho seredovyscha* [Environmental protection], Kyiv, Znannia, Ukraine.
  2. Chernichenko, O. (2010), "Ecologically-oriented development of enterprises of Ukraine", *Ukraine economy*, vol. 1, pp. 16—21.
  3. Artysh, V. (2006), "Management aspects of the development of environmentally friendly products in agriculture of Ukraine", *Scientific Bulletin of the National Agrarian University*, vol. 102, pp. 242—247.
  4. Bogarka, M. (2015), "Formation of marketing strategy for the development of environmentally friendly innovations in agricultural production", *Bulletin of the Dnieper State Agro-economic University*, vol. 35, pp. 65—68.
  5. Bochko, O. (2007), "Perception and implementation of marketing concepts in the agricultural sector of the economy", *Bulletin of Lviv State Agrarian University: Economics of AIC*, vol. 14, pp. 279—287.
  6. Lazarenko, V. (2016), "Features of ecological marketing in agricultural production", *Materialy III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference], Ternopil, Ukraine, March 24—25, pp. 203—206.
  7. Furdychko, O. (2011), "Sustainable development of the agricultural sector of the economy on the basis of rational nature management", *Economist: scientific and practical journal*, № 10, pp. 6—8.
  8. Lazarenko, V. (2017), "Factors of ecologically oriented consumer behavior in the domestic market of agricultural products", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia: tradytsii, perspektyvy i innovatsii: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Balanced nature management: traditions, perspectives and innovations: materials I International scientific-practical conf.], DIA, Kyiv, Ukraine, May 18—19, pp. 90—93.
- Стаття надійшла до редакції 13.01.2021 р.*